

42935

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

HAZRETİ OSMAN DÖNEMİ
EMEVÎ İDARECİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Adem APAK

Danışman
Doç. Dr. Hüseyin ALGÜL

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

BURSA 1995

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	III
Kısaltmalar.....	VII
Önsöz.....	VIII
Giriş.....	1
A-) Araştırmanın Kaynakları.....	1
B-) İslâm Öncesi Mekke Şehir Devletinin Oluşumu ve Emevî-Haşimî Rekabetinin Başlaması.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİNE KADAR ÜMEYYEOĞULLARI VE İDARİ HAYATTAKİ ROLLERİ

I-) HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ	
A-) Ümeyyeoğulları'nın Hz. Peygamber ve İslâm'a Yaklaşımı.....	11
B-) Ümeyyeoğulları'nın Hz. Peygamber'e Karşı Siyasî Mücadeleleri.....	16
C-) Hicret Sonrası Mekke'nin Müslümanlar Aleyhine Faaliyetlerinde Ümeyyeoğulları'nın Rolü.....	19
D-) Ebû Süfyan Liderliğinde Mekkelilerin Müslümanlarla Olan Münasebetleri.....	23
E-) Hz. Peygamber-Ebû Süfyan Gerginliğinin Azalması.....	28
1-) Hz. Peygamber'in (s.a.v) Ebû Süfyan'ın Kızı ile Evlenmesi.....	28
2-) Hudeybiye Barış Antlaşması'nın Yapılması.....	29

F-) Ebû Süfyan'ın Mekke İdaresini Kaybetmesi.....	30
G-) Hz.Peygamber'in (s.a.v) İdarî Görev Verdiği Ümeyyeoğulları.....	35
II-) HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ	
A-) Hz. Ebû Bekir'in Halifelğine Ümeyyeoğulları'nın Muhalefeti.....	40
B-) Hz. Ebû Bekir Dönemindeki Ümeyyeli İdareciler.....	41
C-) Hz. Ebû Bekir Dönemi Şam Fetihlerinde Ümeyyeoğulları.....	44
III-) HZ.ÖMER DÖNEMİ	
A-) Hz. Ömer'in İdareci Emir Tayinindeki Uygulamaları.....	46
B-) Hz. Ömer Dönemi Şam Fetihlerinde Ümeyyeoğulları.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ İDARESİNDE ÜMEYYEOĞULLARI'NIN YERİ

I- HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ VE HALİFELİĞİNİN İLK ALTI YILINDAKİ İDARESİ (SÜKÛNET DÖNEMİ)

A-) Halife Seçilmesi.....	53
B-) Hz.Osman'ın Eyâletlerdeki İdarî ve Askerî Tayinleri	59
1-) Kûfe.....	60
a-) Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Yerine Velid b. Ukbe'nin Tayin Edilmesi.....	61
b-) Velid'in Valilikten Uzaklaştırılması.....	63
c-) Said b. el-As'ın Kûfe'ye Tayini ve İcraatı.....	64
2-) Basra.....	65
a-) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Basra Valiliğinden Alınıp Yerine Abdullah b. Amir'in Tayin Edilmesi.....	67

b-) Abdullah b. Amir'in Basra'daki Faaliyetleri.....	68
3-) Mısır.....	71
a-) Amr b. el-As'ın Mısır Valiliğinden Alınması.....	74
b-) Abdullah b. Sa'd'ın Mısır Valiliği ve İcraatı.....	75
4-) Şam.....	77
a-) Muaviye'nin Kişiliği ve Şam Valiliğine Yükselişi.....	78
b-) Muaviye'nin Şam Valiliğindeki Siyasî ve Askerî Faaliyetleri.....	81
5-) Medine'de Mervan b. Hakem'in Devlet Kâtibi Tayin Edilmesi.....	84
II-HZ.OSMAN'IN SON ALTI YILDAKİ İDARESİ (KARIŞIKLIK DÖNEMİ)	
A-) İdareye Karşı Muhalefetin Başlaması ve Sebepleri.....	87
1-) Halifenin Şahsî Uygulamalarından Kaynaklanan Şikâyetler.....	88
a-) Önemli Vazifelere Ümeyyeoğulları'nın Getirilmesi.....	88
b-) Devlet İmkânlarının Ümeyyeoğulları'na Tahsis Edilmesi.....	91
2-) İdarecilerin Uygulamalarından Doğan Şikâyetler.....	93
a-) Kûfe.....	93
b-) Mısır.....	94
c-) Basra.....	95
d-) Medine.....	96
B-) Muhalefet Hareketlerine Karşı Alınan Tedbirler.....	100
1-) Muhaliflerin Sürgün Edilmesi.....	100
a-) Ebû Zerr el-Gıfârî'nin Rebeze'ye Gönderilmesi.....	101
b-) Kûfeli Muhaliflerin Şam'a Sürgün Edilmesi.....	105

2-) Eyâletlere Müfettiş Gönderilmesi ve Valilerle Toplantı Yapılması.....	107
C-) İdareye Karşı İsyân'ın Başlaması ve Halifenin Şehit Edilmesi.....	111
Sonuç.....	120
Bibliyografya.....	123

KISALTMALAR

a.g.e	= Adı geçen eser
A.Ü.İ.F.D.	=Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	=Bakınız
bl.	=Bölüm
c.	=Cilt
D.İ.A	=Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	=Hicrî
İ.A	=İslâm Ansiklopedisi
ks.	=Kısım
nşr.	=Neşreden
s.	=Sayfa
sad.	=Sadeleştiren
sy.	=Sayı
thk.	=Tahkik
tlk.	=Ta'lik
trc.	=Tercüme
ts.	=Tarihsiz
tsh.	=Tashih
vd.	=Ve devamı

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in Medine'de teşekkül ettirdiği İslâm devleti, kısa sürede geniş bir coğrafi alana yayıldı. İlk halife Hz. Ebû Bekir(11-13/632-634), kendi döneminde meydana gelen ridde savaşlarında, devlete ve dine karşı isyan edenlerle mücadele verirken, başta Suriye ve Filistin olmak üzere, muhtelif beldeler üzerine sistemli fetih hareketlerine girişti. Hz. Ebû Bekir'den sonra halife olan Hz. Ömer de (13-23/634/644) selefının yolundan giderek, Suriye bölgesindeki fütuhâtı hızlandırıp, İslâm ordularını Mısır'a kadar ulaştırdı. Diğer taraftan İran üzerine düzenlediği taarruz ile, uzun yıllar ayakta kalan Sasani İmparatorluğu'na son verdi.

Hz. Ömer'den sonra, halife seçilen Hz. Osman(24-35/644-655) zamanında da, İslâm fütuhâtı devam etti. Devletin sınırları Horasan'dan Kuzey Afrika'nın batısına kadar ulaştı. Bunun sonucu olarak dili, dini, tarihi ve kültürü birbirinden farklı bir çok insan, İslâm devleti içerisinde bir araya gelmiş oldu. Toplumdaki bu farklılıklar, birtakım problemlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemlerinde görülmeyen ihtilâflar ortaya çıktı. Etkileri günümüzde bile devam eden, bazı siyasî ve itikadî anlaşmazlıklar, çatışmalar görülmeye başladı.

Hz. Osman devrinde başlayan ve tartışmaları uzun yıllar devam eden olayları ele alarak açıklığa kavuşturmak, İslam tarihçilerinin önemli görevlerinden birisidir. Günümüzde ise araştırmacılar tarafından bu konulara el atıldığı memnuniyetle müşahade olunmaktadır. İslâm tarihinin en fazla tartışılan ve yankıları günümüze kadar devam eden bu döneminin bütün yönleriyle araştırılması gerektiğine inanıyoruz. Bu kanaatlerimiz doğrultusunda biz de, İslâm tarihinde Emevîler diye geçecek tarihi oluşumu hazırlayan çalışmalara ışık tutmak amacıyla tez konumuzu bu dönemden seçtik. Benî Ümeyye idarecilerinin Hz. Osman

döneminde yapıp ettiklerini ele alan bu çalışmamıza "Hz. Osman Döneminde Emevî İdarecileri" adını verdik.

Araştırmanın giriş kısmında, İslâm öncesi Mekke toplumu ve idaresi hakkında özet bilgi verdikten sonra, tesiri uzun yıllar süren ve Hz. Osman zamanında daha da belirginleşen Emevî-Haşimî düşmanlığının sebeplerini araştırdık. İki bölümde incelemeyi düşündüğümüz tezin ilk bölümünde, Hz. Osman dönemine kadar Ümeyyeoğulları'nın siyasi alandaki etkinliklerini ortaya koymaya çalıştık. İlk bölümü üç kısımda inceledik: Birinci kısım, bu kabilenin Hz. Peygamber dönemindeki yerine ayrıldı. Onların İslâm karşısındaki tavrı ele alındı. Bilhassa Bedir savaşından sonra Mekke'nin tek hakimi olan Ümeyye'li Ebû Süfyan'ın, Medine İslâm devletine karşı faaliyetlerinden ve tertip ettiği savaşlardan bahsedildi. Nihayet, Mekke'nin Müslümanların eline geçmesinden sonra, Hz. Peygamber'in, devletin çeşitli bölgelerine tayin ettiği Ümeyye'li idareciler hakkında bilgi verildi.

Birinci bölümün ikinci kısmında, ilk halife Hz. Ebû Bekir zamanında Ümeyyeoğulları'nın askerî ve idarî faaliyetleri konu edildi. Bilhassa Suriye cephesinde, Benî Ümeyye'li komutanların askerî seferlerinden ve katıldıkları muharebelerden bahsedildi. Daha sonraki kısımda ise, Hz. Ömer döneminde Ümeyye ailesinin askerî alandaki icraatı incelendi. Özellikle Suriye seferlerinde başarılı neticeler alan Yezid ve Muaviye b. Ebî Süfyan kardeşlerin fetihleri konu edildi.

Araştırmamızın ikinci ve asıl bölümü, üçüncü halife Hz. Osman dönemine ayrıldı. Tezin bu bölümünü de iki kısma ayırmayı uygun bulduk. " Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi ve Halifeliğinin İlk Altı Yılındaki İdaresi (Sükûnet Dönemi)" başlıklı ilk kısımda, Hz. Ömer'in şehid edilmesi sonrasındaki gelişmeler, şûrânın teşekkül ettirilmesi ve Hz. Osman'ın halife seçilmesi özet olarak verildikten sonra, yeni halifenin idarî alandaki faaliyetleri üzerinde duruldu. Eyâletlerdeki vali değişikliklerinden, yeni valilerin icraatlarından, düzenledikleri fetih hareketlerinden ve teb'alarıyla olan ilişkilerinden bahsedildi.

İkinci bölümün son kısmına "Hz. Osman'ın Son Altı Yılı (Karışıklık Dönemi)" adını verdik. Bu kısımda ise, halifenin ve onun tayin etmiş olduğu Ümeyye'li idarecilerin uygulamalarının halk üzerinde meydana getirdiği tepkilerin nedenlerini ortaya koymaya çalıştık. Devletin içinde ortaya çıkan karışıklıklarda ve halifenin şehid edilmesine kadar varan olaylarda, Ümeyye ailesinin etki ve sorumluluklarını tesbite çalıştık.

Araştırabildiğimiz kaynaklara istinaden bazı hükümlere ulaştık. Vardığımız sonuçlar, bu konuda söylenen son sözler ve kesin doğrulardır diyemeyiz. Ancak, biz hüsnüniyet ile

doğruyu bulma amacıyla gayret sarfettik. Gayemiz, ilim deryasına bir kaç damla daha ilâve etmektir. Ümidimiz, ilim ehline ve meraklısına faydalı olmaktadır.

Bu vesile ile, tez konusunun tesbitinde ve yürütülme safhasında tecrübelerini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Hüseyin Algül'e, bilhassa tez plâni aşamasında kıymetli görüşlerinden yararlandığım Doç. Dr.Osman Çetin'e, bazı Arapça kaynaklardan yararlanmam esnasında yardımına başvurduğum Doç. Dr. A. Lütfi Kazancı'ya, tezin bilgisayarla yazımı sırasında mesaisini harcayan muhterem eşim İknur Günay hanım efendiye ve çalışmaya yardım ve desteği olan bütün hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Adem APAK

GİRİŞ

A) Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız İslâm öncesi dönemden başlayıp, Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar geçen dönemi içine aldığı için, hemen her türlü İslâm tarihi eseri araştırmaya kaynaklık etmiştir. Bu kaynakların tümünü zikretmeye imkân olmadığı için, sadece en önemlilerini belirtmekle iktifa edeceğiz. İkinci ve üçüncü derece faydalandığımız kaynaklar hakkında, araştırmanın içinde ilk geçtikleri sayfanın dipnotunda ve bibliyografya kısmında yeterli tanıtıcı bilgi verilmiştir. İslâm öncesi dönem hakkında Cevad Ali'nin külliyatlı bir eseri olan el-Mufassal'dan¹ faydalandık. Emevî-Haşimî rekabetini incelememiz esnasında ise, Makrîzî'den(845/1444)² önemli bilgiler aldık. en-Nizâ isimli eserinde müellif, bu iki kabilenin İslâm öncesinden başlayıp ve uzun yıllar devam eden mücadale seyrini anlatmıştır. Hz. Peygamber dönemiyle ilgili rivayetlerde siyer ve meğâzî türü eserler bize kaynaklık etti. Vakıdî(124/741)³, İbn İshak(151/768)⁴ ve özellikle İbn Hişam'ı (218/833)⁵ zikredebiliriz. İbn Seyyidinnâs (743/1340)⁶, Diyarbekrî (966/1558)⁷ ve Halebî (975/1567)⁸ gibi muahhar siyer alimlerini de bunlara ekleyebiliriz.

Genel tarih kaynakları içerisinde en çok, İslâm tarihi araştırmalarının baş eseri olan Taberî'den(310/922)⁹ faydalandık. Taberî, eserinde kendisine ulaşan bütün rivayetleri olduğu

¹ Cevad Ali, el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, I-X, Beyrut 1980

² Makrîzî, en-Nizâ, (thk. Hüseyin Munis), Kahire 1988

³ Vakıdî, Kitabü'l-Meğâzî, I-III, (thk. Marsden Jones), Beyrut 1984

⁴ İbn İshak, Siyer, (thk. Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel), İstanbul 1988

⁵ İbn Hişam, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I-IV, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Kahire 1987

⁶ İbn Seyyidinnâs, Uyûnu'l-Eser, I-II, Beyrut ts.

⁷ Diyarbekrî, Hâmis , I-II, Beyrut 1283

⁸ Halebî, İnsânü'l-Uyûn, I-III, Mısır 1964

⁹ Taberî, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, I-XI, (thk. Muhammed Ebû'l- Fadl İbrahim), Beyrut 1967

gibi aktararak, bu rivayetler arasında herhangi bir tercih yapmamaktadır. Bu konuda biz, Taberî'nin özetini çıkaran ve nisbeten daha sağlıklı rivayetleri eserine alan İbnü'l-Esîr'e (630/1232)¹⁰ sık sık müracaat ettik. Bu iki eserden başka, Ya'kûbî (292/304)¹¹, Me'sûdî (346/956-957)¹² ve İbn Kesîr(774/1372)¹³ de bize kaynaklık ettiler. Ya'kûbî kendisi şia taraftarı olduğu için, eserinde Ümeyyeogulları hakkında aşırı rivayetlere yer vermektedir. Biz, gerek metin içinde, gerekse dipnotlarda, onun bu nevi rivayetlerini diğer kaynaklar ışığında tenkide tabi tuttuk. Fetihlerle ilgili olarak, İbn Abdilhakem (257/870)¹⁴ ve Belâzurî'den (297/892)¹⁵ faydalandık. İbn Abdilhakem, bilhassa Mısır fetihleriyle ilgili geniş malumat vermektedir. Şehir isimleri ve yerleri hakkında en çok Yâkût el-Hamevî'ye (626/1229)¹⁶ başvurduk. Araştırmada bazı tabakât ve terâcüm kitapları da kullanılmıştır. İbn Sa'd (230/844)¹⁷, İbn Abdilberr(463/1071)¹⁸, İbnü'l-Esîr(630-1232)¹⁹ ve İbn Hacer(852/1448)²⁰ bunların belli başlıcalarıdır.

Tezde bazı batılı müelliflerin eserlerine de müracaat edilmiştir. Wellhausen²¹ Watt²² ve Muir'i²³ bu meyanda sayabiliriz. Ayrıca İslâm Ansiklopedisi'nde müracaat ettiğimiz maddelerde de, yine müsteşriklerin çalışmalarından istifade ettik. Faydalandığımız madde ve yazarları hakkında, bilginin kullanıldığı sayfanın dipnotunda tanıtıcı bilgi verilmiştir.

Son olarak, günümüzde yapılmış ve çalışmamızda kullandığımız araştırmalardan bahsedecek olursak, bu konuda, ilk önce İrfan Aycan'ın "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan"²⁴ isimli doktora çalışmasını zikretmemiz gerekir. Bazı konularının araştırmamızla ortak olması nedeniyle, hem kaynaklara ulaşma, hem de usûl yönünden bu eserden faydalandık. Bundan başka, bilhassa Mısır'ın fethi ve Hz. Osman dönemi Mısır idaresi hakkında Nadir Özkuyumcu'nun "Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzcy

¹⁰ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, I-IX, Beyrut 1986

¹¹ Ya'kûbî, Tarih, I-II, Beyrut 1960

¹² Me'sûdî, Mürâcû'z-Zehab, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mısır 1964

¹³ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-IV, Beyrut-Riyad ts.

¹⁴ İbn Abdilhakem, Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ, (thk. Charles Torrey), Kahire 1991

¹⁵ Belâzurî, Futûhu'l-Buldan, (thk. Abdullah Enis el-Tübbâ), Beyrut 1987

¹⁶ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, I-V, Beyrut 1975

¹⁷ İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kübrâ, I-VIII, Beyrut ts.

¹⁸ İbn Abdilberr, el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, I-IV, Kahire ts.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, I-VII, (thk. Muhammed İbrahim ve Muhammed Ahmed), Kitabu's-Şib' 1970

²⁰ İbn Hacer, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, I-IV, Mısır 1328

²¹ Wellhausen, J. İslâmın En Eski Tarihine Giriş, (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1960; Arap Devleti ve Sukutu, (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963

²² Watt, W.M. Hazreti Muhammed, (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1963; Muhammed Mekke'de, (trc. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara 1986

²³ Muir William, Caliphate, Beyrut 1963

²⁴ Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, Ankara 1990

Afrika"²⁵ isimli çalışmasından istifade ettik. Hz. Osman dönemi olaylarının değerlendirilmesi sadedinde E.Ruhi Fıġlalı'nın "İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri"²⁶ isimli araştırmasını da burada zikretmemiz gerekir. Makale olarak, Sabri Hizmetli'nin "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi"²⁷ başlıklı incelemesine sık sık müracaat ettik. Bilhassa Hz. Osman'ın şehid edilmesi arefesindeki olayların tahlilinde bu makale bize ışık tutmuştur. Ayrıca, E.Ruhi Fıġlalı'nın "Abdullah İbn Sebe Meselesi"²⁸ isimli makalesinden faydalandık. Bu çalışmada Hz. Osman döneminin önemli konularından olan, İbn Sebe meselesi ve Ebû Zerr el-Gıfârî hakkında önemli değerlendirmeler yapılmıştır.

Her tarihçinin olayları tahlil etme noktasında karşılaştığı belki de en büyük problem, bir olay hakkında birden fazla ve farklı rivayetlerle karşı karşıya kalmasıdır. Hatta bazen rivayetler, birbirlerini yalanlayacak derecede farklı olabilmektedir. Yine bunun gibi, tesbit edilen rivayetler, bazen taraflı kişiler tarafından da yapılmış olabilir. Bu gibi durumlarda, tarihçinin görevi en doğru ve en tarafsız rivayeti bulmaya çalışmaktır. Çalışmamız esnasında biz de, bazı olaylar hakkında birden fazla farklı rivayetlerle karşılaştık. Okuyucuya da değerlendirme imkânı vermek için, farklı rivayetleri araştırmamız içine aldık. Bazı kriterler tesbit ederek hangi rivayeti tercih ettiğimizi de belirttik. Meselâ, Taberî'nin bir olay hakkında vermiş olduğu iki rivayetten, İbnü'l-Esîr'in, el-Kâmil'de tercih etmiş olduğu rivayeti biz de tercih ettik. Herhangi bir seferde elde edilen ganimetin miktarı gibi, birinci derecede önemli olmayan farklı rivayetleri, akılcılığı bozmamak için, dipnotta vermeyi uygun bulduk.

B) İslâm Öncesi Mekke Şehir Devletinin Oluşumu ve Emevî-Haşimî Rekabetinin Başlaması

Ümeyyeoğulları'nın Hz. Osman dönemindeki idarî faaliyetlerini incelemeye geçmeden önce, bu ailenin İslâm öncesi Mekke toplumundaki mevkiini, Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemlerindeki statüsünü bilmemiz gereklidir. İslâm öncesinde dağınık haldeki Kureyş kabilesini bir araya getiren ve Mekke'de bir şehir devleti kuran kişi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dedesi Abdulmuttalib'ten yukarıya doğru dördüncü sırada yer alan Kusay b.Kilab'dır. Kusay henüz süttten kesilmiş bir çocuk iken babası Kilab ölmüştü.²⁹ Kudaa kabilesine mensup olan

²⁵ Özkuyumcu, Nadir, Fethinden Emevîlerin Sonuna Mısır ve Kuzey Afrika (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993

²⁶ Fıġlalı, E.R, İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara 1983

²⁷ Hizmetli, Sabri, Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi, AÜİFD, sy.XXVII, 1985, s.149-177

²⁸ Fıġlalı E. Ruhi, Çağımızda İtikadî ve İslâm Mezhepleri, Ankara 1993, s.289-301

²⁹ İbn Hişam,es-Siretü'n-Nebeviyye, I-IV,(thk.Ömer Abdüsselâm Tedmürî),Kahire 1987,I,31-32

Rebîa b. Haram, hac için Mekke'ye geldiğinde, Kusay'ın annesi Fatıma bint Sa'd b. Seyel ile evlendi.³⁰ Rebîa, hanımı ve oğlu Kusay'ı Benî Uzrelerin yurduna götürdü. Kusay orada üvey babası Rebîa'nın taht-ı terbiyesinde büyüdü.³¹ Kusay daha sonra annesinden, babasının Kureyşli bir asil olduğunu öğrendi ve asıl memleketi olan Mekke'ye gitmek istedi.³² Kudaa hacıları yola çıktığı zaman Kusay da onlarla beraber Mekke'ye geldi.³³ Mekke'ye yerleşen Kusay, şehrin idaresini elinde bulunduran Huzaalıların lideri olan Huleyl'in kızı Hubba'ya talip oldu ve onunla evlendi. Hubba'dan Abdüddar, Abdümenaf, Abdüluzza, ve Abd isminde oğulları oldu.³⁴

Huleyl hastalanınca Kâbe anahtarını kızı Hubba'ya verdi, Beytullah'ın idaresini de Kusay'a devretti.³⁵ Huzaalılar, Huleyl'in Kâbe hizmetini Kusay'a bırakmasına kızdılar ve anahtarı Hubba'dan zorla aldılar.³⁶ Bunun üzerine Kusay, Kâbe hizmetleri konusunda kendisinin Huzaa ve Benî Bekir'den daha üstün olduğuna kanaat getirerek, Kureyş ve Benî Kinane'den kabile reisleriyle görüştü ve onlarla Huzaa ile Benî Bekir'in Mekke'den çıkarılması konusunda anlaştı. Ayrıca Kusay, Uzre oğulları'ndan ana bir kardeşi Rizah b. Rebîa'yı da yardıma çağırdı.³⁷

Huzaa-Benî Bekir ittifakı ile Kusay taraftarları Ebtah'da şiddetli bir savaşa giriştiler. Araya bazı Arap kabilelerinin girmesiyle taraflar savaşı bırakmayı ve Ya'mur b. Avf'ı hakem ta'yin etmeyi kabul ettiler. Hakem, Kusay lehine karar vererek, Mekke yönetiminin Kusay'a verilmesine ve Huzaalılarının Mekke'den çıkarılmasına hükmetti.³⁸

Kusay'ın Kâbe anahtarını alması hakkında başka bir rivayet daha vardır³⁹: Kusay'ın kayınpederi Huleyl hastalanınca, Beyt'in anahtarını kızı Hubba'ya verdi. Kadın olması nedeniyle Hubba hizmetleri yapmaktan aciz olduğu için, anahtar yine Huzaa'dan olan Ebû Gubşan'a verildi. Şaraba aşırı düşkün olan bu kişi, Taif'te bulunduğu sırada sarhoş olunca, bir tulum şarap ve yaşlı bir deve karşılığında anahtarı Kusay'a sattı. Akli başına geldiğinde

³⁰ Cevad Ali, el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm, I-X, Beyrut 1980, IV, 38

³¹ Ezrakî, Ahbâru Mekke I-II, (thk.R. Salih Melhas), Mekke 1965) I, 104; Belâzurî, Ensâbü'l-Eşraf, (thk.Muhammed Hamidullah), Mısır 1959, I,49

³² Süheyli, Ravdu'l-Unuf I-VII, (thk. Abdurrahman Vekil), II, 33

³³ İbn Sa'd Tabakâtü'l-Kübra, I ,67 ;Taberî, Tarih, II,182; Cevad Ali, el-Mufasssal, IV, 41

³⁴ İbn Hişam, I, 136-137; İbn Kuteybe, Kitabü'l Meârif, Beyrut 1970, s. 32; İbn Haldun, Kitabü'l-İber ve Divanü'l -Mübtedei ve'l- Haber , II.c. 1. ks.,334

³⁵ İbn Sa'd,Tabakât,I,68;Taberî, Tarih,II,255

³⁶ Ezrakî, Ahbâru Mekke I,105

³⁷ İbn Hişam, I , 137; Ezrakî, I,105, Belâzurî, I,49

³⁸ İbn Hişam, I,143; Ezrakî I, 107; İbn Sa'd, I,69; Ya'kûbî, Tarih, I-II, Beyrut 1960, I, 238; İbn Kesîr, Siretü'r-Rasûl (thk. Mustafa Abdulvahid) ,I,94; Çağatay, Neşet, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara 1970, s. 89

³⁹ Çağatay, bu rivayetin ilkinde göre zayıf olduğunu ifade ediyor. bk. Çağatay, s. 90

anahtarını geri almak istediye de, orada bulunanların şahadetiyle anahtar Kusay'da kaldı. Bu olaydan sonra "Ebû Gubşan'dan daha ziyankâr" şeklinde bir söz, ahmaklık ve pişmanlık konusunda darb-ı mesel olmuştur.⁴⁰

Mekke hakimiyetini tamamen eline alan Kusay, dağınık halde yaşayan kabilesini bir araya getirdi.⁴¹ Sadece kutsal yer çevresinde çadırlar kurup halkı oralara yerleştirmekten öte, onu Mekke şehrinin kurucusu olarak kabul etmek gerekir.⁴² Kusay, Ka'b b. Lüey'in kolları olan Abdümenafogulları, Abdüddaroğulları, Abdüluzzaogulları, Zühreoğulları, Abdoğulları, Teymoğulları, Mahzumoğulları, Sehmoğulları, Cumahoğulları ve Adiyogulları'nı Zemzem'in bulunduğu el-Batha vadisine yerleştirdi. Bu sebepten onlara, Abtahî, Bitahî veya Kureyş el-Bitah adı verildi. Bunlar Kureyş'in en zengin ve en soylularıydılar. Kureyş-i Bitah'ın dışında kalanlar ise, şehrin dış mahallelerinde ve şehri kuşatan tepelerin arasındaki boğazlarda iskân edildiler. Birinci gruba göre daha az itibarlı olan bu topluluğa ise, Kureyş-i Zevâhir adı verilir.⁴³ Kusay'ın ve onun büyük babası Ka'b'ın soyundan gelenlerin hepsi Kureyş-i Bitah içinde yer alır.⁴⁴

Kureyş'i iskân ettikten sonra Kusay, Mekke ve Kâbe'nin yönetimini uhdesine aldı. Hicâbe (Kâbe perdedarlığı), Kıyâde (Kumandanlık), Nedve (Meclis başkanlığı), Sikâyê (Hacılara su dağıtma), Rifâde (Hacılara yiyecek sağlama), gibi önemli görevleri kendi üzerine aldı, diğer hizmetleri eski sahiplerine bıraktı. Kureyş'in reisi olan ve aynı zamanda Nedve (Meclis başkanlığı) görevini üstlenen Kusay, (Daru'n -Nedve= Danışma yeri) anlamına gelen bir meclis binası inşa etti. Kusay'ın ikamegâhı olan ve 440'ta yapılan bu binada, Kureyş'in önemli mes'eleleri istişare edilir ve karara bağlanırdı. Başka kabilelerle yapılacak savaş ve barış kararları burada alınır, sancak burada açılırdı. İzdivaçlar burada kararlaştırılır, bülüğa eren kızlara yine aynı yerde gömlek giydirilirdi.⁴⁵

⁴⁰ Taberî, II, 256; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-VIII, Riyad-Beyrut ts., II, 11-12; İbn Haldun, II.c I. ks. 335; Cevad Ali, el-Mufasssal, IV, 42; Es'ad, Mahmud, (Sad: A: Lüfi Kazancı- Osman Kazancı), İstanbul 1983, s. 112

⁴¹ İbn Hişam, I, 144; Ezrakî, I, 107; İbn Sa'd, I, 71; Taberî, II, 256; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 13; Mahmud Es'ad, s. 113; Çağatay, s. 90

⁴² Watt, Montgomery, Muhammed Mekkede, (trc. Rami Ayas- Azmi Yüksel), Ankara 1986, s. 12

⁴³ Kureyş-i Bitah ve Zevâhir hakkında geniş bilgi için bk. Cevad Ali, el-Mufasssal, IV, 27-29

⁴⁴ Belâzurî, I, 51; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 13; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, II, 207; Lammens, "Kureyş", İ.A., VI, 1015; Ferruh, Ömer, Tarîhu Sadri'l İslâm ve'd- Devleti'l- Emeviyye, Beyrut 1976, s. 46; Kehhale, Ömer, Mu'cemu Kabâili'l-Arab, I-V, Beyrut 1982, III, 984

⁴⁵ İbn Hişam, I, 44; Ezrakî, I, 66, 109; Taberî, II, 258; el-Kâmil, II, 12; İbn Kesîr, Sîre, I, 97; Weir, T.A. "Darunvedve", İ.A. II, 492-493; Hamidullah, İslâm Peygamberi II, 581; Kasımî, Zafir, Nizâmü'l Hüküm fi's- Şer'iyye ve't- Tarîhi'l- İslâmiyye, I, Beyrut 1990, s. 19-20

Kusay'ın ölümünden sonra, üstlenmiş olduğu görevler büyük oğlu Abdüddar'a geçti. Fakat Abdümenaf'ın oğulları Abdüşşems, Haşim, Muttalib ve Nevfel⁴⁶ Kureyş içinde kendilerinin Abdüddar'dan daha faziletli olduklarını iddia ederek, onların ellerindeki hizmetleri almaya karar verdiler. Kureyş, ikiye bölündü. Abdüddar'ı Mahzum, Sehm, Cumah, Adi, Abdümenafi ise, Esed, Zühre, Teym ve Haris b. Fihri destekledi. Abdümenaf'ın başında Ebû Süfyan'ın dedesi Abdüşşems vardı.⁴⁷ Her iki taraf tam savaşa girişmek üzereyken, araya giren başka kabileler vasıtasıyla sulha karar verdiler. Yapılan anlaşma ile yetkileri aralarında paylaştılar. Hicâbe, Liva, Nedve Abdüddar'a kalırken en önemli görevler Kıyâde, Sikâye ve Rifâde Abdümenaf soyuna geçiyordu.⁴⁸

İslâm tarihi boyunca meydana gelen birçok olayın ve mücadelenin kaynağı olarak kabul edilen Emevî- Haşimî mücadelesi, Abdümenaf döneminde başlamıştır. Onun oğulları arasında sürüp gidecek rekabetin etkileri asırlar boyu devam etmiştir. Bir takım itikadî ve siyasî firkaların oluşumunda, ortaya çıkan savaşlarda bu mücadelenin dolaylı veya direkt etkisi olmuştur.

Abdümenaf, babasının sağlığında hatırı sayılan ve sözü dinlenen bir kişi idi. Çok cömert ve ihsanı bol olması nedeniyle kendisine "Feyyâz" adı verildi.⁴⁹ O, Mekke'nin yabancılarla olan siyasî ve iktisadî münasebetlerini geliştirdi. Bizans, İran ve diğer ülkelerin imparatorları ona, kendi ülkelerinde ticaret yapma izni verdiler.⁵⁰ Abdümenaf öldüğünde, onun vazifelerinden Sikâye ve Rifâde'yi Haşim, Kıyâde'yi de Abdüşşems üstlendi. Haşim ile Abdüşşems'in birbirlerine yapışık olarak doğdukları, ayrıldıklarında, aralarından kan aktığı, bu nedenle de ileride onların nesilleri arasında bir mücadelenin olacağı şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁵¹

Sikâye ve Rifâde'yi üzerine alan Haşim o dönemde Mekke'nin en zengini idi. Bu görevleri ifa etmek için malından çok miktarda pay ayırırdı.⁵² Aynı zamanda büyük bir tacir olan Haşim, Kureyş'i ilk defa Harem dışındaki ülkelere kış ve yaz seferleri yapmaya alıştıran,

⁴⁶ İbn Kuteybe, Abdümenaf'ın Ebu Amr adında başka bir oğlunun daha olduğunu bildiriyor. bk. Kitabül - Meârif, s. 32

⁴⁷ İbn Hişam, I, 151; İbn Haldun, II.c. 1, ks. 336. Komutanlığı Hz. Peygamber'in dedesi Haşim'in yaptığı da rivayet edilir. bk. İbn Sa'd, Tabakât, I, 77

⁴⁸ İbn Hişam, I, 151; İbn Sa'd I, 77; İbnü'l-Esîr, el- Kâmil, II, 14; İbn Kesîr, el- Bidâye, II, 209; Heykel, Mehmet Hüseyin, Muhammed Mustafa, (trc. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1948, s.86; Çağatay, s. 91; Ferruh, Ömer, s. 48; Watt, s. 12; Lings, Martin, Hz. Muhammed'in Hayatı, İstanbul 1990, s.14

⁴⁹ Halebî, İnsan'ül- Uyûn, I-II, Mısır 1963, I, 21

⁵⁰ İbn Sa'd, I, 75; Hamidullah, I, 32

⁵¹ Taberî, II, 252; Makrîzî, Nizâ, (thk. Hüseyin Munis), Kahire 1988, s. 38; Mahmud Es'ad, 116-117

⁵² Belâzurî, Ensâbü'l-Eşrâf, I,60; Ya'kübî, I, 242

bu yolda onların güvenliklerini sağlayan kişi idi.⁵³ Haşim, Kureyş tüccarlarının Bizans topraklarında rahat ticaret yapabilmeleri ve ticaret vergilerinden muaf tutulabilmeleri için, Kayser'den izin aldı. Aynı muafiyet, Habeş hükümdarından da alındı. Haşim Şam, Rum yurdu ve Gassan'a, Abdüşşemş Habeş'e, Nevfel Irak ve Faris'e, Muttalib de Yemen'e ticarî seferler düzenlemeye başladılar.⁵⁴ Bütün Arabistan'da emniyetsizlik, güvensizlik hüküm sürerken, Kureyş kervanları rahatça her yere gidip gelebiliyorlardı.⁵⁵

Kureyş'in şiddetli kıtlığa maruz kaldığı bir dönemde Haşim, Şam'a giderek oradan kuru ekmek ve peksimet getirdi. Yük taşıdığı develeri kesip tirit yaparak halkı doyurdu. Haşim'in asıl ismi Amr iken bu hayırlı hizmetinden dolayı kendisine (Haşim=Tiridi ufalayan) adı verildi.⁵⁶

Babasının vefatıyla Abdüşşemsoğulları'nın lideri olan Ümeyye b. Abdüşşems, Kureyş'in önde gelenlerinden birisidir. Ümeyye, bir çok mal ve evlât sahibiydi.⁵⁷ Bu nedenle Kureyş riyaseti için kendisini amcası Haşim'e denk ve rakip görüyordu. Bundan dolayı, amcasını hased etmeye ve onun yaptığı ihsanü ikramı yapmaya kalkıştı. Buna güç yetiremeyince, Kureyşliler kendisini kınamaya başladılar. Ümeyye kızdı ve Haşim'e dil uzattı, münafere istedi. Yani soyu, şerefi, şahsiyeti yönüyle kimin daha üstün olduğuna karar vermek üzere bir hakem ta'yin edilmesini istedi. Haşim ilk önce, yaşını ve mevkiini göz önüne alarak, Ümeyye'nin dâvetine katılmayı arzu etmedi, fakat Kureyş'in aşırı ısrarlarıyla, kaybedenin elli deve vermesi ve on yıl Mekke'den sürgün edilmesi şartıyla münafereyi kabul etti. Ümeyye de buna razı olunca Kahin'ül -Huzaî'ye gittiler. Kahin, onlar daha maksatlarını söylemeden "Güzel eserlerle güzel işte, evvel ahir bu yarışta Haşim, Ümeyye'yi geçmiştir. Ebû Hemheme de⁵⁸ bunun böyle olduğunu bilir." dedi ve Haşim b. Abdümenaf lehine hüküm verdi. Bunun üzerine, münaferenin şartı gereği Ümeyye'den elli deve alındı. Haşim, develeri boğazlatıp, orada bulunanlara ve fakirlere yedirdi. Ümeyye de on yıl kalmak üzere Şam'a gitti.⁵⁹

Benî Ümeyye ile Benî Haşim arasındaki ilk düşmanlık bu olayın neticesinde meydana geldi.⁶⁰ Daha önceleri, ihsan ve in'am yönünden rekabet eden, Kâbe'ye ve Kureyş'e daha iyi hizmet etme yolunda birbiriyle yarışan iki aile, bu olaydan sonra fiilî mücadelenin içerisine

⁵³ Âlûsî, Bulûğu'l-Ereb, I-III, (thk. Muhammed Behcet el-Eserî), Beyrut ts.,I, 307

⁵⁴ Taberî II, 252; İbnü'l-Esîr, el- Kâmil, II, 10; Ömer , Ferruh, s. 48

⁵⁵ Şiblî, Asr-ı Saadet, I, 222; Büyük İslâm Tarihi, (Redaktör: H. Dursun Yıldız),I-X, İstanbul 1992,I, 133, 142

⁵⁶ Makrîzî, Nizâ, s. 40; Ömer, Ferruh,I,43; Cevad Ali, el-Mufassal, IV, 64

⁵⁷ Makrîzî, Nizâ, s.39

⁵⁸ Ebu Hemheme, Ümeyye'nin kayınpederidir, münafere esnasında o da orada bulunuyordu. Bak.M. Es'ad, s. 117

⁵⁹ İbn Sa'd, I, 61, 76; Taberî, II, 253; İbnü'l-Esîr, el -Kâmil, II, 10; Âlûsî, Bulûğu'l-Ereb, I, 307-308

⁶⁰ Makrîzî, Nizâ, s.41; Cevad Ali, el-Mufassal, IV, 71

girmiş oldular. Gelecek dönemlerde; Risâlet devrinde, sahâbe döneminde iki sülâle arasındaki mücadelenin büyüdüğü ve bu mücadelenin Emevî devletinin ortadan kalkmasıyla bile sona ermeyip, Endülüs Emevîleri'nin yıkılmasına kadar devam ettiği görülecektir.⁶¹

Haşim ile girdiği münafereyi kaybeden ve Şam'a sürgün edilen Ümeyye'nin Kureyşli olmasının da imtiyazıyla orada iyi bir mevki ve itibar edindiği muhtemeldir. Hz. Ömer döneminde Şam'ı idare etmeye başlayacak olan torunu Muaviye'nin bölge insanı tarafından destek görmesinde, dedesi Ümeyye'nin geçmişteki nüfuzunun, ona uygun imkânlar sağladığını düşünmek mümkündür. Belki de bu sürgün, o zaman Ümeyyeoğulları açısından bir yıkım olsa da, bu ailenin istikbali için, dolaylı olarak, bir kazanç olarak da değerlendirilebilir.

Haşim ve Ümeyyeoğulları mücadelesinde ikinci önemli olay, Hz. Peygamber'in ilk dedesi Abdülmuttalib ile Ebû Süfyan'ın babası Harb b. Ümeyye arasında meydana geldi: Abdülmuttalib'in Uzeyne adında ticaretle uğraşan Yahudi bir komşusu vardı. Kendisi de tüccar olan Harb b. Ümeyye, onun bol kazanç elde etmesini kıskandı ve Kureyş gençlerini bu adamı öldürmeleri için teşvik etti. Onlara, Yahudiyi öldürmelerini, mallarını da gasbetmelerini söyledi. Hiç kimsenin onun kan bedelini istemeye kalkışamayacağını da bildirip, onlara himaye garantisi verdi. Gençler de, toplanıp bu Yahudiyi öldürdüler.⁶²

Abdülmuttalib durumu öğrenince, Harb b. Ümeyye'ye gidip, ondan öldürülenin kan bedelini istedi. Harb, buna yanaşmadığı gibi katilleri de saklamaya çalıştı. Mesele karşılıklı hakarete kadar gitti, birbirlerine ağır sözler söylediler. Sonunda kimin haklı olduğunun belirlenmesi için bir hakeme gitmeye karar verdiler.⁶³ Haşim ve Ümeyye'den sonra, Abdülmuttalib ile Harb ikinci defa hakim huzuruna çıkacaklar ve hakimin vereceği karara göre hareket edeceklerdi.

Mes'eleyi ilk önce Habeş kralı Necaşi'ye götürdüler. Fakat kral bu görevi kabul etmedi.⁶⁴ Muhtemeldir ki Necaşi, ülkesiyle sıkı ticari ilişkileri ve dostluk bağlantıları olan bu iki ailenin devam edegelen mücadelelerini biliyor ve bu iki akraba arasında çıkmış olan ihtilâfa müdahale etmekten kaçınıyordu. Necaşi'nin olumsuz cevabından sonra, Hz. Ömer'in cediti Nufeyl b. Abdüluzza hakem tayin olundu. Hakem Abdüluzza, Harb b. Ümeyye'ye; kendisinden daha uzun boylu, daha güzel yüzlü, hatası daha az, çocukları daha çok, ihsan ve ikramı daha geniş olan biri ile ne cesaretle hakem huzuruna çıkabildiğini sordu. Abdülmuttalib'i de överek, onun öfkeden uzak olduğunu, kavmini daha çok sevdiğini söyledi.

⁶¹ Mahmud Es'ad, 117; Algül, İslâm Tarihi, I-IV, İstanbul 1986, I,116

⁶² Âlûsî, Buluğu'l-Ereb, I, 323

⁶³ Belâzurî, I, 73-74; İbn Kesîr, el-Bidâye,II, 9

⁶⁴ İbn Sa'd, I, 87; Belâzurî, I, 73

Hakem, Abdülmuttalib'i haklı görünce, Harb'den yüz dişi deve alınıp Yahudinin amcası oğluna teslim edildi. Abdülmuttalib, Harb'in peşini bırakmayarak, onun kiraladığı katillerin gasbettikleri malları da geri alıp mal sahibinin akrabalarına teslim etti.⁶⁵ Haşim ve Ümeyye aileleri arasında meydana gelen bu zıtlaşmada da, Ümeyyeoğulları hakim huzurundan mağlup olarak ayrıldılar. Bu ikinci yenilgi, aradaki düşmanlığı daha da perçinlemiş oldu.

⁶⁵ İbn Sa'd I, 87; Taberî, II, 253-254; İbnü'l-Esîr, II, 9; Makrîzî, Nizâ, s. 42; Âlûsî, I, 323-324; Cevad Ali, IV, 79-80

BİRİNCİ BÖLÜM

***HZ. OSMAN DÖNEMİ'NE KADAR ÜMEYYEOĞULLARI
VE İDARİ HAYATTAKİ ROLLERİ***

I- HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ

A) Ümeyyeoğulları'nın Hz. Peygamber ve İslâmiyet'e Yaklaşımı

Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberliğini ilân etmesiyle birlikte, Mekke'de büyük bir muhalefet hareketiyle karşılaştı. Atalarının dinine bağlı kalma düşüncesi, mevki ve nüfuzun elden gitmesi endişesi, menfaat kaybı vs. nedenlerle Mekkeliler, Hz.Peygamber'e karşı düşmanlık besliyorlardı.⁶⁶ Yeni dine karşı gelinmesinin önemli sebeplerinden biri de, kabileler arasında eskilere dayanan düşmanlıklar idi. Kureyş kabileleri arasında öteden beri çekememezlik ve üstünlük dâvaları vardı. Haşimoğulları'ndan bir peygamber çıkmasıyla birlikte, bu ailenin kendilerine üstünlük sağlayacağı düşüncesiyle, diğer kabileler rahatsız olmaya başladılar. Rasûlullah'ın (s.a.v) peygamberliğine karşı Ebû Cehil'in şu sözleri o dönemde rakip kabilelerin, birbirleriyle olan rekabetlerinin ne noktaya geldiğini göstermek için iyi bir örnek olacaktır:

-- "Biz, Abdumenafoğulları ile şeref ve şan hususunda şimdiye kadar çekiştik durduk. Onlar halka yemek yedirdi, biz de yedirdik. Onlar bağışta bulundular, biz de bulunduk. Onlar arabuluculuk yapıp diyet yüklediler, biz de diyet yükledik. Onlarla kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelince, onlar (İşte bizden kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber var) dediler. Biz bunun dengini nereden bulup çıkaracağız. Vallahi hiç bir zaman ona inanmayız, onu tasdik etmeyiz.⁶⁷ Ona vahiy geldiği gibi bize de vahiy gelinceye kadar, peygamberliği kabul etmeyiz".⁶⁸ Ebû Cehil'in sırf kendi ailesinden olmadığı için Hz. Peygamber'i inkâr etmesi, hemen tüm Mekke ulularının bu konudaki genel politikasını yansıtmaktadır.

Ümeyye b. Ebî Salt, Ebû Süfyan'a Abdumenafoğulları'ndan bir peygamberin geleceğine dair bilgisinin olduğunu, ahlâkı ve bilgisiyle Utbe b. Rebîa'nın olacağını tahmin ettiğini, fakat kırk yaşını geçmiş olduğu için onun peygamber olamayacağını bildirdi. Ebû Süfyan da Ümeyye'ye, Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini ilân ettiğini bildirince, Ümeyye

⁶⁶ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 159-161

⁶⁷ İbn İshak, *Siyer*,(thk.Muhammed Hamidullah, trc.Sezai Özel), İstanbul 1988 ,s.250, İbn Seyyidinnâs,*Uyûn'ül Eser*, I, 111-112; Heykel, M. Hüseyin, *Muhammed Mustafa*, s.169

⁶⁸ Halebî, *İnsanu'l-Uyûn*, I, 497

onun gerçek peygamber olduğunu söyledi ve Ebû Süfyan'a onu tasdik etmesi tavsiyesinde bulundu. Ebû Süfyan, kendisinin niçin Hz. Peygamber'e inanmadığını sorduğunda Ümeyye, aynen Ebû Cahil'in mantığıyla "Sakîf kadınlarının, Abdumenafoğulları'ndan bir gence tabi olduğumu duymalarından utanışım sebebiyle onu peygamber olarak kabul etmem" cevabını verdi.⁶⁹

Kureyş kabileleri arasında sürüp giden mücadelelerden belki de en önemlisi, Abdüşşems ve Haşim'den itibaren sık sık ortaya çıkan Emevî-Haşimî düşmanlığıdır. Bu tarihi husûmet, Ümeyye ailesinin İslâm'a muhalif kanatta yer almasına sebep oldu. O dönemde, Hz. Peygamber'in dedesi Abdümuttalib, Benî Haşim'in mevkiini güçlendirmişti. Onun vefatından sonra ise, yerini doldurabilecek ve bu aileye eski nüfuzunu kazandıracak bir halef yoktu. Ne tüccar olması nedeniyle panayırları dolaşmakla meşgul olan Abbas, ne fakirlikle boğuşan Ebû Talib, ne de ahlâksız biri olan Ebû Leheb eski reisin yerini doldurabilecek yeterlilikte idi.⁷⁰ Bu dönemde Haşimoğulları, idarî alanda olduğu gibi iktisadî alanda da en büyük rakipleri olan Ümeyyeoğulları karşısında kan kaybetmeye başladılar. Ticarî sahada bu aile temayüz ederken, Hz. Peygamber'in soyu, hac mevsiminde mahallî ticaretle iktifa etmek zorunda kalmıştı. Sikâye ve Rifâde hizmetlerini üstlenmiş olan Haşimoğulları, dinî alana ağırlık vermişler, böylece dünyevî - maddî sahada üstünlüğü rakiplerine kaptırmışlardı.⁷¹ Ticarî ve iktisadî alanda itibarlı bir yere sahip olan Ümeyyeliler, Mekke yönetiminin de en etkili liderlerini içlerinde bulunduruyorlardı. Peygamberliğin ilk günlerinde Ebû Uhayha Said b. el-As büyük güce sahipti. Ukbe b. Ebî Muayt ile Rebîa'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe de hatırı sayılır kimselerdi. Keza Ebû Süfyan b. Harb de Mekke idaresinin vazgeçilmez şahsiyetlerinden biri idi.⁷²

Her yönden Haşim ailesine üstünlük sağladıkları bir dönemde, Hz. Peygamber'in Risâletini yayarak tekrar kabilesini eski mevkiine getireceği endişesiyle Ümeyyeliler, İslâm'a karşı düşmanca tavır takındılar. Bu nedenle, Hz. Peygamber aleyhine oluşturulan muhalefet hareketinin ön saflarında hep Ümeyye kabilesi mensuplarını görmek mümkündür.⁷³ Hz. Peygamber'i inkâr etmeye çağıran ve halkın cahiliye düşüncelerini en çok tahrik edenler, yine Benî Ümeyyelilerdi. Arabın taassubundan faydalanarak, Hz. Peygamber'in onları babalarının dininden döndürmek istediğini ve putlara hakaret ettiğini söylüyorlar, insanları Rasûlüllah'tan

⁶⁹ Halebî, I, 301

⁷⁰ Şiblî, I, 161

⁷¹ Ferruh, Ömer, Tarih-u Sadri'l-İslâm ve Devleti'l-Emeviyye s.110-111; Fayda, Mustafa, Halid b. Velid, İstanbul 1990, s. 41

⁷² Watt, W.Montgomery, Hz.Muhammed Mekke'de, (trc.Rami Ayas-A.Yüksel), Ankara 1986,s. 99-100

⁷³ Fayda Mustafa, a.g.e, s. 34-35

uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.⁷⁴ Çünkü, o zamanki Kureyş idaresinde meydana gelecek her değişiklik, kesinlikle Benî Ümeyye'ye zarar verecekti. Bu nedenle, üstünlüğü elde bulunduran Ümeyyeoğulları, güç yetirebildikleri kadar İslâm aleyhine mücadele etmeye çalışmışlardır.⁷⁵

Ümeyyeoğulları'nın genelde İslâm'a muhalif olduklarını ve Hz. Peygamber'e karşı mücadeleyi benimsediklerini söylemek, bu aileden hiç kimsenin Müslüman olmadığı anlamına gelmez. Ümeyyeliler içerisinde de, İslâm öncesinde cahiliye adetlerinden nefret eden ahlâklı, faziletli insanlar vardı. Kabilesinin aşırı baskısına rağmen, hidayet yolunu seçen, Muhammed'i (s.a.v) Peygamber, İslâm'ı da din olarak kabul eden ilkler arasında, Benî Ümeyye'den Hz. Osman b. Affan'ı görüyoruz. Osman (r.a), Hz. Ebû Bekir'in dâvetiyle Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olan mümtaz şahsiyetlerden biridir.⁷⁶ Onun ata soyu, Hz. Peygamber'in atası olan Abdümanef b. Kusay'da birleşir. Annesi, Erva bint Kureyz b. Rebîa b. Habib b. Abdüşşems, annesinin annesi ise Hz. Peygamber'in halası Ümmü Hakim Beyza bint Abdülmuttalib'tir.⁷⁷

İlk Müslümanlara reva görülen eziyetlerden ve dinden döndürülmek için yapılan baskılardan Hz. Osman da nasibini aldı. Mekke'nin önde gelen ailelerinden birinin üyesi olması, üstelik itibarlı bir şahsiyet olmasına rağmen, işkencelerden o bile kurtulamadı. İslâm uğruna devletteki imkânlarından ve ailesinin imtiyazlarından mahrum kaldı.⁷⁸ Kudretli bir aileye mensub olması nedeniyle, azgın müşriklerin tecavüzlerinden kurtulan Hz. Osman, bizzat kendi amcasının zulmüne maruz kaldı. Önce ihtiyaçlarını karşılamayı kısıtlayarak, maddî yönden baskıyla onu dininden döndürmeye çalışan amcası Hakem b. Ebî'l-As, bununla yetinmeyerek, onu el ve ayaklarından bağlayıp işkenceye tabi tuttu. Atalarının dinine dönmezse işkenceye devam edeceği tehdidinde bulundu. Her türlü sıkıntıyı ve işkenceyi göze alan Hz. Osman, dâvasında sebat gösterince, Hakem onu serbest bırakmak zorunda kaldı.⁷⁹

Benî Ümeyye'den ilk Müslüman olanlardan biri de Halid b. Said b. As b. Ümeyye'dir. Ebû Bekir'den sonra Müslüman olduğu söylendiği gibi, İslâm'a girenlerin üçüncüsü, dördüncüsü yada beşincisi olduğu şeklinde rivayetler vardır.⁸⁰ Gördüğü bir rüya üzerine Müslüman olmuştu. Rüyasında bir ateşin kenarında durduğunu, babasının onu ateşe atmaya,

⁷⁴ Es'ad Mahmud, *Tarîh-i Dîn-i İslâm*, s.453; Derveze, *Asru'n-Nebî*, I-III, (trc.Mahmud Yolcu), İstanbul 1989, I, 165

⁷⁵ Ferruh, Ömer, a.g.e, s.111; Muir, Sir William, *Caliphate*, I, Beyrut, 1963, s.211

⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 39; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 29; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, I, 75 ; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I, 203

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 53; İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Meârif*, s. 82; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, I-IV, (thk. Ali Muhammed Becavî), Kahire ts. III, 1037-1038; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I-VII, *Kitâbü's-Şi'b*, 1970, III, 584- 585; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I-IV, Mısır, 1328, II, 462

⁷⁸ Sırma, İ. Süreyya, *Örnek Halifeler Dönemi*, s.95

⁷⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 55; Halebî, *İnsan*, I, 466; Algül, *İslâm Tarihi*, I, 203

⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb* II, 420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 97

Hız. Peygamber'in de onu belinden tutup ateşe düşmesine engel olmaya çalıştığını görmüştü. Sabah olunca rüyasını Hz. Ebû Bekir'e anlattı, o da Müslümanlığı kabul etmesini tavsiye edince Halid, hemen Hz. Peygamber'e (s.a.v) gitti ve Müslüman oldu.⁸¹ Halid'in Müslüman olduğunu duyan baba Said b. el- As, eski dine çevirmek için onu aç susuz bir vaziyette çölde hapsetti. Hatta kafasını yaracak derecede feci şekilde dövdü. Diğer oğullarını da tehdit ederek, Halid'e yardım etmelerine engel oldu. Tüm sıkıntılara rağmen o, dininden taviz vermedi. Hapsedildiği yerden birkaç gün sonra kaçıp, Hz.Peygamber'in yanına gitti ve Habeşistan'a hicret edinceye kadar babasına görünmedi.⁸² Halid'in kardeşi, Amr b. Said de bir müddet sonra İslâm'ı kabul ederek Müslüman olan Benî Ümeyye gençleri kervanına katıldı.⁸³

Aile asabiyetini ve ana-baba otoritesini kırarak İslâm'ı seçenlerden biri de Ebû Huzeyfe'dir. Bu zat, Benî Ümeyye'nin en ileri gelen şahsiyetlerinden birisi olan Utbe b. Rebîa'nın oğlu idi. Hz. Peygamber'in Dâr-ı Erkam'a girip halkı orada gizlice İslâmiyet'e dâvete başlamasından önce Müslüman oldu.⁸⁴ Utbe b. Rebîa gibi akıllı ve uzlaşmacı bir insanın oğlu olma şansına sahip olan Ebû Huzeyfe, diğer kabile gençleri gibi herhangi bir fizikî işkenceye maruz kalmadı. Utbe, Halid'in babasından daha sabırlı davranıyordu. Babasına bağlı olan Ebû Huzeyfe de, bir gün onun gerçeği göreceğini ve putperestlik inancını bırakacağını ümit ediyordu.⁸⁵

Benî Ümeyye ailesinden olmamakla birlikte, Ebû Süfyan'ın babası Harb'in anlaşmalısı (Halif) olan Cahş ailesi de Müslüman oldu. Onların anneleri, Abdümenaf'ın kızlarından biri idi.⁸⁶Hz. Peygamber'in de halasının oğlu olan Abdullah ve Ebû Ahmed b. Cahş, aileleriyle birlikte İslâm'a girdiler.⁸⁷ Yeni dine hoş bakmayan Benî Ümeyye ileri gelenlerinin, himayelerine almış oldukları Cahş ailesinin Müslüman olmalarına karşı çıktıkları ve onları bundan vazgeçirmeye gayret gösterdikleri muhtemeldir.

Kendi ailesinden İslâm'a girenlere her türlü baskıyı uygulayan bazı Benî Ümeyye ileri gelenlerinin aynı baskıyı ve eziyeti diğer Müslümanlara, özellikle de Hz. Peygamber'e reva görmeleri onlardan beklenmeyen bir davranış olmayacaktır. Klâsik İslâm tarihi kaynaklarında, Allah Rasûlü'ne aşırı derecede düşmanlık yapanlar olarak Ebû Cehil, Ebû Leheb, ve Ukbe b. Ebî Muayt zikredilir.⁸⁸Yine Hakem b. Ebî'l-As da bu kişilerden sayılır.⁸⁹ Dikkat edildiğinde,

⁸¹ İbn Sa'd, Tabakât , IV, 94; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 97

⁸² Belâzurî, Ensâbü'l-Eşraf, I, 199; İbn Abdilberr, el-İstiâb, II, 460; Süheylî, Ravdu'l-Unuf, III, 225

⁸³ İbn Sa'd, IV, 101; İbn Abdilberr, III, 1177; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, IV, 230

⁸⁴ Belâzurî, I, 199; İbn Abdilberr, IV, 1631; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, VI, 70-71

⁸⁵ Lings, Martin, Hz. Muhammed'in Hayatı, İstanbul, 1990, s. 107

⁸⁶ Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 100

⁸⁷ İbn Sa'd, III, 89-90; İstiâb, III, 877; Üsd, III, 194

⁸⁸ İbn Sa'd, I, 201; Belâzurî, I, 124; İbn Haldun, Kitâbü'l-İber II.c, 2.ks. s. 8

⁸⁹ İbn Hişam, Sîre, II, 64

adı geçen şahıslardan ikisi Benî Ümeyye'dendir. Hz. Peygamber'in amcası olan Ebû Leheb de aynı ailenin eniştesidir. Bu durum, Ümeyyeoğulları'nın, Hz. Peygamber ve Müslümanlara vermiş oldukları sıkıntıların boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Mekke müşrikleri içerisinde Hz. Peygamber'e karşı en seviyesiz davranışları sergileyen, fiilen ona zulüm ve eziyette bulunan kişi, Ümeyyeli Ukbe b. Ebî Muayt'tır. Rasûlüllah (s.a.v) bir gün Hicr'de namaz kılariken, Ukbe gelip boyun atkısını boğazına dolayarak şiddetle sıkmaya başladı. Hz. Peygamber yere düştüğünde, halk öldü diye bağışmaya başladı. Nihayet orada bulunan Hz. Ebû Bekir, Ukbe'nin kolundan çekerek "Rabbim Allah diyen bir insanı öldürecek misin ?" diye bağırarak onu oradan defetti.⁹⁰

Ukbe, yine Ebû Cehil'in kışkırtmasıyla namaz kılmakta olan Rasûlüllah'ın üzerine deve işkembesini koyarak, ona en büyük hakareti yapmıştı.⁹¹ Onun aşırı davranışlarından birisi de, eline bir zembil alıp, onu türlü pisliklerle doldurması ve Hz. peygamber'in evinin önüne koymasındı.⁹² Müşriklerin elebaşları Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Ukbe b. Ebî Muayt bir gün tavaf esnasında Hz. Peygamber'e hoşlanmayacağı şeyler söylediler ve hepsi birlikte onun üzerine saldırdılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ebû Cehil'i, orada bulunan Hz. Ebû Bekir Ümeyye'yi, Hz. Osman da kendi akrabası olan Ukbe'yi uzaklaştırdı.⁹³ Yine bir gün Ukbe, Hz. Peygamber'in bir konuşmasını dinlemişti. Onun bu davranışını Ümeyye b. Halef duydu ve ona, "Eğer bir daha onu dinler ve de gidip onun yüzüne tükürmezsen, seninle hiç konuşmayacağım" dedi. Bunun üzerine Ukbe, onun isteğini yerine getirdi.⁹⁴ Hz. Peygamber'e karşı yaptığı bunca eziyetler sonucunda, Ukbe b. Ebî Muayt hakkında şu âyet nazil oldu;"O günü hatırla, zalim, ellerini ısırarak diyecek ki, keşke Rasûlüllahın yolundan gitseydim, keşke falancayı dost edinmeseydim. Bana zikir ve hidayet geldiği halde, beni dalâlete düşürdü. Şeytan insanı rezil eder." (Furkan,25/ 27,28,29)

Allah Rasûlü'ne düşmanlıkta ileri giden müşriklerin kadın temsilcisi ise yine Benî Ümeyye'den Ümmü Cemil bint Harb b. Ümeyye'dir. Ebû Süfyan'ın kız kardeşi ve Muaviye'nin halası olan Ümmü Cemil, Hz. Peygamber'in amcası ve Haşimoğulları'nın lideri konumunda olan kocası Ebû Leheb'in azılı bir Peygamber muhalifi olmasına mutlaka katkıda bulunmuştu. Rasûlüllah'ın (s.a.v) geçeceği yollara her türlü pislği atan ve ona eziyet vermek için geçeceği yollara dikenler döken bu kadın ve kocası Ebû Leheb hakkında Tebbet Sûresi

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I-VI, Beyrut, ts.II,204; Buhârî, Kitâbu Menâkibi'l- Ensar,,29; el-Bidâye,Sîre,(thk. Mustafa Abdü'l-Vahid),Kahire 1964, I, 470

⁹¹ İbn İshak, Siyer, s.271; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 417; Müslim, Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer,39; İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ bi Ahvâli Mustafa,I-II, (thk.Mustafa Abdülvahid), Mısır 1966,I,190

⁹² el-Kâmil, II, 50

⁹³ İbnü'l-Cevzî, el-Vefâ, I, 188-189; İbn Seyyidinnâs, Üyûn, I, 103-104; Halebî, İnsan; I, 472

⁹⁴ İbn Hişam, II, 57

nazil olmuştur.⁹⁵ "Rukayye ile Ümmü Gülsüm dinden çıkmışlardır" diyerek Hz. Peygamber'in kızlarıyla nişanlı olan iki oğlunu onlardan ayıran da yine Ümmü Cemil'dir.⁹⁶

Yine İslâmiyet'e karşı düşmanca bir tavır takınan ve Müslüman olan oğlunu dininden vazgeçirmek için uğraşan Sa'd b. Ebî Vakkas'ın annesi Hamme bint Süfyan b. Ümeyye'den bahsetmemiz, Ümeyye ailesinin İslâmiyet aleyhine tutumunu ortaya koymaya katkıda bulunacaktır. Oğlu Sa'd'ın Müslüman olduğunu duyan Hamme, "Vallahi sen Muhammed'i inkâr edinceye kadar gölgede durmayacağım. Yemek içmek te bana haram olsun" dedi. Gerçekten de üç gün yemedi, içmedi, gölge altında durmadı.⁹⁷ Sa'd'ın bu duruma üzüldüğü ve sıkıntı duyduğu bir sırada, Allah'a isyan konusunda ana-babaya itaatın doğru olmadığına dair Lokman Süresi'nin 15. âyeti nazil olunca, Sa'd annesine, "Ey anne, senin yüz bin canın olsa, onlar birer birer çıksa, artık dinimi bırakmam. İster ye ister yeme, ister gölgelen, ister gölgelenme" cevabını vererek dindeki sebatını ortaya koydu. Anne de oğlundan ümidini keserek, inadından vazgeçmek zorunda kaldı.⁹⁸

B) Ümeyyeoğulları'nın Hz. Peygamber'e Karşı Siyasî Mücadeleleri

Benî Ümeyye içerisinde Ukbe b. Ebî Muayt, Said b. el-As, ve Hakem b. Ebî'l-As gibi, Müslüman olanları zor kullanarak İslâm'dan ve Hz. Peygamber'den ayırmak isteyen sefih kişiler olmakla beraber, muhatabına medenî ölçüler içerisinde yaklaşan ve ancak ikna yolu ile insanların kazanılabileceğine inanan şahsiyetli kişiler de vardı. Kaynaklarda Hz. Peygamber'e aşırı derecede düşmanlık yapanlar sıralandıktan sonra, daha az düşmanlık yapanlar diye ikinci bir liste verilir. İkinci grupta ise Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ebû Süfyan b. Harb ve Hakem b. Ebî'l-As zikredilir.⁹⁹ Sayılan bu şahısların tamamının Benî Ümeyye'den olması dikkat çekicidir.

Mekke müşriklerinin bazıları katı yürekli, kibirli, azgın insanlardı. Bir kısmı ise, mutedil davranışlı, meseleleri karşılıklı konuşma ve görüşme yoluyla halletmeye mütemayil kişilerdi. Anlaşıldığına göre, ikinci grup insanların inkâra düşmeleri ya gafletten, ya asabiyetten, halkından utanmaktan, ya da menfaatini yitirme korkusundan kaynaklanıyordu.¹⁰⁰ Yukarıda saydığımız şahsiyetlerden bihassa Utbe b. Rebîa ve Ebû Süfyan b. Harb üzerinde

⁹⁵ İbn Hişam, II, 9; İbn Kuteybe, el-Meârif, s. 55; Belâzurî, Ensâbü'l-Eşrâf, I, 22

⁹⁶ Üsdü'l-Ğâbe, VII, 384; el-İsâbe, IV, 490

⁹⁷ Müslim, Kitâbu Fedâilî's-Sahâbe, 5

⁹⁸ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğabe, II, 368; Halebî, İnsanü'l-Uyûn, I, 447

⁹⁹ İbn Sa'd, I, 201; Belâzurî, I, 124; el-Kâmil, II, 51; İbn Hişam, Hakem'i birinci gruptan yani, aşırı düşmanlıkta bulunanlar içerisinde sayıyor. bk. İbn Hişam, II, 64

¹⁰⁰ Derzeze, İzzet, a.g.e, II, 168; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 100

durmamız gerekecektir. Mekke'nin sayılı liderlerinden olan bu şahıslar, Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında alınan kararlar ve yapılan uygulamalarda imzaları olan kişilerdi. Hz. Muhammed'e (s.a.v) karşı seviyesiz davranışlarda bulunmamaları, sadece ikna ve müzakere yoluyla onunla mücadele etmeyi kendilerine prensip edinmeleri nedeniyle, onların yaptıkları bu mücadeleyi, siyasî mücadele başlığı altında incelemeyi uygun bulduk.

İslâm'ın kabileler arasında hızla yayılmaya başladığını ve Müslümanların sayılarının günden güne arttığını gören Mekke ileri gelenleri bir araya gelerek, çareler düşünmeye başladılar. Neticede, Hz. Peygamber'e Utbe b. Rebiâ'yı elçi olarak göndermeyi kararlaştırdılar. Utbe, Kureyş içinde en az şiddet taraftarı olan, uzlaşmacı karaktere sahip ve aynı zamanda akıllı bir kişiydi.¹⁰¹ Hz. Peygamber 'e gelen Utbe, ona şu tekliflerde bulundu: "Maksadın mal toplamak ise sana mal verip en zenginimiz yapalım, eğer şeref, mevki peşindeysen seni başkanımız yapalım, saltanat istiyorsan hükümdar yapalım."¹⁰² Yapılan tekliflere bakıldığında, hemen hepsinin yönetimle, idareyle ilgili şeyler olduğu görülecektir. Mekke aristokrasisinin en önde gelen bir şahsı olan Utbe, bir takım yetkiler ve siyasî tavizler vererek, kendilerine rakip gördüğü bir kişiyle anlaşma yapmaya çalışıyordu. Yukarıdaki tekliflerden anlaşılabilir, Utbe b. Rebîa ve onun gibi düşünen insanların, Hz. Peygamber'e karşı şahsî düşmanlıklarının olmadığıdır. Onların muhalefetlerinin başlıca sebebi, ellerindeki imtiyazlarının kaybedilmesi korkusudur. Bu nedenle, şayet bir anlaşma sağlanırsa, kendi konumları nisbeten muhafaza edilmiş olacaktır.

Hz. Peygamber'i ikna etmek üzere yanına giden Utbe b. Rebîa'ya Rasûlullah (s.a.v) bazı âyetler okudu. (Fussilet, 41/1-6).Âyetlerden çok etkilenen Utbe geri döndüğünde, müşriklere "Vallahi, onun söyledikleri ne şiiirdir, ne kehanet. Ey Kureyş bana itaat edin, onu bana bırakın. Onunla, yaptığı şeyin arasına girmeyin. Allah'a yemin olsun ki, onun verdiği haberler gerçekleşecek. Eğer Arab onu mağlup ederse, sizler başkası vasıtasıyla ondan kurtulmuş olursunuz. Şayet o Araba üstünlük sağlarsa, onun mülkü sizin mülkünüzdür. Onun şerefi, sizin şerefinizdir. Siz de, bu sayede insanların en üstünü olursunuz." dedi.¹⁰³ Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'e karşı Utbe'nin tutumu daha az olumsuzdu, fakat değerlendirmede diğerleri ile aynı hatayı yapıyordu. Zira onun düşüncesi, eğer o peygamber ise ona uymalıdır değil, onun peygamberliğinin Abdumenafoğulları'na ne getireceğidir.¹⁰⁴ Menfaat düşüncesinin ve asabiyetin, insanın sağlıklı düşünmesine ve doğru karar vermesine ne kadar engel olduğunu, Utbe'nin ifadelerinde açıkça görmek mümkündür.

¹⁰¹ İbn İshak, Siyer, s.266; Lings, M, Hz. Muhammed'in Hayatı, s.90

¹⁰² İbn Hişam, I, 323; İbn Seyyidinnâs, Uyûnu'l-Eser, I, 105-106; Halebî, İnsanü'l-Uyûn, I, 487

¹⁰³ İbn İshak, s.266-267; İbn Hişam, I, 324; İbn Kesîr, Sîre, s. 504-505

¹⁰⁴ Lings,a.g.e, s.96

Kavmi böldüğü iddiasıyla Hz. Peygamber'i şikayet etmek üzere amcası Ebû Talib'e gelen on kişilik Mekke hey'etinin başında Utbe, Şeybe ve Ebû Süfyan bulunuyordu.¹⁰⁵ Bu kişiler, Ebû Talib'den Hz. Peygamber'i kendilerine vermesini, onun yerine güzel ve güçlü bir genç olan Umare b. Velid'i vermeyi teklif ettiler.¹⁰⁶ Tabii ki Ebû Talib, böyle bir teklifi kabul etmeyecektir. Ölüm döşeğinde iken yine amcasına gelerek, Hz. Peygamber'den söz almasını isteyen, karşılıklı anlaşma yapılmasını teklif eden Mekke hey'etinin içerisinde Ümeyyeoğulları'ndan yine Utbe, Şeybe ve Ebû Süfyan hazır bulunuyordu.¹⁰⁷

Ebû Süfyan, Risâlet döneminde Hz. Peygamber'e karşı herhangi bir fiilî saldırıda bulunmamıştır. Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında alınan kararların tümünde imzası bulunan Ebû Süfyan, Ukbe b. Ebî Muayt, Hakem b. Ebî'l -As, Said b. el-As'ın yaptıkları gibi, Müslüman olanlara karşı düşmanca saldırılarda bulunmuyordu. Haşimoğulları'na Mekke müşrikleri tarafından uygulanan boykotu, bir kaç yiyecek yüklü deveyi Şib'in ağzına salarak delmeye çalışan Hişam b. Amr b. Rebîa, müşrikler tarafından yakalanıp öldürülmek istendiği sırada, Ebû Süfyan, "Bırakınız adamı ! Şib' deki akrabalarına iyilik etmiştir. Vallahi keşke biz de, onun yaptığı gibi yapsaydık, bizim için ne güzel olurdu." diyerek bu zatı müşriklerin elinden kurtardı.¹⁰⁸

İbnü'l-Cevzî'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber şehir sokaklarında hakaret, kötü muamele ve eziyete maruz kaldığı zamanda, Ebû Süfyan'ın evine sığınıyor ve burada himaye ve emniyete kavuşuyordu. Hz. Peygamber bu iyiliği unutmayacak ve Fetih gününde, Ebû Süfyan 'ın evine sığınanların emniyette olduğunu ilân edecek, ve onu onurlandıracaktır.¹⁰⁹ Yine bir defasında Ebû Cehil, Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'ya bir tokat vurmuştu. Bunu duyan Ebû Süfyan, Fatıma'yı yanına almış ve onun da bu adama mukabil bir tokat vurmasını sağlamak için Ebû Cehil'in yanına götürmüştü. Rasûlullah bu hareketten son derece müteahassis olarak Ebû Süfyan'a meth-u senada bulundu.¹¹⁰

Bir gün binitlerine binmiş olarak Ebû Süfyan, hanımı Hind ve oğlu Muaviye, yolda yürümekte olan Hz. Peygamber'in yanından geçiyorlardı. Ebû Süfyan, Muaviye'yi indirip merkebe Hz. Peygamber'in binmesini sağladı. Yolda giderlerken Rasûlullah ona, İslâm'ı anlattı. Ebû Süfyan da, onu dikkatlice dinliyordu. Hz. Peygamber, yol ayrımına gelindiğinde teşekkür ederek merkebi Muaviye'ye iade etti. Olanların tümüne şahit olan hanımı Hind

¹⁰⁵ İbn Hişam, I, 297; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 42; İbn Haldun, Kitabü'l-İber, II, cilt 2.ks. s.8

¹⁰⁶ İbn İshak, s. 209; Taberî, Tarih, II, 327

¹⁰⁷ İbn Hişam, II, 105; Taberî, II, 323-324; el-Bidâye, III, 123; İbn Seyyidinnâs, I, 130

¹⁰⁸ İbn Hişam, II, 27; Belâzurî, Ensâb, I, 235; Halebî, II, 34

¹⁰⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 99, İbnü'l -Cevzî, el-Mücteba mine'l- Müctena, (Kahire'de bulunan bir el yazması)

¹¹⁰ Hamidullah, I, 99-100

dayanamayarak, "Bütün bunları dinlemek için mi, oğlumu merkepten indirdin?" diye çıkışınca, Ebû Süfyan şu cevabı verdi: "Öyle söyleme, o pek asil bir ruha sahiptir".¹¹¹

Bahsettiğimiz olaylardan anlaşılır ki, Ebû Süfyan'ın şahsen Hz. Peygamber'e karşı bir kını, bir düşmanlığı yoktu. Ancak Mekke ulularından biri olması nedeniyle, diğer ileri gelen Mekke liderleriyle ortak hareket etmek durumunda kalmış, Peygamber'in ve Müslümanların aleyhine alınan kararlara destek vermişti. Nitekim, Hz. Peygamber'in hicretten önce öldürülmesine karar verilen Dâru'n-Nedve toplantısında Ümeyyeoğulları'ndan Utbe, Şeybe ve Ebû Süfyan hazır bulunmuşlardı. Bununla birlikte, suikastı düzenlemek için evin etrafını saran müşriklerin içerisinde Hakem ile Ukbe bulunur iken Ebû Süfyan bu girişime katılmamıştı.¹¹² Anlaşılır, toplantıda alınan karara iştirak eden Ebû Süfyan, bizzat Rasûlüllah'ın katillerinden biri olmak istemiyordu.

C) Hicret Sonrası Mekke'nin Müslümanlar Aleyhine Faaliyetleri ve Ümeyyeoğulları'nın Rolü

Peygamberliğini ilân etmesinden itibaren, Rasûlüllah'ın dâvetine cephe alan, İslâm'ın yayılmasını engellemek için her türlü çareye baş vuran, nihayet işi Hz. Peygamber'i öldürmeye kadar götüren Mekke müşrikleri, Allah Rasûlü'nün ve Müslümanların peşlerini hicretten sonra da bırakmadılar. Belki korkutma ve işkenceyle Müslümanları Mekke'de sindirdiklerini sanmışlardı. Ancak, Hicretten sonra Medine'deki gelişmeler onları rahatsız ediyordu. Bundan dolayı, Medine'deki faaliyetlerden huzursuzluk duyan Mekkeliler, üstünlüğün rakiplerine geçmesini engelleme girişimlerini başlattılar.

Medine üzerine yapılacak baskı ve taarruzları plânlayan ve uygulamasını sağlayan Mekke ileri gelenlerinin ön safında, Ümeyyelileri görüyoruz. Onlar da, ellerinde bulunan Mekke'nin en zengin en itibarlı ailesi olma üstünlüğünün bir başka aileye, özellikle de tarihî rakipleri Haşimoğulları'na, Hz. Peygamber vasıtasıyla geçmesini istemiyorlardı. Bu nedenle, Benî Ümeyye'den ve Ebû Süfyan'dan Medine aleyhine bir takım faaliyetler beklemek mümkündür. Nitekim Ebû Süfyan, Ubeyy b. Halef ile birlikte Medine'deki Ensar'a bir mektup yazarak, Hz. Peygamber'i himaye etmekten vaz geçmelerini, Muhammed (s.a.v) ile kendi aralarına girmemelerini, yoksa Medine ile bir savaşın çıkabileceğinin söyleyerek onları tehdit etti.¹¹³

¹¹¹ Hamidullah, I, 100

¹¹² İbn Hişam, I, 122; Taberî, II, 370; el-Kâmil, II, 71; el-Bidâye, III, 175; İbn Haldun, Kitâbü'l-İber, II, c. 2. ks. s. 15; Mahmud Es'ad, s. 522; Algül, I, 285

¹¹³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 217

Diplomatik yollarla Medine üzerine baskı kurmaya çalışan Ebû Süfyan, Benî Ümeyye'nin anlaşılması olan ve Medine'ye hicret eden Benî Cahş b. Riab'ın evlerini gasbedip, Amr b. Alkame'ye satarak fiilen de Müslümanlara düşmanlığını ortaya koymuş oldu.¹¹⁴ Mekke'de kaldığı müddetçe, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı fiili harekette bulunmayan, hatta bazan olumlu tavırlar sergileyen, diğer müşrikler gibi aşırı düşmanlık göstermeyen Ebû Süfyan'ın, hicretten sonra Müslümanlar aleyhine daha aktif bir tavır alması manidardır. Belki de Ebû Süfyan, Medine'de çığ gibi büyüyen İslâm cemaatinin günün birinde Mekke'yi ele geçirip onların kurulu düzenlerini bozacağını o zamandan farketmiş ve bunu engellemek istemişti.

Büyük bir tacir olan ve Şam ticaretiyle temayüz eden Ebû Süfyan, Mekke ile Müslümanlar arasında ilk büyük çarpışma olan Bedir Savaşı'na sebep oldu.¹¹⁵ Hicret'in ikinci yılında Şam'ın Gazze panayırına büyük bir kervan gönderilmişti. Kervanın amacı, Müslümanlara karşı taarruza girişmek için gerekli maddi kaynağı sağlamaktı. Bu nedenle sadece erkekler değil kadınlar da bu kervana katkı sağlamışlardı.¹¹⁶ Kervan malının önemli bir kısmı Benî Ümeyye'ye ait idi. Zaten Ebû Süfyan'ın kervana reislik etmesi de bu kabilenin maldaki payını göstermektedir.¹¹⁷

Hz. Peygamber, bir Kureys kervanının Şam'dan döndüğü haberini alınca, ashâbını bu kervan üzerine gönderdi. Öte yandan Ebû Süfyan da, Müslümanların böyle bir girişimde bulunacaklarını tahmin ediyordu. Zaten Mekkeliler, Müslümanlara hac yolunu kapadıkları için, onların da, Mekke ticaret kervanlarına, hayafî önem taşıyan Şam ticaret yolunu kapatacaklarından emindiler.¹¹⁸ Bu tahminleri destekler mahiyette, Hz. Peygamber'in girişimini de haber alan Ebû Süfyan, Damdem b. Ğıfarî'yi nezir¹¹⁹ olarak Mekke'ye gönderdi.¹²⁰ Herhangi bir baskından kurtulmak için de, dönüş rotasını değiştirerek yönünü sahil yoluna çevirdi ve Bedir'i sol tarafına alıp yoluna devam etti.¹²¹

Nezir Mekke'ye ulaşip haberi yayınca, şehir galeyana geldi. Mekke ileri gelenleri, halkı Müslümanlar aleyhine kışkırtmaya ve savaş çıkırtkanlığı yapmaya başladılar. Halkı

¹¹⁴ İbn Hişam, II, 141

¹¹⁵ F. Buhl, "Ebu Süfyan", İ. A, IV, 50

¹¹⁶ Şiblî, Asr-ı Saadet, I, 230

¹¹⁷ Vakıdî, Kitâbü'l- Meğâzi, I, 27-28

¹¹⁸ Buharî, Kitâbü'l-Menâkıb, 5

¹¹⁹ Nezir: Bir düşman hücumunun yakınlığı vs. gibi acele ve hayafî önem taşıyan ciddi bir haber mevzu bahis ise bir kimse umuma ait bir yere gelir ya kısmen ya da tamamen soyunur, çıplak vaziyette tehlikeyi haber verirdi. İnsanlar toplanırlar ve bu şekilde haber alırlardı. bk. Hamidullah, II, 853

¹²⁰ İbn Hişam, II, 249-250; el-Kâmil, II, 80-81; el-Bidâye, III, 257; Köksal, IX, 73

¹²¹ İbn Hişam, II, 261

savaşa en fazla teşvik edenler arasında Ebû Süfyan'ın iki oğlu Amr ve Hanzala da vardı.¹²² Allah Rasûlü'ne Mekke'de en büyük zulmü yapan Ümeyyeli Ukbe b. Ebî Muayt, savaşa gitmemeyi düşünen Ümeyye b. Halef'e ağır sözler söyleyerek, onu korkaklıkla suçladı ve onun da savaşa katılmasını sağladı.¹²³ Ümeyyeoğulları'nın akıllı ve dirayetlilerinden biri olan Utbe b. Rebîa, başlangıçta savaşa katılmak istemedi. Ancak, kardeşi Şeybe, kavimden ayrılmakla hakarete maruz kalacaklarını söyleyince o da, kerhen savaşa iştirak etmek zorunda kaldı. Zaten Ebû Cehil, onları sürekli savaşa kışkırtıp yakalarını bırakmıyordu. Üstelik Ebû Süfyan ile akraba olmaları da, savaşa katılmaları hususunda onları çaresiz bırakıyordu.¹²⁴

Ebû Süfyan, kfilesini Müslümanların baskınından kurtardığını anlayınca, Kureyş'e bir mektup göndererek, kervanın kurtulduğunu, dolayısıyla geri dönmeleri gerektiğini bildirdi. Ebû Cehil ise, Ebû Süfyan'ın bu ikazına uymadı.¹²⁵ Mekkelilerin geri dönmediği haberini alan Ebû Süfyan, "Yazık oldu kavmime, Bu Amr b. Hişam'ın (Ebû Cehil) işidir. Dönmek istemedi, bunu halka baş olma sevdasıyla yaptı" diyerek onun bu hareketini kınadı.¹²⁶ Anlaşılan, iki lider arasında bir rekabet vardı. Savaşı bizzat, Kıyâde vazifesini üstlenmiş olan Ebû Süfyan'ın idare etmesi gerekiyordu. O, kervanın başında olduğu için Ebû Cehil, kendisini kumandan olarak görüyor ve liderliği elde etmek için bu fırsatı değerlendirmek istiyordu.¹²⁷ Kendisinin tek lider olduğunu ispatlamak ve Bedir savaşına kumanda etmek amacıyla savaşı önlemeye matuf bütün girişimleri engelliyordu.

Utbe b. Rebîa, yapılacak savaşta babanın oğlunu, kardeşin kardeşi öldüreceğini söyleyerek bunu engellemek için büyük gayret sarfetti. Müslümanlar tarafından daha önce öldürülmüş olan ve Mekkelilerin intikamını almak istedikleri Amr b. Hadramî'nin¹²⁸ de diyetini ödemeye razı oldu. Ebû Cehil ise, Utbe'nin savaştan korktuğunu, Müslümanların içerisinde yer alan oğlu Ebû Huzeyfe'nin öldürülmesinden çekindiği için çarpışmaktan kaçtığını söyleyerek onu küçük düşürmek istedi. Neticede, Utbe'nin savaşı önlemeye yönelik

¹²² Vakıdî, Kitâbü'l-Meğâzî, I, 32

¹²³ İbn Hişam, II, 253; Ya'kûbî, Tarîh, II, 45

¹²⁴ Mahmud Es'ad, a.g.e, s. 589

¹²⁵ İbn Hişam, II, 262; Vakıdî, I, 43-44; Taberî, II, 438; el-Kâmil, II, 84; el-Bidâye, III, 266; Eyyâmü'l-Arab, s.16

¹²⁶ Vakıdî, I, 43

¹²⁷ Watt, M. Hz. Muhammed, s.127

¹²⁸ Hz. Peygamber, Kureyş kervanlarını denetlemek için Abdullah b. Cahş başkanlığında bir seriyye yola çıkarmıştı. Askerler bir kervanla karşılaşınca, kervana saldırdılar ve Amr b. Hadramî'yi öldürdüler. Hz. Peygamber, bu davranışı hoş karşılamadı. Mekkeliler de haram aylarda böyle bir cinayet işlendiğini söyleyerek, intikam almaya yemin etmişlerdi. Bedir Savaşı için propoganda yapılırken, Amr b. Hadramî'nin adı istismar malzemesi olarak kullanılmıştı. bk. İbn Hişam, II, 245-246; Vakıdî, I, 16; İbn Sa'd, II, 10, Belâzurî, I, 372; Taberî, II, 411; el-Kâmil, II, 79-80; el-Bidâye, III, 248-249; İbn Seyyidinnâs, I, 227-228; Eyyâmü'l-Arab, s. 8-9

bir girişimi daha boşa çıkarılmış oldu.¹²⁹ Barışsever Utbe, bir kez daha Mekkelilere söz dinlemedi ve istemeden de olsa onlara katılmak zorunda kaldı. Zaten Hz. Peygamber, Mekke ordusu içerisinde Utbe'yi göstererek, "Eğer onlardan birinde bir hayır olursa, o kırmızı devenin sahibinde olur. Şayet ona itaat ederlerse doğruyu bulurlar" diyerek Utbe'nin barışsever ve faziletli bir kişi olduğunu daha önce ifade etmişti.¹³⁰ Ama onlar Utbe'yi değil, Ebû Cehil'i dinlediler, savaşın çıkmasına ve bir çok kardeş kanının dökülmesine sebep oldular.

Savaş başlamadan önce, ilk Müslümanlardan olan Ebû Huzeyfe, babası Utbe b. Rebîa'yı mübarezeye çağırdı. Olaya şahit olan, Utbe'nin kızı ve de Ebû Süfyan'ın hanımı olan Hind "Şaşı, artık dişli, uğursuz Ebû Huzeyfe, dinde insanların en şerlisidir. Genç, güçlü delikanlı oluncaya kadar, küçüklüğünde seni terbiye eden babana böyle mi teşekkür edersin" diyerek ona sitemde bulunmuştu.¹³¹ Daha sonra mübareze için öne çıkan üç Ümeyyeli Utbe b. Rebîa, kardeşi Şeybe b. Rebîa ve Utbe'nin oğlu Velid b. Utbe Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Ubeyde b. Haris ile eşleştiler. Sonuçta üç Ümeyyelinin ölümü, Haşimî olan Ali ve Hamza'nın elinden oldu.¹³² Bu hâdise ileride yapılacak savaşlarda Mekkeliler, özellikle de akrabaları öldürülmüş olan Benî Ümeyye için bir intikam sebebi olacaktır. Hatta Utbe'nin kızı Hind, babasını ve amcasını öldüren Hamza'nın ciğerini çiğnemeye yemin edecektir.¹³³

Bedir Savaşı, Mekke müşrikleri ve özellikle de Mekke idaresinin en etkili ailesi olan Benî Ümeyye için büyük bir yıkım oldu. Bu aileden Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Velid b. Utbe, ve Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala öldürülenler arasındaydılar. Ukbe b. Ebî Muayt ve Amr b. Ebî Süfyan ise esir edilmişlerdi.¹³⁴ Mekke döneminde Hz. Peygamber'e en çok hakaret eden ve esirler arasında yer alan Ukbe b. Ebî Muayt, Medine'ye dönüş yolunda Safra denilen yerde, Peygamber emri ile Asım b. Sabit tarafından öldürüldü. Öldürülmeden önce "Benim çocuklarıma kim bakacak Ya Muhammed" diye yalvardığında ondan "Ateş" cevabını aldı.¹³⁵ Bu sebeple Ukbe'nin çocuklarına bu olaydan sonra "Evladu'n-Nâr" (Ateş Çocukları) denilmeye başlandı.¹³⁶

Bedir Muharebesi dinî, siyasî, bir çok mühim neticeler ortaya çıkarmıştır. Bu savaş Mekke bürokrasisinde önemli değişiklikler meydana getirdi.¹³⁷ Şehrin en tecrübeli

¹²⁹ İbn Hişam, Sîre, II, 266; Vakıdî, Meğâzî I, 63-64; Taberî, Tarih, II, 444; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 86

¹³⁰ İbn Hişam, II, 264; Taberî, II, 425

¹³¹ İbn Sa'd, III, 84; Zehebî, Siyer-ü A'lâmi'n-Nübelâ, I, 165-166; Tarihü'l-İslâm, II, 53-54

¹³² İbn Hişam, II, 268; Vakıdî, I, 69; İbn Sa'd, II, 17; el-Kâmil, II, 86; El-Bidâye, II, 273; Eyyâmü'l-Arab, s. 20

¹³³ Lings, Martin, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 223

¹³⁴ İbn Hişam, II, 357-348, 354-355; Vakıdî, I, 138-139; İbn Haldun, II. c. 2. ks.s 21

¹³⁵ İbn Kuteybe, Meârif, s. 68; Vakıdî, I, 82, 114; İbn Kesîr, el-Bidâye III, 305

¹³⁶ Mahmud Es'ad, s. 603-604

¹³⁷ Şiblî, Asr-ı Saadet, I, 256

yöneticilerinden yaklaşık on kişi Bedir'de öldürüldüler. Savaşın çıkmasına sebep olan ve kervanın başında olması nedeniyle savaşa iştirak edemeyen Ebû Süfyan'dan başka, lider konumunda olan Mekkeli kalmadı. Ticaretle uğraşmayı seven, savaştan hiç hoşlanmayan Ebû Süfyan diğer liderlerin, özellikle de kendi ailesinin önde gelenlerinin ölmesiyle birlikte, beklenmedik bir şekilde Mekke'nin en etkili lideri konumuna geldi. Ebû Süfyan'ın Mekke idaresini eline alması, iktidarın, Ebû Cehil'in şahsında şehri yöneten Mahzumoğulları'ndan Ümeyyeoğulları'na geçmesini de sağlamış oluyordu.¹³⁸ Bu andan itibaren artık o, tüccar Ebû Süfyan'ın şahsî düşüncesiyle değil, öldürülmüş olan reislerin zihniyeti doğrultusunda, geçmişteki politikalar paralelinde hareket etmek zorunda idi. Selefleri olan Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef gibi insanların gayeleri, İslâm'ı yok etmek ve bu dine inanan insanlara hayat hakkı tanımamaktı. Ebû Süfyan da, bu misyonu yüklenmek, kendinden öncekiler gibi, Müslümanlar aleyhine her türlü faaliyeti organize etmek durumundaydı.

Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzala, kayın pederi Utbe, kayın pederinin kardeşi Şeybe, kayın biraderi Velid bu savaşta öldürülmüşlerdi. Ebû Süfyan'ın hanımı Hind, ne öldürülen Hanzala'nın ne de esir edilen Amr'ın annesi idi ama, o da savaşta babasını, amcasını ve kardeşini kaybetmişti.¹³⁹ Savaştan en fazla zarar görmüş olan Benî Ümeyye'nin bir üyesi olarak, Ebû Süfyan'ın Mekke lideri kabul edilmesi ve bu makam ile şereflendirilmesi, Emevî ailesinin Mekke için yapmış oldukları fedakârlıklarının ödüllendirilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Mekke idaresini eline alan Ebû Süfyan'ın ilk icraatı, Bedir'in intikamını alma düşüncesiyle, Müslümanlar üzerine bir sefer düzenlemeyi plânlamak oldu. Öldürülmüş olanlar için yas tutanlara nasihatlar veren, onlardan sabretmelerini isteyen Ebû Süfyan, Muhammed (s.a.v) üzerine mutlaka bir sefer düzenleyeceğine dair yemin etti.¹⁴⁰

D) Ebû Süfyan Liderliğinde Mekkelilerin Müslümanlarla Olan Münasebetleri

Bedir yenilgisinden itibaren Mekke idaresini eline alan Ebû Süfyan'ın tek amacı, Medine'de gelişmeye başlayan İslâm cemaatini yok etmektir. Bu amaçla, Medine üzerine bir çok sefer düzenlendi, savaşlar yapıldı. İki taraf arasındaki mücadele, Mekke şehri, Müslümanların eline geçinceye kadar devam etti. Yapılan tüm savaş ve seferlerde Mekkelilerin başında Ebû Süfyan'ı ve hemen yanında da hanımı Hind'i görüyoruz. Çünkü bu

¹³⁸ Wellhausen, J. Arab Devleti ve Sukutu, s. 19

¹³⁹ Lings, Martin, s. 223; Hamidullah, I, 228

¹⁴⁰ Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ, I, 58

mücadele, genelde Mekke'nin olduğu kadar, özelde Benî Ümeyye'nin şahsî mücadelesi olarak da değerlendiriliyordu.

Ebû Süfyan, Müslümanlara saldırma yeminini yerine getirmek ve intikam almak niyetiyle, yaklaşık 250 binekli kişiyle birlikte Benî Nadîr'in yurduna geldi. Reis Sellâm b. Mişkem'den Medine hakkında bilgi aldı. Mekkeliler, şehre üç mil uzaklıktaki bir araziye gelip orada çalışmakta olan Ensar'dan Sa'd b. Amr'ı ve halifini katlettikten sonra mahsülü de ateşe verdiler. Hz. Peygamber (s.a.v) durumu haber alınca, peşlerine adam gönderdi. Ebû Süfyan komutasındaki Mekkeliler kaçtılar. Daha hızlı gidebilmek için yanlarında bulunan azıkları yere attılar. Azıkları sevik (kavrulmuş un) olduğu için bu gaza Sevik Gazası olarak isimlendirildi.¹⁴¹ Ebû Süfyan'ın Kureyş idaresini eline aldıktan sonra Müslümanlarla ilk askerî münasebeti bu sefer ile oldu.

Ebû Süfyan'ın başında bulunduğu ve Bedir savaşına sebep olan ticaret kervanında hissesi bulunan Kureyşliler, ona gelerek, ticaretten elde edilen kâr ile bir ordu hazırlanmasını ve Medine üzerine gidilerek, Bedir'in intikamının alınmasını istediler. Ebû Süfyan bu teklifi memnuniyetle karşıladı ve "Zaten ben böyle bir şeyi arzu ediyordum. Öcü alınacak ilk kişi benim. Oğlum Hanzala ve kabilemin en şereflileri Bedir'de öldürüldüler" diyerek bu teklifi kabul etti.¹⁴² Hissederlara sadece sermayeleri geri verilerek, elde edilen elli bin dinarlık kâr, hazırlanacak orduya bağışlandı.¹⁴³ Bu para ile Ebû Süfyan, Mekkelilerden başka Kureyş'e itaat eden Kinânelileri, ve Tihâme halkını da savaşmak üzere bir araya getirdi.¹⁴⁴

Mekke halkını, psikolojik olarak savaşa hazırlamak maksadıyla müşrik kadınlar, ellerinde defler ve davullar çalarak Bedir'de öldürülenler için mersiyeler söylüyorlar, erkekleri bu şekilde savaşa teşvik ediyorlardı. Başlarında Ebû Süfyan'ın karısı Hind olduğu halde, "Biz sabah yıldızının kızlarıyız, yumuşak ve süslü halılar üzerinde yürürüz. İlerlerseniz sizi kucaklarız, gerilerseniz sizden kaçırız" diye Mekke sokaklarında dolaşıyorlardı.¹⁴⁵ Bedir'de babasını öldüren Hamza'dan öc almak için Hind, Vahşi isimli bir köleye Hamza'yı öldürmesi mukabilinde büyük mükâfatlar vadetti.¹⁴⁶

Uhud Savaşı'na çıkmadan önce başkomutan Ebû Süfyan, diplomatik bir girişimi de ihmal etmedi. Medine'ye haber göndererek, Evs ve Hazreç'ten Muhammed'le aralarına

¹⁴¹ İbn İshak, Siyer, s. 364-365; İbn Hişam, III, 6-7; Vakıdî, I, 181-182; İbn Sa'd, II, 30; Taberî, II 483-484; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 98; Şiblî, I, 257; Algül, İslâm Tarihi, I, 376

¹⁴² Vakıdî, I, 200

¹⁴³ İbn Sa'd, II, 37; Belâzurî, I, 312; Taberî, II, 500

¹⁴⁴ İbn Hişam, III, 24; el-Kâmil, II, 103; el-Bidâye, IV, 10

¹⁴⁵ İbn Hişam, III, 31; Şiblî, I, 261; Mahmud Es'ad, s. 625

¹⁴⁶ Şiblî, Asr-ı Saadet, I, 260

girmemelerini, onu himaye etmekten vazgeçmelerini istedi. Medinelî Müslümanlar, bu teklifi sert bir şekilde reddettiler.¹⁴⁷ Artık, savaş kaçınılmaz hale gelmişti.

Şevvâl 3(Mart 625)'te cereyan eden Uhud Savaşı'nda Müslümanlar bir ara bozguna uğrar gibi görünse de, sonra toparlanmışlar ve düşmana galibiyet imkânı vermemişlerdi. Müslümanlar yetmiş şehit verdiler. Şehitler arasında, Hind'in mükâfat vadettiği Vahşi tarafından öldürülen Hz. Hamza da vardı. Yerde yatan Hamza'nın yanına gelen Ebû Süfyan, süngüsünün dip kısmıyla onun ağzına vuruyor, "Tad ey asi" diye de söyleniyordu.¹⁴⁸ Uhud savaşında, başlarında Hind bint Utbe olduğu halde Kureyş kadınları, ashâbdan şehit düşenlerin cesetlerini parçalamaya, kulaklarını burunlarını kesmeye başladılar. Hatta Hind, bu azalardan bir gerdanlık yaparak boynuna taktı.¹⁴⁹ Hamza'nın ciğerini yemek için yemin etmiş olan bu kadın, ciğeri yararak ağzına alıp çiğnedi, fakat yutamadı.¹⁵⁰ Bu hareketinden dolayı Hind'e "Âkiletü'l-Ekbâd" (Ciğer yiyen) adı verildi.¹⁵¹

Uhud savaşı, Kureyşlilere ve onların lideri Ebû Süfyan'a göre, Bedir'in intikamı oldu. Benî Ümeyye tarafından Uhud'un zafer olarak değerlendirilmesinin en önemli delili belki de, Bedir'de bu ailenin iki büyük lideri Utbe ve Şeybe'yi öldüren Hz. Hamza'nın şehit edilmesidir. Bu zafer sarhoşluğu ile Ebû Süfyan, savaş sonunda bir tepeye çıkarak, "Bir gün yenildik, bir gün yendik. Bir gün üzüldük, bir gün üzdük. Filânı filâna, filânı filâna karşı öldürdük." diyerek intikam aldıklarını söyledi.¹⁵² Savaş sonunda Ebû Süfyan, Bedir lekesini temizlemiş olduğu halde Mekke'ye ulaştı. Şehre varır varmaz, Kâbe'ye giderek, orada bulunan putların en şerefli sayılan Hübel'e yardımından dolayı şükranlarını sundu ve onun sayesinde Muhammed ve ashâbından öcünü aldığını söyledi.¹⁵³

H. Peygamber ve Müslümanlarla iki defa karşılaşan Mekke müşrikleri, her iki savaşta da arzu ettikleri sonuca ulaşp, Müslümanları etkisiz hale getiremediler. Onlara göre Uhud savaşında Bedir'in intikamı alınmıştı ama Medine'de bulunan Müslümanlar Mekke'yi tehdit etmeye devam ediyorlardı. Bununla birlikte, Müslümanlar tarafından Mekke ticaret kervanlarına karşı yürütülen ardı arkası kesilmeyen baskılar da onları usandırmıştı.¹⁵⁴ Her iki savaşta Hz. Muhammed'i mağlup edemeyen Mekke müşrikleri, değişik bir yol deneyerek ona karşı bir suikast düzenlemeye karar verdiler. Kureyş lideri Ebû Süfyan, Muhammed'i

¹⁴⁷ Taberî, II, 511; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 105

¹⁴⁸ İbn Hişam, III, 55; Taberî, II, 527; el-Kâmil, II, 111

¹⁴⁹ İbn İshak, Sîre, s.387

¹⁵⁰ İbn Hişam, III, 54; Vakıdî, I, 286; İbn Sa'd, III, 12; Halebî, İnsanu'l-Uyûn, II, 257

¹⁵¹ Şiblî, I, 226; Mahmud Es'ad, s. 638

¹⁵² Belâzurî, I, 327; el-Bidâye, IV, 25

¹⁵³ Vakıdî, I, 299; Heykel. M. H, s. 293

¹⁵⁴ Hamidullah, I, 448

öldürecek birini aradığını söyledi ve o kişiye her türlü yardımı yapacağını vadetti. Bir bedevi bu göreve talip olunca Ebû Süfyan, o kişiyi gizlice Medine'ye gönderdi.

Bedevi, Medine'ye geldiğinde, Peygamber (s.a.v) ashâbıyla sohbet ediyordu. O kişinin suikast niyetiyle geldiğini yanındakilere bildirdi. Ashâbtan Üseyd b. Hudayr, onu yakaladı ve eteğinin altına gizlemiş olduğu hançeri ele geçirdi. Bedeviye eman verilerek olanları anlatması istendi. O da kendisinin Ebû Süfyan tarafından, Hz. Peygamber'i öldürmek için gönderildiğini bildirdi. Ertesi gün bu zat, Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman olarak Medine'den ayrıldı.¹⁵⁵

Bu arada Raci' olayı vuku buldu. İslâm'ı öğrenmek için Hz. Peygamber'den öğretmen isteyen Adal ve Karra kabileleri, yolda Huzeyl kabilesiyle anlaşıp Müslümanlara ihanet ettiler, sekizini öldürüp ikisini de esir aldılar. Zeyd ve Hubeyb adındaki Müslüman öğretmenleri Mekkelilere götürüp sattılar. Başta Ebû Süfyan olmak üzere, onlar da bu iki sahâbiyi katlettiler.¹⁵⁶

Meydana gelen bu iki olay neticesinde Hz. Peygamber, kendisine suikast plânlayan ve Zeyd ile Hubeyb'in katledilmesinden sorumlu tuttuğu Ebû Süfyan'ın öldürülmesi için Amr b. Ümeyye ile Seleme b. Eslem'i Mekke'ye gönderdi. İki Mekke'ye ulaştıklarında gizlendiler. Gafil bir anını yakalayıp Ebû Süfyan'ı öldürmek istiyorlardı. Kâbe'yi tavaf ederlerken, Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye, Amr'ı tanıdı. Onun iyi bir niyetle Mekke'ye gelmeyeceğini tahmin ettiğinden, yüksek sesle onun Kâbe'de bulunduğunu haber verdi. Mekkeliler Amr'ı ve arkadaşını aramaya başladılar. Amr, bu durumda Ebû Süfyan'a ulaşamayacağını anlayınca, Medine'ye geri dönmek zorunda kaldı.¹⁵⁷ Sonuçta Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'e karşı tertip ettiği suikast plânı gerçekleşmediği gibi, Hz. Peygamber'in de misilleme olarak Ebû Süfyan'ı ortadan kaldırma girişimi sonuçsuz kaldı. Karşılıklı cereyan eden bu iki olay, genelde müşrikler ile Müslümanlar, özelde ise Hz. Peygamber ile Ebû Süfyan arasındaki siyasî ve askerî mücadelenin devam edeceğini göstermekteydi.

Bütün çabalarına rağmen, Medine'de gelişen İslâm toplumunu tamamen imha edemedikleri gibi, büyümesi ve gelişmesi karşısında telâşa düşen Mekke müşrikleri, Müslümanları mağlup etmek için yeni yeni çareler ararken, ilginç bir müttefik buldular. Hz. Peygamber ile daha önce yapmış oldukları anlaşma şartlarına uymadıkları için yurtlarından çıkarılan Benî Nadîr ve Benî Kaynuka Yahudileri, Hayber'deki Yahudi kardeşlerine

¹⁵⁵ İbn Sa'd, II, 93-94; Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, I-VI, (thk. Abdulmu'la Kal'acî), Beyrut, 1985, III, 333-334; el-Bidâye, IV, 69; İbn Seyyidinnâs, Uyûnü'l-Eser, II, 112

¹⁵⁶ bk. İbn Hişam, es-Sîre, III, 123-128

¹⁵⁷ İbn Sa'd, III, 93-94; Taberî, II, 543; Beyhakî, III, 334-335; el-Bidâye, IV, 70; Diyarbekrî, I, 495; Cevdet Paşa, I, 395; Eyyâmü'l-Arab, 50-51

sığınmışlardı. Mekke ile ittifak yaparak kendilerini yurtlarından çıkaran Hz. Peygamber'den intikam almak niyetiyle hep birlikte Kureyş'e gitmeye karar verdiler. Başlarında Sellâm b. Hukayk ve Huyey b. Ahtab olduğu halde Mekke hakimi Ebû Süfyan'ın evine geldiler. Ortak bir ordu hazırlayarak Müslümanlar üzerine yürümeyi teklif ettiler. Kendisi için bir intikam imkânı bulan Ebû Süfyan, "Bu niyetle geldiyseniz, hoş geldiniz. Kim Muhammed'e düşmanlık ederse, o bizim katımızda en sevgili ve en makbul kişidir." diyerek memnuniyetini ifade etti. Yahudilerden bu desteği alan Ebû Süfyan, bununla yetinmeyip yeni müttefikler arama ve ordusunu sayıca güçlendirme faaliyetine girişti. Hayber Yahudilerinin yardımıyla savaş için Ehâbiş, Kinâne ve Tihâme'den askerî destek sağlandı. Gatafan'dan da katılanlarla büyük bir ordu hazırlandı ve ordunun başına Ebû Süfyan geçti.¹⁵⁸ Bu şekilde ilk kez Müslümanlar aleyhine Yahudilerle Kureyşli ve Kureyşli olmayan müşrikler birleşmiş oluyordu. Kureyş dışındaki müşrikler de, Yahudilerin kendilerine vadettikleri menfaat karşılığında Müslümanlarla savaşmaya razı oldular.¹⁵⁹

Şevvâl 5 (626-627)'de cereyan eden Hendek savaşında, müşrik-Yahudi ittifakının Müslümanları toptan imhaya yönelik saldırıları, bir kez daha boşa çıkarıldı. Başkumandan Ebû Süfyan, emri altındaki muazzam ordusuyla, Müslümanlar tarafından kazanılmış olan hendeği aşip meydan savaşı yapamamıştı. Savaş alanında yine başarı kazanamayan Ebû Süfyan, kendisinin daha güçlü olduğunu göstermek için Hz. Peygamber'e ultiatom şeklinde bir mektup gönderdi. Mektubunda, Bedir'le başlayan Sevik ve Uhud'la devam eden mücadelelerinden bahsedip, artık intikamlarını aldıklarını söylüyordu. Müslümanları korkaklıkla suçlayıp, onların hendeklerin arkasına saklanarak, kendilerinden kurtulduklarını, ama ileride yeniden gelip, Uhud'da yaptıklarını yine yapacaklarını bildirdi. Onun bu mektubuna aynı şekilde sert bir cevap yazan Hz. Peygamber de şöyle diyordu: "Elbette sana öyle bir gün gelecek ki, o gün bana karşı savunmak, korunmak bir tarafa, savuşup gitme imkânı ve fırsatı bile bulamayacaksın. Elbet ve elbet sana öyle bir gün gelecek ki, o günde Lât'ı, Uzza'yı, İsafı ve Naile'yi kıracağım. Ve o gün bunları ben sana hatırlatacağım ey Galipoğulları'nın beyinsizi!"¹⁶⁰ Hz. Peygamber'in bu son sözleri, Mekke'nin mutlaka Müslümanların eline geçeceğini ve Kâbe'nin putlardan temizleneceğini ortaya koymaktaydı. Muhtemeldir ki, Mekke lideri Ebû Süfyan, duyduğu bu sözlerden sonra, elinde bulunan Mekke liderliğini kaybetme konusunda daha da endişe duymaya başlamıştır.

¹⁵⁸ İbn Hişam, III, 166-167; Taberî, 566-567; el-Kâmil, II, 122; İbn Haldun, II. c. 2. ks. 29; Mahmud Es'ad, s. 681

¹⁵⁹ Algül, İslâm Tarihi, I, 390

¹⁶⁰ Vakıdî, II, 492-493; Belâzurî, I, 344-345; Marîzî, Nizâ, s.53; Halebî, İnsanü'l-Uyûn, II, 657; Köksal, XII, 289-291

E) Hz. Peygamber-Ebû Süfyan Gerginliğinin Azalması

1) Hz. Muhammed'in (s.a.v) Ebû Süfyan'ın Kızı İle Evlenmesi

Mekke müşrikleri ile Müslümanlar arasında devam eden mücadelenin en ileri noktaya ulaştığı bir dönemde, Hz. Peygamber ile Ebû Süfyan ailesi arasında ilginç bir gelişme oldu; Rasûlüllah (s.a.v) Habeşistan muhacirleri içerisinde yer alan Ebû Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile nikâhlandı. Babasının İslâm'a muhalif olmasına rağmen Ümmü Habibe, kocası Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Müslüman olmuştu. Kureyş'in ağır zulüm ve işkencelerine dayanamayan diğer Müslümanlar gibi, onlar da Habeşistan'a gitmek zorunda kalmışlardı. Kocası Ubeydullah, burada dinden dönüp Hıristiyanlığı kabul etti. Çok içki içmesinden dolayı alkolik bir kişi haline geldi ve burada öldü.¹⁶¹ Baba yurdundan mahrum kalan Ümmü Habibe, kocasını da kaybedince çok zor durumda kaldı. Bu esnada Hz. Peygamber, Habeşistan'daki muhacirleri Medine'ye getirmesi için görevlendirdiği Amr b. Ümeyye'ye bir görev daha verdi. O da, Necaşi'nin himayesinde Ümmü Habibe'nin Hz. Peygamber'le nikâhlanmasını sağladı. Necaşi bu teklifi kabul etti. Halid b. Said'in kıydığı nikâh ve Necaşi'nin verdiği dört yüz dirhem mehir ile evlilik akdi gerçekleşti.¹⁶² Hz. Peygamber, bu girişimi ile İslâm adına birçok fedakârlık yapan bu kadını taltif ediyor, onu müminlerin annesi olma payesiyle şereflendiriyordu.¹⁶³

Hz. Peygamber, kızıyla evlenmek suretiyle en büyük muhalifi durumunda olan Ebû Süfyan'la akraba oldu, ona damat oldu. Mümtetine Süresi'nde geçen, "Umulur ki, Allah aranızda düşmanlık bulunan kimselerle sizin aranızda bir dostluk tesis eder" âyetinin bu olayla ilgili olduğu bildirilmektedir.(Mümtetine,60/7). Geçekten de, Ümmü Habibe'nin nikâhlanmasından sonra Ebû Süfyan'ın, Hz. Peygamber'e karşı yumuşamaya başladığı görülmektedir.¹⁶⁴

Hz. Peygamber'in Ümmü Habibe ile evlenmesi, Muhammed (s.a.v) Ebû Süfyan ilişkisi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş, bu olaydan itibaren Mekke'nin fethine kadar karşılıklı olumlu tavırlar sergilenmiştir. Yemâme reislerinden Sümame b. Usal, Müslüman olduktan sonra, Umre için Mekke'ye gitmişti. Onun Müslüman olduğunu öğrenen müşrikler, üzerine saldırıp öldürmek istediler. Bir Mekkelinin, onu serbest bırakmalarını aksi halde Mekke'nin tahul ihtiyacının Yemâme'den geldiğini söylemesi neticesinde Sümame'yi serbest bıraktılar. Bunun üzerine Sümame, Rasûlüllah'ın izni olmadan onlara bir tahul tanesi

¹⁶¹ İbn İshak, Siyer, s.319

¹⁶² İbn Hişam, IV, 293; İbn Sa'd, I, 295; İbn Kuteybe, Meârif, s. 60; Taberî, II, 653;el-Kâmil, II, 145; el-Bidâye , IV, 143

¹⁶³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 250-251

¹⁶⁴ Hamidullah, II, 685

bile göndermeyeceğini bildirdi.¹⁶⁵ Gerçekten de yurduna döndüğünde, Mekke'ye zahire nakliyatını durdurdu. Kureyş, çok bunaldı. Son çare olarak, Hz. Peygamber'den ambargonun kaldırılması için ricada bulunmak üzere Ebû Süfyan kalkıp Medine'ye geldi. Rasûlullah'ın huzuruna çıkarak: "Sen aemlere rahmet olarak gönderilmedin mi ? Babaları kılıçla öldürdün, oğullarını da açlıkla mı öldüreceksin ?" diyerek durumlarını anlattı.¹⁶⁶ Bunun üzerine Hz. Peygamber, zahire sevkiyatının tekrar başlatılması için Sümame'ye mektup yazdı. O da, emri yerine getirerek, Mekke'nin gıda ihtiyacını karşılamaya devam etti.¹⁶⁷ Rasûlullah, Mekke'ye uygulanan ambargonun kaldırılmasını sağladığı gibi, oradaki akrabalarına başka maddî yardımlarda da bulundu. Mekke ticaret kervanlarının Müslüman topraklarından rahatlıkla geçmelerine imkân sağladı. Hatta bir keresinde Ebû Süfyan'a kervanı başında Suriye ticareti için geçişine izin verilmişti.¹⁶⁸

2) Hudeybiye Barış Antlaşması'nın Yapılması

Mekke--Medine gerginliğinin iyice hafiflediği H. 6. Zilkade ayında (628 Mart-Nisan) Hz. Peygamber ashâbıyla birlikte savaş amacı olmaksızın umre niyetiyle Mekke'ye müteveccihen yola çıktı. Bu şekilde, müşriklerle Müslümanlar arasında gerçekleşecek ilk resmî anlaşma olan Hudeybiye süreci başlamış oldu.

Hudeybiye mevkiine ulaşıldığında Hz. Peygamber, Mekke'ye geliş gayelerini bildirmek üzere şehir lideri Ebû Süfyan'a Hz. Ömer'i göndermek istedi. Fakat o, Mekke'de kendisini himaye edecek kimsesi olmadığını bildirerek, orada çok sayıda akrabası olan Osman'ın gitmesinin daha uygun olacağını söyledi. Bu teklif kabul gördü. Rasûlullah'ın emriyle Hz. Osman elçi olarak Ebû Süfyan'ın yanına gitti.¹⁶⁹ Mekke'ye elçi olarak özellikle Hz. Osman'ın gönderilmiş olması dikkat çekici bir husustur. O dönemde şehrin en önemli ve en nüfuzlu ailesi Benî Ümeyye idi. Şehrin ileri gelen kişileri arasında çok sayıda Ümeyyeli vardı. Bu ailenin reisi durumunda olan Ebû Süfyan da, Mekke'nin idarecisi mevkiinde bulunuyordu. Bu şartlarda Hz. Osman, orada bir çok akrabasının bulunması nedeniyle müşrikler tarafından herhangi bir saldırıya uğrama riski en az olan kişiydi. Ama yine de gözü dönmüş müşriklerden her türlü kötülüğü beklemek mümkündü.¹⁷⁰ Hz. Osman, Mekke'ye

¹⁶⁵ İbn Hişam, IV, 285; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 452; Buhârî, Kitâbu'l-Meğâzi, 69; Müslim, Kitâbu'l-Cihad, 19; İbn Abdilberr, el-İstiâb, I, 214-215

¹⁶⁶ Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, IV, 81; Zerkanî, Mevahib Şerhi, II, 146

¹⁶⁷ İbn Sa'd, V, 550; el-İstiâb, I, 214-215; Üsdü'l-Ğâbe, I, 294-295

¹⁶⁸ Hamidullah, I, 252

¹⁶⁹ İbn Hişam, III, 261-262; Vakıdî, II, 600; İbn Sa'd, II, 97; İbn Hanbel, IV, 324; Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, IV, 133-134, Taberî, II, 631; el-Kâmil, II, 138; el-Bidâye, IV, 167

¹⁷⁰ Sırma, İ. Süreyya, Tebliğin Dört Halife Dönemi, s. 99

ulaştığında akrabasından olan Eban b. Said b. As onu himayesine aldı ve herhangi bir sadırıya karşı onu koruma sözü verdi. Hz. Osman'ı da geliş niyetini bildirmesi için Mekke ileri gelenlerinin yanına götürdü.¹⁷¹

Mekkeliler, Hz. Peygamber ile görüşmeler yapmak üzere bir heyet gönderdiler. Neticede bir barış anlaşması imzalandı.¹⁷² Bu anlaşma, ile Mekkeliler Müslümanları resmen tanımış oldular. Hz. Peygamber de, bu vesile ile onlarla iyi ilişkiler kurma ve onları İslâm'a ısındırma fırsatını elde etti. Hudeybiye'den sonra gerçekleşen Hayber Fethi'nde elde edilen ganimetlerden bir kısmı, o sırada kıtlık hüküm süren Mekke'ye gönderildi. Hz. peygamber'in elçisi Amr b. Ümeyye, gönderilen erzakı Mekke ricalinden Ebû Süfyan, Safvan b. Ümeyye ve Süheyl b. Amr'a getirdi. Safvan ve Süheyl gönderilen malları kabul etmediler. Ebû Süfyan ise alıp fakirlere dağıttı ve "Allah kardeşimin oğlunu mükâfatlandırısın. Onun bu yaptığı, akrabaya iyilikten başka birşey değildir." diyerek memnuniyetini bildirdi.¹⁷³ Bu ifadeler Ebû Süfyan'ın, Hz. Peygamber hakkında müsbet manada düşünmeye başladığını göstermektedir.

F) Ebû Süfyan'ın Mekke İdaresini Kaybetmesi

Bedir Savaşı neticesinde, Mekke liderlerinin hemen hemen tamamının ölmesi sonucunda, şehrin idaresi kendisine verilen Ebû Süfyan, Müslümanlar üzerine düzenlenen tüm seferleri bizzat idare etti. Fakat, Uhud savaşı hariç, onun idaresindeki Mekkeliler her savaşta başarısız oldular. En son Hendek muvaffakiyetsizliği ile Ebû Süfyan, Medine ile mücadele etmekten hemen hemen vazgeçti. Hudeybiye Muâhedesi'nden beri savaş taraftarı zümre Mekke'de daha nüfuzlu hale geldiği için Ebû Süfyan büsbütün ortadan çekildi ve idareyi geriden gelen gençlere bıraktı.¹⁷⁴ Zaten Ebû Cehil'in mensub olduğu Mahzumoğulları'na ait gençler, bazı kararlarda Ebû Süfyan'a muhalif kalıyorlardı. Ancak onlar, Mekke siyasetini tek başlarına idare edebilecek tecrübeye sahip değillerdi. Bununla birlikte, alınan başarısız neticeler sonunda Mekkelilerin Ebû Süfyan'a güvenlerinin azalmasından istifade ederek, Hz. Peygamber'in Hudeybiye seferine çıktığı zamanda, Mekke siyasetine hakim oldular. Bu teşebbüslerinde, herhangi bir itirazla karşı karşıya kaldıkları söylenemez. Zira uğraşp didinmekten iyice bıkmış olan Ebû Süfyan, sessiz sedasız çekilmiş, idareyi gençlere bırakmış görünmektedir.¹⁷⁵

¹⁷¹ İbn Hişam, II, 62; Taberî, II, 631; Eyyâmü'l-Arab, s. 82;

¹⁷² İbn Hişam, II, 63; Beyhakî, Delâil, IV, 245; el-Bidâye, IV, 168; Diyarbekrî, II, 21

¹⁷³ Ya'kûbî, Tarih, II, 56

¹⁷⁴ Buhl, F. "Ebu Süfyan", İ.A IV, 50

¹⁷⁵ Watt, M.G, Hazret-i Muhammed, s. 207

Mekke fethi öncesi dönemde, şehrin idaresi üç kişilik bir grubun eline geçmişti ve bu grup içerisinde Ümeyye kabilesinden hiç kimse yoktu. Bu üç kişi Safvan b. Ümeyye, Süheyl b. Amr ve İkrime b. Ebî Cehil'di. Safvan, Bedir'den sonra Ebû Süfyan'ın en büyük rakibi idi, fakat İkrime ile anlaşamıyorlardı. Süheyl ise bu ikisinin arasında mutedil düşünceleriyle dengeyi sağlıyordu. Hz. Peygamber'le imzalanan Hudeybiye anlaşmasına imza koymak için Mekke'yi o temsil etmişti.¹⁷⁶ Zaten, anlaşma için Mekke'den Süheyl'in gelmekte olduğunu görünce Hz. Peygamber, onun isminin kolaylık mânâsına gelmesini hayra yorarak "Artık işimiz bir dereceye kadar kolaylaştı. Kureysliler, barış yapmak için hep bu adamı gönderirler" demiş ve onun sağduyulu ve uzlaşmacı bir kişi olduğunu belirtmişti.¹⁷⁷

Mekke idaresini ellerine geçiren Safvan, Süheyl ve İkrime, büyük bir siyasî hata yaparak Hudeybiye Antlaşmasını ihlâl ettiler. Bu anlaşmada, Benî Bekir, Kureys'in, Huzâe kabilesi de Müslümanların akdine girmişlerdi. Bekiroğulları'ndan Nufaseoğulları, aralarındaki bir anlaşmazlık nedeniyle, Huzâe'ye saldırmak istediklerini bildirdiler ve Mekke'den silah yardımı talebinde bulundular. Mekke reisleri , Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebî Cehil ve Süheyl b. Amr başta olmak üzere Benî Bekir'e yardım ettiler. Ebû Süfyan'a bu hususta danışılmamıştı ve bu işten onun haberi yoktu.¹⁷⁸

Mazlum durumunda kalan Huzâe Kabilesi, Benî Bekir'in yaptıklarını ve Kureys'in bu kabileye teşvik ve yardımlarını bildirmek ve imdat istemek üzere Medine'ye Amr b. Salim el-Huzaî başkanlığında bir heyet gönderdiler. Daha sonra Büdeyl b. Verka liderliğinde ikinci bir Huzâe heyeti Hz. Peygamber'e geldi ve onlar da yardım talebinde bulunarak geri döndüler.¹⁷⁹ Bu gelişmeler, Hudeybiye Anlaşmasının Mekke tarafından bozulduğunun açık bir delilidir. Aynı zamanda bu ihlâl, Müslümanların Mekke'yi fethetmeleri için hukukî bir dayanağı da oluşturacaktır.

Mekkeliler, Benî Bekir'e teşvik ve yardımda bulunmaları neticesinde, mağdur ve mazlum durumda kalan Huzâe'ye Hz. Peygamber'in mutlaka yardımda bulunacağını biliyorlardı. Zira Hudeybiye, bu hakkı ona veriyordu. Bu durumda Kureys, üç seçenekten birine razı olmak durumunda kaldı; Bekiroğulları'ndan bu işe karışmış olanları benimsemek ve Muhammed'in (s.a.v) onlara istediğini yapmasına müsaade etmek, öldürülenlerin kan parasını ödemek, savaş açmak. Hiç bir şık hoşlarına gitmiyordu. Müttefiklerini yalnız

¹⁷⁶ Watt, s. 207

¹⁷⁷ İbn Hişam, III, 263, Beyhakî, IV, 145

¹⁷⁸ Vakıdî, II, 783; C. Paşa, I, 258

¹⁷⁹ İbn Hişam, IV, 337; İbn Sa'd, II, 134; Beyhakî, V, 6-7; Taberî, II, 44; el-Kâmil, II, 161-162 el-Bidâye, IV, 278; Halebî, İnsan, II, 164; Diyarbekrî, Hâmis, II, 77

bırakamazlardı, kan parasını ödemek küçük düşmelerine neden olacaktı, yapılacak bir savaşta ise Müslümanları yenebilme ümitleri de yoktu.¹⁸⁰

Hudeybiye'yi ihlâl ederek siyasî bir hata işleyen Mekkeliler, bu ihlâlin neticeleri konusunda endişeye kapıldılar. Şehir ileri gelenlerinden Haris b. Hişam ile Abdullah b. Ebî Rebîa, şehrin yönetimini ellerinde bulunduran Safvan, Süheyl ve İkrime'ye gidip, yaptıklarının büyük bir hata olduğunu ve bu hareketleri tasvip etmediklerini bildirerek onları kınadılar. Sonra da bu yeni yetme gençlerin meseleyi çözemeyecekleri inancıyla, Mekke'nin kadim ve tecrübeli siyasetçisi Ebû Süfyan'a gittiler. Ebû Süfyan, Şam ticaretinden yeni dönmüştü.¹⁸¹ Onları dinledikten sonra "Vallahi bu iş benim ne içinde bulunduğum, ne de bir müddet bulunduğum sonra ayrıldığım bir iştir. Bunun sorumluluğu benim üzerime yüklenemez. Vallahi bu iş ne bana danışılmış, ne de vukuunu işittiğimde onu benimsemişimdir. Muhammed bize savaş açar ve bütün bu işleri benden sorarsa hakkı vardır." diyerek, bu olağanüstü durumda Hz. Peygamber'e karşı Mekke'yi temsil etme görevini üzerine almak durumunda kaldı.¹⁸² Ebû Süfyan'ın görevi, kendisinin de dahil olduğu büyük bir Mekke topluluğunun, Süheyl, İkrime ve Safvan'ın yaptıklarından sorumlu olmadıklarını Hz. Peygamber'e bildirmek, daha geniş bir katılımı yeni bir anlaşmanın yapılmasını sağlamaktı.¹⁸³ Mekke'nin, Hz. Peygamber'e elçi olarak Ebû Süfyan'ı göndermesinde, onun siyasî tecrübesine güvenin yanında, Hz. Peygamber'in kayınpederi olmasının da etkisinin olduğu düşünülebilir.

Watt ve Buhl gibi müsteşrikler, Ebû Süfyan'ın Medine'ye, Mekke'nin Müslümanlara savaşız teslimi için pazarlık yapmaya gittiğini söylerler. Bu fikirlerine delil olarak da, fetih sırasında Hz. Peygamber'in, Ebû Süfyan'ın evine sığınanların güvende olacağını ilân etmesini gösterirler.¹⁸⁴ Evvelâ Ebû Süfyan, Medine'ye Hudeybiye'yi mümkünse devam ettirmek, yoksa yeni bir anlaşma yapmak teklifi ile gelmişti. Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında, Ebû Süfyan'ın Medine'ye geldiğinde, kızı Ümmü Habibe'den bile yüz bulamadığı ve Hz. Peygamber'in de kendisiyle hiç konuşmadığı sarıh bir şekilde belirtilir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den de herhangi bir yardım göremeyen Ebû Süfyan, Hz. Fatıma'ya gidip onun küçük çocuklarından himaye istemek durumunda kalmıştır. Neticede umduğunu bulamayınca Ebû Süfyan, hiç bir şey elde edemeden Mekke'ye geri dönmüştür.¹⁸⁵ Bu şartlarda onun, Hz.

¹⁸⁰ Watt, Hazret-i Muhammed, s. 211-212

¹⁸¹ Abdürrezzak, Musannef, I-XI, Beyrut 1970, V, 374

¹⁸² Vakıdî, II, 785

¹⁸³ Watt, Hazret-i Muhammed, s. 212

¹⁸⁴ Buhl, F. "Ebu Süfyan", İ.A, IV, 50; Watt, a.g.e, s. 213

¹⁸⁵ İbn Hişam, IV, 35-37; Vakıdî, II, 785-791; Beyhakî, V, 8-9; Taberî, III, 45-47; el-Kâmil, II, 162; el-Bidâye; IV, 280; Halebî, III, 6; İbn Haldun, II.c.2.ks, s. 42; Cevdet Paşa, I, 259-260; Şiblî, Asr-ı Saadet, I, 343

Peygamber ile Mekke'nin teslimi hususunda pazarlık yaptığını söylemek aşırı bir iddia olacaktır.

H. Peygamber, nihai hedef olan Mekke'nin fethedilmesi ve Kâbe'nin putlardan temizlenmesi gayesiyle, H.8. yılın Ramazan ayında Medine'den yola çıktı.¹⁸⁶ Müslüman ordusu Mekke'ye ulaşıp şehri kuşattığı sırada Kureyş, Ebû Süfyan'a gelerek, gidip olup biteni araştırmasını, gerekirse Müslümanlardan eman almasını istediler. Bir gece Ebû Süfyan, Hakim b. Hizam ve Büdeyl b. Verka durumu araştırmak üzere şehrin dışına çıktılar.¹⁸⁷ Müslüman askerler şehrin dış kısmında bu üç Mekkeliyi yakalayıp Abbas'a getirdiler. Abbas da onları Hz. Peygamber'e götürdü. Allah Rasûlü "Ey Ebû Süfyan! Daha Allah'tan başka ibadete lâyık ma'budun olmadığına inanma vaktin gelmedi mi ?" diye sorduğunda Ebû Süfyan, "Anam babam sana feda olsun, sen ne halim ve lütuftâr birisin. Vallahi Allah ile birlikte ondan başka bir ilâh olsa idi her halde bana yardım ederdi." şeklinde cevap verdi. Bu sefer Hz. Peygamber, Ebû Süfyan'a kendisinin peygamberliği konusunda ne düşündüğünü sorduğunda, Ebû Süfyan bu hususta hâlâ şüphesinin olduğunu söyledi. Bunun üzerine orada bulunan Abbas, Ebû Süfyan'a derhal îman etmesini yoksa boynunun vurulacağını söyleyince o ve yanındakiler Müslümanlığı kabul ettiler.¹⁸⁸ Hz. Peygamber, Abbas'tan Ebû Süfyan'a Medine ordusunu göstermesini istedi. Muhteşem orduyu gören Ebû Süfyan, ne Kısra'da ne de Rum hükümdarında böyle bir ihtişam görmediğini belirterek, "Ey Abbas, kardeşinin oğlunun saltanatı ne kadar büyümüş" dedi. Abbas ise " Hayır, o saltanat değil nübüvvettir." cevabını verdi.¹⁸⁹

Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman olunca Allah Rasûlü (s.a.v) Abbas'ın tavsiyesiyle Ebû Süfyan'ın evine sığınanların emniyette olacağını ilân etti.¹⁹⁰ Bu ilân Mekke liderine ayrıcalıklı davranarak, onun yine de şehrin en önemli kişisi olduğunu tasdik etmek için yapılmıştır. Ebû Süfyan'ın Medine'ye gelişi konusunda bazı müsteşriklerin iddia ettikleri gibi, onun orada Hz. Peygamber ile Mekke'nin teslimi konusunda anlaşığı için, kendisine böyle bir imtiyaz verildiği sözü kabul edilebilir değildir. Mekke şehrinin muhasara altına alındığı ve kurtuluş ümidinin kalmadığı bir durumda, Ebû Süfyan teslim olmaktan başka bir şey yapamazdı. Direnmesi ve mücadele yolunu tercih etmesi, kendisinin ve temsil ettiği topluluğun sonunu getirebilirdi.

¹⁸⁶ Vakıdî, II, 6; İbn Sa'd, II, 134

¹⁸⁷ İbn Hişam, IV, 43-44; İbn Sa'd, II, 135; el-Kâmil, II, 165, el-Bidâye, IV, 288-289

¹⁸⁸ İbn Hişam, IV, 44; el-Kâmil, II, 165; el-Bidâye, IV, 290, Algül, I, 488

¹⁸⁹ Vakıdî, II, 816; el-Bidâye, IV, 290; Şiblî, I, 344

¹⁹⁰ İbn Hişam, IV, 44; Vakıdî, II, 818; İbn Sa'd, II, 135; Taberî, III, 54; el-Kâmil, II, 165; el-Bidâye, IV, 290

Mekkeliler, Ebû Süfyan'ın evine sığınanların emniyette olacağı haberini aldıklarında şaşkına döndüler. Acaba Ebû Süfyan da mı onlara ihanet etmişti? O da mı Müslümanlara katılmıştı? Ebû Süfyan, şehre geri döndüğü zaman halkına Müslümanların gücünden bahsetti ve onlarla baş edemeyeceklerini anlattı. Daha sonra da, kendi evine sığınanların güven içinde olacaklarını ilân etti. Bu sözleri duyan karısı Hind, Ebû Süfyan'a yaptıklarından dolayı büyük hakaretler ederek, kavminden onu öldürmelerini istedi. Ancak Ebû Süfyan, hemşehrilerini bir karşı koymanın faydasız kalacağı hususunda ikna etmeyi başardı.¹⁹¹ Bu tavır dolayısıyla, Ebû Süfyan'ın Mekke'nin fethedilmesinde müsbet rol oynadığını söylemek mümkündür. Eğer, şehir halkının büyük çoğunluğu, onu dinlemeyip toptan direnişe karar vermiş olsalardı, her iki taraftan da büyük can kaybının meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktı. Ebû Süfyan, İkrime, Süheyl, Safvan gibi direnmekten yana olan bir kaç kişi hariç, şehrin hemen tamamını silâhli mücadele fikrinden vazgeçirmeyi başarabilmişti. Bu da onun, şehrin Müslümanların eline geçmesindeki katkısını ortaya koyar.¹⁹²

Şehir Müslümanlar tarafından tamamen fethedilince, Hz. Peygamber, bazı kişiler müstesna umumî af ilân etti. Af kapsamı dışında kalanlardan birisi Benî Ümeyye'den Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh idi. Abdullah, fetihten önce Müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmişti. Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında yer alan Abdullah, "Azîzün Hakîm" yerine "Alîmün Hakîm" şeklinde âyeti değiştirerek yazmış, kendisine de vahiy geldiği şeklinde ifadeler kullanmıştı. Abdullah, daha sonra mürted olarak Mekke'ye geri döndüğünde müşriklere, "Ben ne zaman istesem Muhammed'in dediklerini değiştirerek yazardım" demişti. Onun hakkında şu âyet nazil oldu. "Allaha karşı yalan düzûp atan, yahut kendisine hiç bir şey vahyedilmemiş iken, (Bana da vahyolundu) diyenden bir de (Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim) diye söyleyenden daha zalim kim olabilir? (En'am,6/ 93) Fetih tamamlandıktan sonra Abdullah, süt kardeşi olan Hz. Osman'a sığındı. Hz. Osman da onu bir süre gizledi. Ortalık sükûnete erdikten sonra, Hz. Peygamber'in yanına getirerek onun için af diledi. Rasûlullah, hiç konuşmadan uzun süre bekledi ve sonunda Hz. Osman'ın aşırı ısrarıyla Abdullah'ı affetti. Onlar oradan ayrıldıktan sonra Rasûlullah, etrafındakilere, birisinin kalkıp Abdullah'ın boynunu vurması için beklediğini söyledi. Orada bulunanla da niçin işaret vermediğini sorduklarında Hz. Peygamber, "Peygamber, işaretle adam öldürmez" cevabını verdi.¹⁹³

¹⁹¹ İbn Hişam, IV, 45-46; el-Kâmil, II, 166; Hamidullah, I, 266

¹⁹² Watt. M. G, Hazret-i Muhammed, s.212-213

¹⁹³ İbn Hişam, IV, 51; Vakıdî, II, 856; İbn Kuteybe, el-Meârif, s. 130-131; Taberî, III, 58-59; İbn Abdilberr, III, 918; İbnü'l-Esîr, Üsd, III, 259; el-Kâmil, II, 168-169, el-Bidâye, IV, 259; Halebî, III, 36; C. Paşa, I, 281; Köksal, İslâm Tarihi, XV, 363-364

Abdullah b. Sa'd'ın Müslüman olup Medine'ye hicretinden sonra irtidat etmesi, bunun sonucunda da, Mekke fethi sırasında kanının helâl sayıldığı kişiler arasında olması ve ancak Hz. Osman'ın tavassutu ile canının bağışlanması hususu, uzun yıllar insanlar arasında dedi-kodu meselesi olmuş ve yine uzun yıllar Abdullah'ın aleyhine önemli bir propoganda malzemesi meydana getirmişti.

Mekke fethi sonrasında Müslümanlığı kabul eden, Benî Ümeyyelilerden birisi de, Attab b. Esid'dir. Fetih sonrasında Bilâl, Kâbe'de ezan okumaya başladığında Attab, yanında bulunan Ebû Süfyan ve Haris b. Hişam'a "Allah'a şükür ki, babam sağ değil, hiç olmazsa bu hali görmüyor. Yoksa Muhammed ondan kızacağı şeyler duyardı" dedi. Ebû Süfyan ise kendisinin bir şey söylemeyeceğini, yoksa orada bulunan çakıl taşlarının bile dediklerini gidip Muhammed'e haber verebileceğini söyledi. Akabinde Hz. Peygamber, onların yanına geldi ve ne söyledilerse tek tek onlara aktardı. Bunun üzerine Attab ve Haris "Şehadet ederiz ki, sen Allah'ın Rasûlüsün. Vallahi yanımızda hiç kimse yoktu ki, gelip sana haber verdi diyelim" ifadeleriyle Müslüman oldular. Daha sonra Hz. Peygamber, Attab'ı Mekke valiliği vazifesine getirecektir.¹⁹⁴

Mekke fethi sonrasında Ebû Süfyan'ın hanımı Hind bint Utbe de Müslüman oldu. Tebliğin başlangıcından itibaren Müslümanlara aşırı düşmanlık besleyen, yapılan savaşlarda daima kocasının yanında yer alan Hind, Uhud savaşında şehit olan Hz. Hamza'nın ciğerini yarararak çiğneme talihsizliğinde bulunmuştu. Bu nedenle Hind, biat için Rasûlullah'ın huzuruna yüzü peçe ile örtülü olarak çıktı. Hz. Peygamber, kadınlardan çocuklarını öldürmemeleri konusunda söz aldığı sırada, Bedir'de oğlu öldürülmüş olan Hind'in "Vallahi küçükken biz onları büyütüp yetiştirdik, büyük iken onları siz öldürdünüz. Siz Bedir günü bizde öldürmedik çocuk bırakmadınız ki, onu biz öldürelim" demesi, onun hâlâ olanları unutamadığını ve geçmişteki olayların etkisi altında yaşadığını göstermektedir.¹⁹⁵

G) Hz. Peygamber'in İdarî Görev Verdiği Ümeyyeoğulları

Medine'de bir İslâm devleti teşekkül ettiren Hz. Peygamber, bu devletin çeşitli kademelerinde bazı görevliler istihdam etti. Onun vazife tayininde ölçüsü, dürüstlük ve liyakat idi. Mekke'nin Müslümanların eline geçmesinden sonra İslâm toprakları genişlemiş, yapılacak seferlere kumandanlık edecek komutanlar, fethedilmiş bölgeleri idare edecek idarecilere ihtiyaç duyulmuştu. Hz. Peygamber, bu görevlerden bir kısmını, eskiden beri idarî tecrübeleri olan

¹⁹⁴ İbn Hişam, IV, 56, Süheyli, Ravdü'l-Unuf, IV, 84; el-Bidâye, IV, 303; Hamidullah, I, 268-269

¹⁹⁵ Vakıdî, I, 147; İbn Sa'd, II, 18; İbn Abdilberr, IV, 1923; Taberî, III, 61-62, el-Kâmil, II, 171; İbn Kesîr, el-Bidâye, IV, 319; Şiblî, I, 358, C. Paşa, I, 278

Ümeyyeoğulları'na verdi. Zira kıyâde (Ordu komutanlığı) görevi, dedeleri Abdüşşems'den itibaren bu ailenin elindeydi. Üstelik Bedir savaşıyla birlikte Mekke'nin idaresi Ümeyyeoğulları'ndaydı, Ebû Süfyan'ın elindeydi. Başta Muaviye olmak üzere, bazı Ümeyyeli gençler de birer prens gibi, Mekke lideri Ebû Süfyan'ın yanında yetişmişlerdi. Hz. Peygamber de, idarî alanda Ümeyye kabilesinin bu tecrübelerinden yararlanma yoluna gitmiş ve bu aileden bazı kişilere görevler vermiştir.

Rasûlullah'ın (s.a.v) idarî görev verdiği ilk Benî Ümeyyeli Attab b. Esid'dir. Attab, Hz. Osman'ın amcazadesi ve Esid b. Ebî'l-As b. Ümeyye'nin oğludur. Kendisi adil, üstün ahlâklı, faziletli ve aynı zamanda kahraman bir kişi idi.¹⁹⁶ Hz. Peygamber, Mekke fethinden sonra Hevâzin seferine çıktığı zaman Attab'ı şehrin amilliğine getirdi. Attab bu göreve getirildiğinde daha 21 yaşındaydı.¹⁹⁷ Bu şekilde Ümeyyeoğulları, Hz. Peygamber devrinde ilk idarî vazifeyi almış oldular.

Huneyn savaşı, başta Ebû Süfyan olmak üzere, daha Müslümanlığa tam olarak ısınamayan Ümeyyeoğulları için, Müslümanlar ve Hz. Peygamber hakkındaki menfi düşüncelerinin değişmesi hususunda bir dönüm noktası oldu. Şevvâl ayının beşinde, Cumartesi günü cereyan eden Huneyn gazasında¹⁹⁸ bir ara Müslümanların bozguna uğradığı haberi duyulunca Ebû Süfyan sevinmiş ve bu bozgunun denize kadar süreceğini söylemişti.¹⁹⁹ Gönlünde hâlâ Müslümanlara karşı bir düşmanlık barındıran Ebû Süfyan'ın bu talihsiz ifadesine karşı, yine bir Mekkeli olan Saffan b. Ümeyye dayanamayıp şöyle demişti: "Ağzın toprak dolsun! Hevâzin'den birine göre Kureyş'ten bir adamın beni terbiye etmesi, benim için daha hayırlıdır."²⁰⁰ Saffan, bu düşüncesinde kendine göre gerçekten haklıdır. Zira Hevâzin halkı şayet Müslüman ordusunu mağlub etmiş olsaydı, gelip Mekke'yi de ele geçirirler ve şehri yağmalayabilirlerdi. Ebû Süfyan'a gelince, onun yukarıda kullanmış olduğu ifadeler, Mekke idaresini onun elinden alan Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı bir türlü içinden atamadığı menfi düşüncesinin bir tazahürüdür. Saltanat ve liderlik hırsı ona bu sözleri söyletmişti.

Huneyn neticesinde elde edilen ganimetler bir araya toplandığı zaman, hâlâ Hz. Peygamber'i bir sultan ve mal toplayan bir kral olarak gören Ebû Süfyan, Rasûlullah'ın yanına sokularak, ona Kureyş'in en zengini olarak sabahladığını söyledi.²⁰¹ Sonra da kendisi için lütufta bulunmasını istedi. Hz. Peygamber, Bilâl'e kırk ukiye gümüş tartmasını ve yüz deve ile

¹⁹⁶ İbn Hişam, IV, 84; İbn Kuteybe, Meârif, s. 123; Vakıdî, III, 889; Taberî, III, 73; el-Kâmil, II, 178; İbn Kesîr, el-Bidâye, IV, 325; C. Paşa, I, 285

¹⁹⁷ Kasımî, Zafir, Nizamü'l-Hükm, s.49

¹⁹⁸ Vakıdî, I, 6; İbn Sa'd, II, 149

¹⁹⁹ İbn Hişam, IV, 87; Vakıdî, III, 910; Taberî, III, 74; el-Kâmil, II, 178

²⁰⁰ İbn Kesîr, el-Bidâye, IV, 327; Halebî, İnsanu'l-Uyûn, III, 70

²⁰¹ Vakıdî, II, 944; Diyarbekrî, Hâmis, II, 114

beraber Ebû Süfyan'a vermesini emretti. Ebû Süfyan, oğulları Yezid ve Muaviye için de aynı istekte bulununca , Rasûlüllah'ın emriyle bu arzusu da yerine getirildi. Üçyüz deve ile yüz yirmi ukiye gibi muazzam bir servet değerindeki malı alınca Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'e "Anam-babam sana feda olsun, sen ne kadar kerem ve iyilik sahibisin. Seninle savaşmış olduğum zamanlarda sen ne güzel savaşçı idin. Seninle barış yaptığım zamanda da, sen ne güzel barışçısın. Allah seni mükâfalandırsın" şeklinde iltifatta bulundu.²⁰²

Kendisi kudretli bir tücar olan, paraya ve mala çok düşkün olan Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'in bir servet değerinde olan bu malları kendisine tereddüt etmeden hibe etmesi karşısında oldukça etkilenmiştir. Herhalde, Allah Rasûlü'nün mal, servet ve saltanat düşkünü bir insan değil, bir olan Allah'a kulluğa dâvet eden bir elçi olduğunu ganimet dağıtımında göstermiş olduğu tavrından anlamış olsa gerektir. Bu olaydan sonra Ebû Süfyan'ın, Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhine gerek sözlü, gerekse fiilî bir hareketini göremiyoruz. Huneyn'den sonra, onun Müslümanlara karşı tutumunda olumlu bir gelişme görülmektedir. Hz. Peygamber Huneyn'den sonra, Sakîf halkıyla görüşmek, onlarla anlaşma yapmak üzere Taife Muğire b. Şu'be ile Ebû Süfyan'ı gönderdi.²⁰³ Daha sonra Taif halkı Müslümanlığı kabul edince, orada bulunan Tağıye²⁰⁴ putunun yıkılması görevi yine aynı ikiliye verildi.²⁰⁵ Allah Rasûlü bu davranışıyla, Taif ile yakın ticarî ilişkisi olan Ebû Süfyan'ı onore etmiş oluyor, aynı zamanda da Müslümanların hayrına bir hizmete katılmasını sağlıyordu. Yapılan bu uygulama ile Hz. Peygamber'in, devlet aleyhine olabilecek insanların kendilerine görev verilerek zararsız hale getirilmelerine dair siyasî bir uygulamasını da görüyoruz.

Hz. Peygamber, Hevâzin seferine çıkmadan önce Mekke'ye idareci olarak atadığı Attab b. Esid'i, Huneyn ganimetlerinin dağıtılmasından sonra, umre yapıp Medine'ye dönmeden önce şehre vali tayin etti ve tüm yönetimi ona devretti.²⁰⁶ Attab, Hz. Peygamber vefat edinceye kadar bu görevi devam ettirdi. Hz. Ebû Bekir de onu aynı görevde bıraktı.²⁰⁷

Hz. Peygamber'in görev verdiği Ümeyyelilerden birisi de, Hz. Osman'ın ana bir kardeşi ve onun döneminde Kûfe valiliğini üstlenecek olan Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'tır. Velid, Mustalikoğulları'na zekât mallarını almak için gönderilmişti. Ev sahipleri, onun geleceğini haber alınca toplandılar ve onu karşılamaya çıktılar. Velid ile bu cemaat arasında eskiye dayanan bir husumet vardı. Onları toplu bir şekilde kendisini bekler halde görünce,

²⁰² İbn Sa'd, II, 152; Mes'ûdî, Mürûc, II, 297; Halebî, III, 84

²⁰³ İbn Hişam, IV, 122; Vakıdî, III, 929; Eyyâmü'l-Arab, I, 112

²⁰⁴ Tağıye, Taif halkının putu olan Lat'ın bir başka adıdır. bk. İbn Hişam, IV, 184; el-Kâmil, II, 193

²⁰⁵ İbn Hişam, IV, 184; Vakıdî, III, 971; Taberî, III, 99; el-Kâmil, II, 194

²⁰⁶ el-Kâmil, III, 185; İbn Haldun, II, c 2. ks. s. 49; Kettânî, Terâtübü'l-İdariyye, II, 1-2

²⁰⁷ İbn Kuteybe, Meârif, 123; Zehebî, Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, I-XX, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1984, II, 97-98

şahsına zarar verecekleri endişesiyle, yanlarına varmadan geriye döndü. Hz. Peygamber'e gelerek, onların irtidat ettiklerini ve kendisine karşı silâhlanarak zekât toplamasına engel olduklarını söyledi.

Allah Rasûlü, durumu incelemek üzere Halid b. Velid'i askerî birlikle Mustalikoğulları'nın yurduna gönderdi. Halid oraya varınca gizlice içlerine casuslar saldı. Casuslar onların ezan okuyup, namaz kıldıklarını, dolayısıyla herhangi bir irtidat emaresine rastlamadıklarını söyleyince, Halid de bizzat giderek durumu tahkik etti. Hemen geri dönüp, durumu Hz. Peygamber'e bildirdi. Öte yandan, kendilerinin dinden döndükleri şeklinde bir şâyiânın yayıldığını ve Rasûlüllah'ın da üzerlerine askerî birlik göndereceğini haber alan Mustalikoğulları, Haris b. Dırar başkanlığında bir hey'eti Medine'ye göndermişlerdi. Haris geldiğinde, kendilerine zekât toplamak üzere hiç kimsenin gelmediğini söyledi. Elçi huzurda iken Hucurat Sûresi'nin altıncı âyeti nazil oldu; "Ey Mü'minler eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onu tahkik ediniz. Yoksa bilmeyerek bir kavme sataşsınız da, yaptığınıza pişman olursunuz" (Hucurat 49/ 6)²⁰⁸

Bizzat Hz. Peygamber tarafından bir göreve tayin edilmiş olan Velid b. Ukbe, sebep olduğu bu talihsiz hareketle, belki de mensub olduğu Ümeyye ailesi hakkında da bir takım yanlış kanaatlerin oluşmasına sebep olmuştur. Ancak Hz. Peygamber, buna rağmen Emevî soyundan, başka kimseleri de belli makamlara tayin etti. Daha önce Taife elçi olarak gönderilmiş olan Ebû Süfyan, Hz. Peygamber tarafından Havlan ve Becile sadakalarını toplamakla görevlendirildi.²⁰⁹ Ayrıca Ebû Süfyan'ın, Necran'a vali olarak tayin edildiği bazı kaynaklarda yer almaktadır.²¹⁰ Fakat, Belâzurî'nin Ensâb'ında geçen bir haberde, Vakıdî'nin Ebû Süfyan'ın Necran'a vali olduğuna itiraz ettiği görülür. Ona göre Rasûlüllah vefat ettiğinde Ebû Süfyan, Medine'de bulunuyordu, başka bir yerde görevli değildi.²¹¹ Ayrıca o dönemde Necran valisi olarak Amr b. Hazm'ın görev yaptığını gösteren kayıt da Vakıdî'yi desteklemektedir.²¹²

Diğer bir Ümeyyeli Halid b. Said, Hz. Peygamber tarafından Mezhic zekâtlarının toplanması ile görevlendirdi.²¹³ Yine Allah Rasûlü, onuncu yılda İslâm'ın yayıldığı bütün

²⁰⁸ İbn Abdilberr, bu âyetin Velid hakkında indirildiği hususunda ehl-i ilmin ittifak ettiğini söyler. bk. el-İstiâb, IV, 1553. Bu olay hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vakıdî, Kitâbu'l-Meğâzî, IV, 279; İbn Sa'd, Tabakât, II, 161; İbn Kuteybe, el-Meârif s. 139; İbn Hanbel, Müsned, IV, 279; Zerkanî, Şerhu Mevâhib, III, 47; Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 413-414; Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ, I, 361; Köksal, İslâm Tarihi, XVI, 39-42

²⁰⁹ Belâzurî, Ensâb, I, 229-230

²¹⁰ İbn Habib, Muhabber (tsh.Eliza Lichtenstate), Beyrut ts.,s.126; İbn Hacer, el-İsâbe, II, 189; Kasımî, Nizamü'l-Hükm, 528; Kettânî, II, 5

²¹¹ Belâzurî, I, 529-530

²¹² el-İsâbe, II, 189

²¹³ el-İsâbe, I, 407; Kettânî, II, 156

beldelere valiler, zekât ve sadaka tahsil memurları görevlendirdiği zaman²¹⁴ Halid'i San'a'ya gönderdi. Rima' ve Zebid bölgesinin idaresini ona verdi.²¹⁵ Halid'in kardeşi, Eban b. Said, Rasûlüllah'ın emriyle, Medine'den Necid istikametine giden bir seriyyenin başına komutan tayin edildi.²¹⁶ Hz. Peygamber, 9(631) de el-Âlâ b. Hadramî'yi görevden aldığıında, Eban onun yerine Bahreyn valisi oldu. Eban, Hz. Peygamber, vefat edinceye kadar bu vazifesine devam etti.²¹⁷ Halid'in diğer kardeşleri Amr b. Said, Vadi'l-Kura, Said b. Said²¹⁸ de Ureyne bölgesinin idarecisi oldular.²¹⁹ Görüldüğü gibi Saidoğulları Hz. Peygamber'in takdir ve teveccühünü kazanmışlar ve önemli vilayetleri yönetmekle görevlendirilmişlerdir. Ebû Süfyan'ın oğulları içerisinde en faziletlisi sayılan ve kendisine Yezidü'l-Hayr lakabı verilen²²⁰ Yezid b. Ebî Süfyan da, Rasûlüllah tarafından Teyma bölgesinin idaresine memur kılındı.²²¹ Ümeyyeli idareciler, vazifelerinde genelde başarılı oldular.

Hz. Peygamber, başarılı gördüğü Ümeyyeoğulları'na mensub kişileri taltif edip, devlet işlerinde görevlendirdiği gibi, kendisi ve Müslümanlar aleyhine faaliyet gösteren aynı aileye mensub Hakem b. Ebî'l-As'ı sürgün ederek cezalandırdı. Hz. Osman'ın amca oğlu meşhur Mervan'ın babası olan Hakem, Hz. Peygamber'in komşusuydu. Mekke döneminde, namaz ve yemek vakitleri geldiği zaman evine pislik atar, kapısına necis şeyler sürerdi. Mekke fethinde Müslüman oldu. Fakat, Hz. Peygamber'e karşı düşmanlığını devam ettiren Hakem, onun sınırlarını ifşa etmek, yürüyüşünü ve bazı hareketlerini taklit etmek gibi nahoş hareketler yaptı. Hz. Peygamber de Hakem'i Taife sürgüne gönderdi. Allah Rasûlü'nün hayatı boyunca ve ilk iki halife döneminde Hakem'in sürgün hayatı devam etti. Nihayet, üçüncü halife Hz. Osman, onun Medine'ye gelmesini sağladı.²²²

Tebliğin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı cephe alan Ümeyyeoğulları, hicretten sonra ve bilhassa, Bedir savaşıdan sonra Mekke'nin tek lideri olan Ebû Süfyan'ın şahsında Müslümanlar üzerine Uhud ve Hendek savaşlarını tertip ettiler. Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Emevî soyunun hakimiyetini ortadan kaldırdı. Buna rağmen Hz. Peygamber'in bazı bölgelere Ümeyyeli valiler görevlendirmesi, bu ailenin Peygamber döneminde de siyasi etkinliğini nisbeten muhafaza ettiğini gösterir.

²¹⁴ İbn Hişam, IV, 243; Taberî, III, 147; el-Kâmil, II, 205

²¹⁵ Belâzurî, I, 529; C. Paşa, I, 362; Kettânî, II, 7; Kasımî, s. 528

²¹⁶ İstiâb, I, 62; Üsdü'l-Ğâbe, I, 46; el-İsâbe, I, 14

²¹⁷ İstiâb, I, 62; C. Paşa, I, 362

²¹⁸ Hafız'ın Elfiye'sinde, Said b. Said'in yerine Hakem b. Said ismi geçmektedir. bk. Kettânî, Terâtib, II, 7

²¹⁹ C. Paşa, I, 362; Terâtib, II, 7

²²⁰ İstiâb, IV, 1575

²²¹ İbn Habîb, Muhabber, s. 126; Terâtib, II, 7

²²² İbn Kuteybe, Meârif, 154; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 163; Zehebî, Siyeru A'lâm, II 107-108; Tarihu'l- İslâm, II, 366; IV, 229; Mahmud Es'ad, s. 453-454

I- HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ

A) Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesine Ümeyyeoğulları'nın Muhalefeti

Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra, Müslümanlar gruplar halinde gelerek ona biat etmeye başladılar. Ashâbın büyük çoğunluğu tarafından halifeliği benimsenen Hz. Ebû Bekir'e başta Ebû Süfyan olmak üzere Ümeyyeoğulları menfi tavır gösterdiler.

Müslümanlar yeni halifeye biat için toplandıklarında, Ebû Süfyan ayağa kalkarak akrabalarına şöyle seslendi: "Ey Abdumenafoğulları ! Nasıl oluyor da size ait olan işleri Ebû Bekir'e bırakıyorsunuz. ?²²³ Siz, Ebû Kuhafe oğlunun sizi yönetmesine nasıl razı oluyorsunuz? Bu iş Kureyş içinde en küçük kabileye nasıl verilebilir? Vallahi isterseniz ben onun üzerine her taraftan süvariler doldururum." ²²⁴ Onun bu sözlerinden rahatsız olan Hz. Ali, böyle bir şeyi istemediğini ve hoş görmediğini belirttikten sonra, "Ey Ebû Süfyan ! Vallahi sen, bununla ancak fitne ve fesat çıkarmak istiyorsun, İslâmiyet ve Müslümanlara düşmanlık yapıyorsun. Biz, bu konuda Ebû Bekir'i yeterli görüyoruz." diye cevap verdi.²²⁵

Ebû Süfyan, halkın başına geçecek insanın kavim ve kabilece üstün olmasının gereğine inanıyordu. O dönemde Hz. Ebû Bekir'in mensub olduğu Teym kabilesi, hem Hz. Ali'nin hem de Ebû Süfyan'ın kabilesine göre daha az üstün durumdaydı. Ebû Süfyan da, bu durumu dikkate alarak Haşim ve Ümeyye ailesinden pek çok kişi varken, Teym sülalesinden olan Ebû Bekir'in Müslümanların başına getirilmesini bir türlü kabul edemiyordu.²²⁶

²²³ Taberî, II, 209; el-Kâmil, II, 220

²²⁴ Belâzurî, Ensâb, I, 588

²²⁵ Belâzurî, I, 588; Taberî II, 209; Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, İslâm Tarihi, I-II, (Sad: M. Rahmi), İstanbul 1973, II, 238

²²⁶ Cevdet Paşa, I, 393

Bu olayda Ebû Süfyan'ın tavrı gerçekten dikkat çekicidir. O, kendi ailesinden bir kişiye değil de, Haşimoğulları'ndan olan Hz. Ali'ye biat etmek istiyordu. Çünkü, tebliğin başlangıcından itibaren, hep Müslümanlar aleyhine mücadele eden Ümeyyeoğulları ve Ebû Süfyan, Mekke fethini müteakip Müslüman olmuşlardı. Bu nedenle halkı yönetmeye erken dönemde talip olmaları beklenemezdi. Zaten bu şekildeki bir girişimleri de, destek görmezdi. Hal böyle olunca Ebû Süfyan, hem Benî Ümeyye hem de Benî Haşim'in atası olan Abdümenaf'ın adını kullanarak halkı yönetecek kişinin ancak bu soydan gelmesi gerektiğini söylüyordu. Bu aile içerisinde, halifelğe en lâıyk kişi de, Hz. Ali idi ve devletin başına onun getirilmesi gerekiyordu. Ona göre, liderlik şimdilik Haşimîlerde kalabilirdi. Ancak Abdümenaf'ın diğer kolu olan Benî Ümeyye de, ileride şartlar elverdiği zaman iktidara gelebilirdi. Kanaatimizce Ebû Süfyan'ın ısrarla Hz. Ali'ye biat etmek istemesinin arkasında bu niyetler yatmaktaydı.

Hz. Ebû Bekir'in hilafetine karşı çıkan sadece Ebû Süfyan değildi. Yine, Benî Ümeyye'den Halid b. Said. b el-As da, onun halifelğini benimsemeyenlerden biriydi. Halid, Hz. Peygamber tarafından San'a'ya idareci olarak tayin edilmişti. Rasûlüllah'ın (s.a.v) vefat ettiğini haber aldıktan sonra Medine'ye geldi. Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiğini öğrendiğinde, Hz. Ali ve Hz. Osman'a giderek aynı Ebû Süfyan gibi, kendi ailelerinden bir başkasının yönetime gelmesine nasıl razı olduklarını sordu ve onları kınadı.²²⁷

B) Hz. Ebû Bekir Dönemindeki Ümeyyeli İdareciler

İlk Halife, devlet görevlilerini liyâkatlı ve halkın güvenini kazanmış kişiler arasından seçiyordu. Onun memur tayininde dikkat ettiği hususlardan birisi de, kendi ailesinden olan kişileri yönetim kademelerine getirmekten kaçınmasıydı. Hz. Ebû Bekir, yönetimin belli bir sülâle tarafından ele geçirilmesine kesinlikle karşı çıkıyordu. Bunun yerine, her kabileden liyakâtli kişilerin vazifeye getirilmesini uygun buluyordu. Nitekim, idarî tayinlerdeki uygulaması da bu şekilde oldu. Vaktiyle, babaları İslâm'ın en büyük düşmanları olan İkrime b. Ebî Cehil ve Yezid b. Ebî Süfyan, Hz. Ebû Bekir'in birinci derece memuru oldular.²²⁸ Geçmişte olanları bir tarafa bırakarak, Müslümanlara hangi şahıs faydalı olacaksa, kabile ve soy ayrımı yapılmadan, o kişi lâıyk olduğu vazifeye getiriliyordu.

Hz. Ebû Bekir'in, amil tayinindeki ölçüleri dikkate alındığında, idarî tecrübesi olan Ümeyyeoğulları'nın, Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi, bu devirde de önemli görevlere

²²⁷ Belâzurî, I, 588

²²⁸ Algül, II, 238

getirilmeleri beklenmelidir. Nitekim halife, Rasûlullah (s.a.v) tarafından Mekke'ye vali tayin edilmiş olan Attab b. Esid'i aynı görevinde bıraktı. Attab, Hz. Ebû Bekir'in idaresi süresince bu vazifesine devam etti. İlk Müslümanlardan olan ve Ümeyye ailesine mensub bulunan Hz. Osman da halifenin danışmanı niteliğindeki kâtiplik görevine getirildi.²²⁹ Hz. Peygamber tarafından Yemen bölgesine idareci olarak tayin edilen Halid, Amr ve Eban b. el-As kardeşler, Allah Rasûlü vefat ettikten sonra Medine'ye geri döndüler. Halife, vazifelerinde başarılı olan Saidoğulları'nı eski görevlerinde aynen bırakmak istedi. Ancak onlar, "Biz Ebû Uhayha oğullarıyız. Hz. Peygamber'den bir başkası için vazife yapmayız" diyerek görevlerinde kalmayı kabul etmediler ve Şam fetihlerine katılmak istediklerini bildirdiler.²³⁰

Halife Hz. Ebû Bekir, (13/634) yılında hacdan döndükten sonra, Müslümanlara cihad çağrısında bulundu. Bunun üzerine bir çok mücahid Medine'de toplandı. Askerlerin başına, valiliği bırakarak Şam fetihlerine gitmek istediğini bildiren Ümeyyeoğulları'ndan Halid b. Said b. el-As getirildi. Halifenin Şam bölgesine vermiş olduğu ilk sancak, Halid'in sancağıdır. Ancak, daha sonra Halife, Halid'i görevinden azletti. Azlin sebebi ise, onun görevli olduğu Sana'dan dönüşünde göstermiş olduğu tavırlarıydı. Halid, Medine'ye geldiğinde halife'ye biat etmeyi geciktirmiş, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesine karşı çıkmıştı. Üstelik, Hz. Ali ve Hz. Osman'a halifeliği niçin Ebû Bekir'e bıraktılar diye ileri geri lâflar söylemişti. Hz. Ebû Bekir, onun bu sözlerinden rahatsız olmadı ve ona kin tutmadı. Halid'in tavırlarından hoşlanmayan Hz. Ömer ise, nasıl olur da, böyle böyle diyen bir adamı böylesine önemli bir göreve getirirsin diyerek halifenin tayinine muhalefet etti. Hz. Ömer'in aşırı ısrarlarıyla Hz. Ebû Bekir, Halid'i görevden aldı. Ancak ona yeni bir görev vererek, Teyma'da bulunan Müslümanlara gönderdiği yardımcı kuvvetin başına getirdi.²³¹

Teyma, Şam ile Vâdi'l-Kura arasında bir bölge idi. Halife, Halid'e kendisine emir gelinceye kadar yerinde durmasını, hiçbir sadırıya girişmemesini söyledi.²³² Görev mahallinde karargâh kuran Halid, İkrime ve Velid b. Ukbe emrinde bir takım Müslüman askerlerin kendisine takviye kuvvet olarak gönderildiğini duyunca, tedbiri elden bırakarak Bizans kuvvetleri ile savaşa girişti. Düşman komutanı Bahan, yapılan hücum neticesinde ordusunun mağlup olduğu izlenimi vererek geri çekildi. Müslümanlar da, onların peşlerinden gittiler ve Mercü's-Sufer denilen yere ulaştılar. Halid'in peşinden geldiğini gören Bahan, geri dönerek Müslümanların yolunu kesti ve hücum etti. Yapılan savaşta Halid'in oğlu dahil pek çok

²²⁹ Ya'kûbî, II, 138; Taberî, III, 319, 326-327; el-Kâmil, II, 289

²³⁰ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, II, 97-98; Zehebî, Siyer-u A'lâm, I, 261-262

²³¹ Belâzurî, Ensâb, I, 588; Taberî, III, 387-388; el-Kâmil, II, 275-276; el-Bidâye, VII, 3; İbn Haldun, II. c., 2. ks., s. 83; Zehebî, Tarîhu'l -İslâm, II, 81; Neccar, Abdülvahhâb, Hulefâu'r-Raşidin, (thk. Halil el-Meys), Beyrut 1986, s. 95-100

²³² Eyyâmü'l-Arab, s.199-203

mücahid şehit oldular. Verilen kayıplar neticesinde Halid'in komutasındaki birlik, Medine yakınlarında bulunan Zü'l-Merve'ye çekilmek zorunda kaldı.²³³ Halid'in yaptıklarını haber alan halife, "Ali ve Ömer, Halid'i benden daha iyi biliyorlardı. Keşke onları dinleseydim, onu bu hatadan korurdum" diyerek onu tayin etmedeki hatasını itiraf etti.²³⁴ Alınan başarısız netice ile, Halid b. Said Suriye'de kumandanlık hakkını kaybetmiş oldu.²³⁵

Hz. Ebû Bekir, Halid b. Said'e vermiş olduğu sancağı Hz. Ömer'in ısrarıyla geri aldıktan sonra, yine onun tavsiyesi ile Ebû Süfyan'ın oğlu Yezid'e verdi.²³⁶ Medine'den Şevvâl ayında (13/634) Şam'a ilk olarak sefere çıkan komutan da o oldu.²³⁷ Daha önce herhangi bir savaş tecrübesinin olup olmadığını bilmediğimiz Yezid'in komutan tayin edilmesinde Hz. Ömer'in dolaylı olarak katkısı olmuştur. Çünkü, bu iş için daha önceden seçilmiş olan Halid b. Said onun ısrarlarıyla azledilmiş ve Halid'in yerine Yezid tayin edilmişti.²³⁸ Komutan olarak tayin edilen Yezid'e, halife bir takım tavsiyelerde bulundu. Kendisi hakkında en çok, kendi yakınlarına iltimas etmesinden korktuğunu söyleyerek bu şekilde davranmaktan kaçınmasını tembih etti. Yakınlarına iltimas ile emirlik veren kişilerin, Allah'ın lânetine uğrayacağını ifade eden hadis-i şerifi kendisine hatırlattı.²³⁹ Hz. Ebû Bekir, daha sonra şu önemli tavsiyelerini sıraladı. "Ben seni denemek, zorluklarla karşılaşmanı sağlamak ve idarî konuda yeterli duruma gelmen için komutan yaptım. Vazifeni güzel yaparsan, seni bu işinde bırakır, hatta daha da büyük işlerin başına getiririm. Yapmazsan seni azlederim. O halde Allah'tan kork. Çünkü o, senin dışını gördüğü gibi içini de görür. Ben Halid'in görevini sana verdim. Sakın ha cahiliye dâvasının taassubuna kapılmayasın. Çünkü Allah, cahiliye dâvasına da, cahiliye halkına da buğzeder."²⁴⁰ Halife, cahiliye dönemindeki rekabet duygusunun yeniden canlanıp, aileler arasındaki nüfuz çekişmelerinin tekrar ortaya çıkmasından çekindiği için, Yezid'e bu şekilde tavsiyelerde bulunuyordu. Verilen bu görevin, mensub olunan aile için bir menfaat meselesi değil, sırf Allah rızası için yapılması gereken hizmetten başka bir şey olmadığı, halife tarafından Yezid'e hatırlatılıyordu. Bu şekilde, cahiliye dönemindeki koyu asabiye taassubuna dönülmesi arzu edilmiyordu. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, tayin ettiği

²³³ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 278; Wellhausen, J. İslâmın En Eski Tarihine Giriş, (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1960, s. 48

²³⁴ Eyyâmü'l-Arab, 203

²³⁵ Wellhausen J, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, s. 48

²³⁶ İbn Asem, Fütûh, I-IV, Beyrut 1986, I, 83

²³⁷ Taberî, III, 387; el-Bidâye, VII, 31; İbn Hibban, es-Sîreti'n-Nebeviyye ve Ahbâr'ul-Hulefâ, Beyrut, 1987, s.446

²³⁸ Belâzurî, Fütûh, 150; Aycan, İrfan, Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 75

²³⁹ İbn Hanbel, Müsned, I, 6

²⁴⁰ Taberî, III, 390; Me'sûdî, Mürûc, II, 309; el-Kâmil, II, 276-277; C. Paşa, I, 442 vd.; İbn Hibban, s.447

kumandanını daha görev yerine varmadan uyarıyor, memurunu hem kendi hem de Allah korkusu denetimine alıyordu.²⁴¹

Yaptığı tavsiyeler ve verdiği emirlerden sonra halife, ilk olarak Yezid b. Ebî Süfyan komutasındaki orduyu Şam bölgesine yola çıkardı.²⁴² Yezid'in kardeşi Muaviye de öncü birliklerin başında olarak, sefere iştirak etti. Ordu, Belka'da karargâh kurdu.²⁴³

Hz. Ebû Bekir, Yezid ve Muaviye'den başka, Ümeyyeoğulları'ndan Velid b. Ukbe'ye de komutanlık görevi verdi. Kudaa'lıların zekât memurluğu görevini yapan Velid'e Araplardan asker toplamasını, sonra da Ürdün üzerine yürümesini emretti. Arkasından da, bir takım kimseleri ona yardımcı kuvvet olarak gönderdi.²⁴⁴ Velid b. Ukbe, Halid b. Said ile beraber Mercü's-Sufer'de Rum ordusuna mağlup olunca, kendisinden kumandanlık görevi geri alındı ve elindeki ordu Şurahbil b.Hasene'nin emrine verildi.²⁴⁵

C) Hz. Ebû Bekir Dönemi Şam Fetihlerinde Ümeyyeoğulları

Hz.Peygamber'in vefatından sonra amillikten vazgeçip, Şam fetihlerinde cihad etmeyi tercih eden Halid, Amr ve Eban b. Said kardeşler, öncü kuvvetler içerisinde düşmanla savaşlara iştirak ettiler. (13/634) yılında vuku bulan Mercü's-Sufer vak'asında, her üçünün de şehit oldukları rivayet edilmektedir.²⁴⁶ Halid ile Eban'ın, aynı yılda meydana gelen Ecnâdeyn (13/634) savaşında vefat ettiğini bildiren başka bir rivayet de mevcuttur.²⁴⁷ Zehebî, ilk ikisinin de büyük ihtimalle Ecnâdeyn'de şehit olduklarını bildirmektedir.²⁴⁸

Müslümanların Bizans karşısında elde ettikleri en büyük zaferlerden biri olan Yermük savaşında Ebû Süfyan ve ailesi büyük yararlıklar gösterdiler. 12 Recep 15/ Ağustos 636²⁴⁹ yılında vuku bulan Yermük savaşına, Ebû Süfyan bütün aile fertleriyle birlikte iştirak etti. Başkomutan Halid b. Velid'in yönetimindeki ordunun sol kanadını Yezid b. Ebî Süfyan idare

²⁴¹ Algül, II, 238

²⁴² Taberî, III, 387

²⁴³ Taberî, 391; el-Kâmil, II, 276-277; el-Bidâye, VII, 3-4; İbn Haldun, II.c., 2. ks, s. 84

²⁴⁴ Taberî,III, 390; el-Kâmil, II, 276

²⁴⁵ Wellhausen, İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş, s. 48

²⁴⁶ Zehebî, Tarihu'l-İslâm, II, 84-85

²⁴⁷ Zehebî, Siyeru A'lâm, I, 261

²⁴⁸ Zehebî, Tarihu'l-İslâm, II, 90

²⁴⁹ Yermük savaşının tarihi, İslâm tarihi kaynaklarında çok farklı şekilde rivayet edilmiştir. Savaşın 13/633 yılında meydana geldiği şeklinde rivayetler, olduğu gibi farklı tarihler de verilmektedir. Bu konuda Prof.Dr.Mustafa Fayda bütün rivayetleri karşılaştırarak bir sonuca varmış ve Yermük savaşının 15/636 da meydana geldiğini tesbit etmiştir. Biz de, onun verdiği sonucu almayı uygun bulduk. Savaşın tarihi hakkındaki farklı rivayetler ve rivayetlerin değerlendirilmesi hususunda geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, Halid b. Velid, s. 383-384, 417

ediyordu.²⁵⁰ Savaşta Yezid'in sancağını her zaman olduğu gibi yine kardeşi Muaviye taşıyordu.²⁵¹ Hatipler, şairler heyecanlandırıcı nutuklar irad ederek, askerleri savaşa hazırlıyorlardı. Hatiplerin başında Ebû Süfyan bulunuyordu. Askerlere "Sizler Arabın şerefini koruyanlar ve İslâm'ın yardımcılarısınız. Onlar ise Rumların şerefini koruyanlar ve şirkin yardımcılarıdır. Ey Allah'ım, bu gün senin günlerinden bir gündür. Allah'ım, nusretini kullarının üzerine indir" şeklinde coşturucu sözler söylüyor ve dualar ediyordu.²⁵² Ebû Süfyan, daha bunun gibi nice sözlerle askerî cesaretlendiriyordu.²⁵³ Hind bint Utbe, kocasıyla birlikte düşmanla çarpışıyor, mücahidlere yardım ediyordu.²⁵⁴ Ebû Süfyan'ın kızı Cüveyriye de, ailesiyle birlikte Yermük'te kahramanca savaştı.²⁵⁵ Savaşın en çetin olduğu bir anda Ebû Süfyan, büyük kahramanlık örneği veren oğlu Yezid'in yanına giderek ona, askerlerin akıllara durgunluk verecek şekilde savaştıklarını, kendisinin de bir kumandan olarak tüm gayretiyle savaşmasını, şayet askerlerden birinin yiğitlikte kendisini geçmesi halinde, utanması gerektiğini söyledi.²⁵⁶ Ebû Süfyan oğluna yaptığı bu tavsiyelerle, onun savaşta daha fazla yararlıklar göstererek halifenin nazarında itibarının artmasını ve daha yüksek vazifelere gelmesini istiyordu. Şayet Yezid, daha önemli bir göreve gelirse, bu sayede Ebû Süfyan ailesi de bir paye daha almış olacaktı.

Hız. Ebû Bekir devrinde tertip edilen Şam fetihlerinde ordu komutanı tayin edilen Benî Ümeyyeli Halid b. Said ve Velid b. Ukbe, başarılı neticeler alamayıp görevlerinden uzaklaştırılırken, yine Şam ordularında görevlendirilen Ebû Süfyan'ın iki oğlu Yezid ve Muaviye, vazifelerinde başarı göstererek istikbali olan iyi birer komutan olduklarını ispat ettiler.

²⁵⁰ Muhammed Kürd Ali, Hitatü's-Şam, I, 80

²⁵¹ Taberî, III, 396-397; el-Kâmil, II, 282; el-Bidâye, VII, 8-9; C. Paşa, I, 450

²⁵² Taberî, III, 397; Zehebî, Siyer, II, 106; Eyyâmu'l-Arab, s. 210

²⁵³ Belâzurî, Fütûh, 184; el-Bidâye, VII, 5

²⁵⁴ İbn Hibban, Kitâbü's-Sikât, I-II, Haydarabad 1975, II, 205

²⁵⁵ Muhammed Kürd Ali, Hitat, I, 93

²⁵⁶ Şiblî, Mevlâna, Asr-ı Saadet, IV, 281; Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, I, 228

III- HZ. ÖMER DÖNEMİ

A) Hz. Ömer'in İdareci Tayinindeki Uygulamaları

Bir devletin başkanı ne kadar güçlü, devletin kanunları da ne kadar mükemmel olursa olsun, devleti işletecek memurlar yeterli, dürüst ve faziletli olmadığı müddetçe, o memlekette hiç bir ilerleme kaydedilemez.²⁵⁷ Bu yüzden devlet reisinin, sistemi yürütecek olan memurları iyi seçmesi lazımdır. Ehliyetli kişileri bulup değerlendirme hususunda maharetli olan Hz. Ömer, memleket içerisinde yönetim alanında yetenekli kişileri tesbit eder, haklarında araştıma yapar ve bu kişileri, hangi alanda kabiliyetleri var ise o alanda istihdam ederdi.²⁵⁸

Halife Ömer, "Arap dahileri" olarak bilinen Muaviye b. Ebî Süfyan, Amr b. el-As, Muğire b. Şube ve Ziyad b. Ebih'i önemli vazifelere getirdi. Bu zatlar, ne Aşere-i Mübeşşere, ne de Bedir ashâbından idiler. Sahâbenin fazilet değerlendirilmesinde de ilk sıralarda değillerdi. Ancak onlar, insanları yönetmedeki maharetleri ve liyakatleri ile tamayüz etmişlerdi. Bu nedenle Hz. Ömer, fazilet açısından ön sıralarda nice sahâbi var iken, en önemli görevlere bu şahısları getirmişti.²⁵⁹

Adaletle şöhret bulan halife, kendi memuru olan vali ile, toplumdaki herhangi bir şahsı eşit görüyordu. Halktan bir kişi onun amirinden şikayetçi olursa, ikisi de adalet önünde eşit şartlarda hesap verirler, hiç bir şekilde iltimas vuku bulmazdı. Cemiyetin menfaatini her şeyden önde tutan Hz. Ömer, herhangi bir memurunun halka zulmetmesine ve müstakil hareket etmesine müsaade etmezdi.²⁶⁰

Devlet işlerinin sağlıklı yürüebilmesi için, halkı yöneten reisin, emri altında bulunan memurlarını sürekli teftiş etmesi gerekmektedir. Hem devletin, hem de devlet başkanının

²⁵⁷ Şiblî, Asr-ı Saadet, IV, 341

²⁵⁸ Algül, II, 329

²⁵⁹ Şiblî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, II, 43

²⁶⁰ Büyük İslâm Tarihi, II, 178

yükselişi veya yıkılışı devlet idarecilerinin elinde olduğundan, halkın hizmetinde görevli olanlar, namuslu dürüst ve de ileri görüşlü olursa, bütün cemiyet huzur içerisinde yaşar. Şayet memurlar, kendi arzularına göre karanlık işler çevirirler ve şahsî hareket ederlerse, memlekette karışıklıklar, düzensizlikler artar. Bu durumda da ne devletin, ne de devlet başkanının ayakta kalması mümkündür.²⁶¹ İnsanları idare sanatında büyük bir dahi olan Hz. Ömer, tayin ettiği kişileri teftiş ve murakabe uygulamasını mükemmelen yerine getirmiştir. Arabın dört dahisini idareci olarak görevlendiren halife, her biri devlet başkanlığı yapabilecek kapasitede olan bu kişileri, ancak sıkı murakabe ile kontrol altında tutabilmişti. Yoksa serbest kaldıkları takdirde, bunlar devleti istedikleri şekilde yönetebilirlerdi. Nitekim gelecekteki olaylarda, adı geçen şahısların önemli etkinliklerini göreceğiz. Bundan dolayı Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'nin başkanlığında oluşturduğu özel müfettiş hey'etiyle, valilerini sık sık teftiş ettirir ve idarecilerinin uygulamaları hakkında rapor isterdi. Valilerin şahsî hataları veya halka yönelik kasıtlı davranışları tesbit edilirse, gereği yapılırdı. Her vatandaş aracıya gerek kalmadan dilek ve şikâyetini müfettişe bildirir ve hakkını arayabilirdi.²⁶²

Hz. Ömer'in, halifeliği süresince en fazla dikkat ettiği hususlardan biri de, kendi akrabalarını devlet yönetiminden uzak tutmasıdır. Halife, akrabası olan Numan b. Adiy ve kayın biraderi Kudame b. Maz'un'dan başka hiçbir kişiye devlet memuriyeti vermedi. Tayin edilen bu zatları da kısa bir müddet sonra görevlerinden aldı.²⁶³

B) Hz. Ömer Dönemi Şam Fetihlerinde Ümeyyeoğulları

Hz. Ebû Bekir tarafından Şam bölgesinde başlatılan fetih hareketi, ikinci halife Ömer (r.a) döneminde de artarak devam etti. Ebû Ubeyde'nin yönetimindeki cihad faaliyetlerinde Halid b Velid, Amr b. el-As ve Yezid b. Ebî Süfyan'ın orduları kısa sürede büyük başarılar kazandılar. 14/635 yılında, Dimeşk şehri bu kumandanlar marifetiyle fethedildi. Şehrin muhasarası sırasında Ebû Süfyan'ın büyük oğlu Yezid, şehrin küçük kapısını tuttu. Kardeşi Muaviye ise, Yezid'in öncü kolunda bulunuyordu.²⁶⁴

²⁶¹ Nizamülmülk, Siyasetname, (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul, 1987, s. 47

²⁶² Hz. Ömer'in mülki, askerî erkana ve halka karşı davranışı hususunda geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, Büyük İslâm Tarihi, II, 178-183

²⁶³ Numan b. Adiy Meysan'a tahsildar olarak tayin edilmişti. Numan buraya karısından ayrı olarak gitmişti. Bu ayrılığı belirtmek üzere birkaç şiir yazdı ve şiirlerinde şarap kelimesini kullandı. Hz. Ömer bunu duyunca, böyle sözlerin cahiliye fikri olduğunu söyleyerek, Numan'ı görevden aldı. İbn Abdilberr, el-İstiâb, IV, 1503-1504. Kudame ise halife tarafından Bahreyn'e vali tayin edilmişti. Hakkında şarap içtiği duyulunca halife onu görevden aldı ve ona had vurdu. el-İstiâb, III, 1277-1279

²⁶⁴ Belâzurî, 165; Ya'kûbî, II, 140; el-Bidâye, VII, 20

Başkomutan Ebû Ubeyde, Dimeşk fethedildikten sonra şehrin idaresini Yezid b. Ebî Süfyan'a bırakıp, kendisi Hims üzerine gitti ve burayı sulh ile ele geçirdi.²⁶⁵ Dimeşk idaresini elinde bulunduran Yezid, daha sonra Sayda, İrka, Cübeyl ve Beyrut şehirlerine yürüdü ki, buralar Dimeşk'in sahil şehirleriydiler. Bu fetihlerde Muaviye de Yezid ile birlikte bulunuyordu. Sonuçta adı geçen şehirler, bu iki kardeş tarafından fethedildi.²⁶⁶

Dimeşk etrafındaki şehirleri bir bir ele geçiren Yezid ve Muaviye kardeşler, Ürdün ve Hims cephelerinde mücadele eden Müslüman ordularına da yardımcı kuvvet vazifesini gördüler. (14/635) yılında Şam'ı Müslümanlardan geri almak üzere ve Hims halkına yardım için gönderilen Bizans ordusunu Yezid, Merc el-Rum denilen mevkiye karşıladı. İki ordu savaşa tutuştuktan sonra Halid b. Velid'in yardıma gelmesiyle, Bizans askerlerinin tamamı kılıçtan geçirildi. (15/636).²⁶⁷ Yine Ürdün sahillerine fetih için gönderilmiş olan Amr b. el-As, başkomutan Ebû Ubeyde'den yardım istedi. Ebû Ubeyde de, Yezid ve Muaviye komutasında bir birlik gönderdi. Yezid ve Amr'ın idaresindeki ordular, bütün Ürdün sahillerini ele geçirdiler. Başkomutan Ebû Ubeyde, bu bölgelerin Yezid ve Amr tarafından fethedildiğini ve Muaviye'nin de büyük yararlıklar gösterdiğini Hz. Ömer'e bir mektup yazarak bildirdi.²⁶⁸

(17/638) yılında, Hz. Ömer, Muaviye'yi Ürdün civarına idareci tayin etti. O sırada ağabeyi Yezid Şam'da bulunuyordu.²⁶⁹ Bu yılda ortaya çıkan "Amevas Taunu" binlerce mücahidin ölümüne sebep oldu. Hemen bütün komutanlar vefat ettiler.²⁷⁰ Evvelâ başkomutan Ebû Ubeyde öldü. Onun yerine tayin edilen Muaz b. Cebel de kısa süre sonra vefat edince, Suriye bölgesinin tümü Yezid b. Ebî Süfyan'ın uhdesine verildi.²⁷¹ Halife Ömer, yeni başkomutanı gönderdiği mektupta, ordusuyla Kayseriya²⁷² üzerine gitmesini istedi. Diğer komutanlara da, aynı şekilde haber göndererek Yezid'e itaat etmelerini emretti.²⁷³

Yezid, ordusuyla birlikte Kayseriya'ya gelerek şehri kuşattı. Fakat, diğer komutanlar gibi o da hastalığa yakalanınca, fethin tamamlanması görevini kardeşi Muaviye'ye vererek Şam'a geri döndü. Halife de Muaviye'ye bizzat mektup yazarak, kendisini Kayseriya'nın fethine memur kıldığını bildirdi.²⁷⁴ Muaviye, şehri uzun süre kuşattı, fakat ele geçiremedi. Nihayet, kale içinde bulunan Yusuf adındaki bir Yahudi, şehrin gizli girişini Müslümanlara

²⁶⁵ Belâzurî, 179

²⁶⁶ el-Kâmil, II, 296

²⁶⁷ el-Kâmil, II, 341; Büyük İslâm Tarihi, II, 91

²⁶⁸ Belâzurî, 160

²⁶⁹ Taberî, IV, 67

²⁷⁰ Taberî, IV, 60; I-Kâmil, II, 390-391; İbn Kesîr, VII, 78; İbn Haldun, II.c., 2. ks. s. 114; İbn Hibban, s. 477

²⁷¹ İbn Asem, Fütûh, I, 224

²⁷² Şam bölgesinde bir sahil şehridir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, IV, 421

²⁷³ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s. 190-192; Taberî, III, 604

²⁷⁴ Muhammed Kürd Ali, Hitatü's-Şam, I, 90

göstererek mücahidlerin içeriye girmelerini sağladı ve şehir fethedildi. Bu başarısıyla da Muaviye, Halife Ömer'in nazarında iyi bir itibar kazandı.²⁷⁵

Kayseriya'nın kuşatmasını hastalığı nedeniyle yarım bırakıp Şam'a dönmek zorunda kalan Yezid, kendi komutanları olan Ebû Ubeyde ve Muaz b. Cebel gibi Amevas taunu'na yenik düştü ve o da vefat etti. (19/640) yılında meydana gelen bu olaydan sonra, Hz. Ömer, Yezid'in sorumlu olduğu bölgeye Muaviye'yi tayin etti.²⁷⁶ Halife, babası Ebû Süfyan'a oğlu Yezid'in vefat ettiğini haber verdiği zaman, o da onun yerine kimi tayin edeceğini Hz. Ömer'e sordu. Ebû Süfyan, halifeden Muaviye cevabını alınca çok memnun oldu ve kendisinin sıla-i rahimde bulunduğunu söyledi.²⁷⁷

Muaviye'nin Şam'a vali olması, Ebû Süfyan ailesini ziyadesiyle memnun etti.²⁷⁸ Şam fetihlerinde büyük yararlıklar gösteren ve başkomutanlık mevkiine kadar gelen oğulları Yezid'in genç yaşta vefat etmesinden sonra, yerine diğer oğulları Muaviye'nin geçmesi onlara bir teselli oldu. Yezid ile birlikte yükselmeye başlayan itibarlarının, Muaviye ile daha da artacağına inanıyorlardı. İslâm öncesindeki eski güç ve konumlarına ulaşmaları, belki bu sayede mümkün olacaktı. Bu nedenle, yeni vali olan Muaviye'ye hem annesi hem de babası önemli tavsiyelerde bulundular. Babası, oğluna, Muhacirûn'un erken Müslüman olması nedeniyle değerinin arttığını, kendilerinin ise arkada kaldıklarını, onların komutan olduklarını kendilerinin ise tabi duruma düştüklerini söyledi. Elde ettikleri bu vazife ile, kendilerinin de komutan seviyesine geldiklerini bildirdi. Üzerine büyük bir vazife verildiğini, emirlere muhalefet etmemesini, çok çalışmasını tavsiye etti. Annesi Hind de oğluna, hoşlansa da hoşlanmasa da emredildiği işleri yerine getirmesi gerektiğini hatırlattı.²⁷⁹

Ümeyyeoğulları, Muaviye'nin Şam valiliğine getirilmesine memnun olurken, bu ailenin kadim rakibi olan Haşimoğulları ise, yapılan bu işten rahatsız oldular ve Hz. Ömer'in bu tayinine karşı çıktılar. Benî Haşim, uzun süre pasif durumda kalan Ümeyye ailesinin, sivrilip tekrar karşılıklarına çıkmasından çekiniyordu. Muaviye'nin böylesine önemli bir göreve

²⁷⁵ Belâzurî, 191-192; İbn Hibban, Kitâbü's-Sikât, II, 218; el-Kâmil, II, 346; el-Bidâye, VII, 53-54; Şiblî, Numani, I, 250

²⁷⁶ İbn Kuteybe, Kitâbü'l-Meârif, s.150; Ya'kûbî, II, 150, Taberî, IV, 62; el-Kâmil, II, 392; el-Bidâye, VII, 79; C. Paşa, II, 76; Şiblî, IV, 292; Algül, II, 300

²⁷⁷ Belâzurî, 192; Zehebî, Siyeru A'lâm; II, 15; Neccar Abdülvahhab, Hulefâü'r-Raşidin, s. 295

²⁷⁸ İbn Şebbe, Kitâbü Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere, I-IV, (thk. Mahmud Şeltut), Cidde 1970, III, 837-838; İbn

Asem, I, 261

²⁷⁹ Belâzurî, Ensâb, IV, 11; İbn Abdirabbih, İkdü'l-Ferid, I, 12

getirilmesini, Ümeyyelilerin Ömer'den elde ettikleri bir zafer ve kendilerine karşı bir meydan okuma olarak değerlendiriyorlardı.²⁸⁰

Şam bölgesindeki fetih hareketini (21/643) yılında ele geçirdiği Askalan ile tamamlayan²⁸¹ Muaviye, Müslümanların alışkın olmadıkları deniz seferine de çıkmak istedi. Halifeye deniz seferlerinin verimliliğinden ve adalardaki zenginliklerden bahseden bir mektup yazarak, ondan izin istedi. Deniz hakkında yeterli malumatı olmayan halife, Mısır fatihi Amr b. el -As'a haber göndererek, kendisinden deniz seferlerinin mahiyeti hakkında bilgi istedi. Amr da, denizin tehlikelerinden ve seferin zorluklarından bahseden bir cevap yazdı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Müslümanların denizde can güvenliklerinin olmadığı gerekçesiyle Muaviye'nin isteğini geri çevirdi.²⁸²

Yaptığı fetihlerle idare ettiği beldeleri mamur eden ve gücünü sağlamlaştıran Muaviye, Şam bölgesini, ileride müstakil hareket edebilecek nitelikte yönetmeye başladı.²⁸³ Ayrıca, devletin maaşlı bir memuru olmasına rağmen o bir kral gibi şaşaalı hayat sürüyor, görkemli binalar yaptırarak, kıymetli elbiseler giyiyordu. Ziyaret için Şam'a gelen halife, Muaviye'nin bu durumdan rahatsız oldu ve böyle davranmasının sebebini sordu. O da, Bizans'a yakın olduklarını, düşmana karşı güçlü ve zengin görünmesi gerektiğini, bu nedenle böyle davrandığını söyledi.²⁸⁴ Muaviye'nin gösterişli yaşamından dolayı halife, onu bir krala benzetmiş ve ona "Arabın Kisrası" demişti.²⁸⁵

Hz. Ömer döneminde Şam fetihlerine katılan ve idareci olarak tayin edilen Ümeyyelilerden birisi de Velid b. Ukbe'dir. (17/638) yılında, Heraklius Hıms'a saldırma girişiminde bulununca Hz. Ömer, kumandanlarından Sa'd b. Ebî Vakkas'a emir vererek, Velid b. Ukbe'yi Cezire'de bulunan Rabia ve Tenuh Arapları üzerine göndermesini istedi. Çünkü Bizans'ı Hıms üzerine kışkırtan Cezire halkı idi.²⁸⁶ Tağlibliler üzerine giden Velid, onlardan Müslüman olmalarından başka hiç bir şeyi kabul etmemiş ve durumu halifeye haber vermişti. Hz. Ömer de ona, Müslüman olmaktan başka hiç bir seçeneğin olmamasının Arab yarımadasında olduğunu bildirdi. Daha sonra da "Sen onları, çocuklarını Hıristiyanlaştırmamaları ve ve İslâm'a girmek isteyenleri alıkoymamaları şartıyla serbest

²⁸⁰ Ömer, Ferruh, Tarih-u Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 105

²⁸¹ Ya'kûbî, Tarih, II, 57; Taberî, IV, 241

²⁸² Belâzurî, Fütûh, 208; Taberî, IV, 258-259. Muaviye, Amr'ın verdiği rapora göre, sefere çıkmasının engellendiğini haber alınca "Amr, Kıbrıs'ın benim tarafımdan fethedilmesini istemiyor. Şayet bu emir ona verilmiş olsaydı, hemen koşar giderdi" demiştir. Daha sonra, Muaviye'nin bu sözünü duyan halife de "Eğer Amr'a mücade etseydik hemen giderdi" diyerek Muaviye'yi desteklemiştir. bk. İbn Asem, Fütuh, I, 264-265

²⁸³ Ömer Ferruh, s.105

²⁸⁴ İbn Abdırabbih, I, 15; Zafir Kasımî, Nizamü'l-Hükm, s.548

²⁸⁵ el-Bidâye, VII, 125; Zehebî, Siyer, III, 134

²⁸⁶ İbn Kuteybe, Kitâbü'l-Meârif, s. 139; Taberî, IV, 51

bırak" dedi.²⁸⁷ Halife, Tağliblilerin onurlu ve güçlü kişiler olduklarını bildiğinden dolayı, Velid'in onların üzerine baskı ile gitmesinden, bunun sonucunda bir kargaşanın çıkmasından çekindi ve muhtemel huzursuzluklara engel olmak için Velid'i görevinden azletti.²⁸⁸

Ümeyyeoğulları Hz. Ömer'in hilâfeti süresince Şam idaresindeki etkinliklerini artırdılar. Düzenlenen fetih hareketlerinde başarılı neticeler alan ve halifenin takdirini kazanan Muaviye, taun salgınında vefat eden ağabeyi Yezid'in sahip olduğu tüm yetkileri üstlenerek, Hz. Osman'ın halife seçildiği döneme kudretli bir idareci olarak girdi.

²⁸⁷ Tağlibliler aslen Arab olmakla beraber Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Hz. Ömer, diğer zimmilerle yapılan anlaşmaların aksine, farklı bir anlaşma yaparak, onlardan cizye yerine Müslümanlardan alınan sadakanın iki katını aldı. Tağlibliler hakkında yapılan bu özel uygulama hakkında daha geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, İstanbul 1983, s.150-159

²⁸⁸ Taberî, IV, 56-57; el-Kâmil, II, 373; İbn Haldun, II.c., 2 ks.s. 108

İKİNCİ BÖLÜM

***HZ. OSMAN DÖNEMİ İDARESİNDE ÜMEYYE
OĞULLARI'NIN YERİ***

I- HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ VE İLK ALTI YILINDAKİ İDARESİ (SÜKÛNET DÖNEMİ)

A) Halife Seçilmesi

İkinci halife Hz. Ömer, H. 23 Zilhicce ayının 27. günü (4 Kasım 644) Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü tarafından şehit edildi.¹ Ebû Lü'lü' bir gün Hz. Ömer'e gelerek, efendisinin kendisine altından kalkamayacağı bir borç yüklediğini bildirerek halifeden yardım istemişti. Hz. Ömer, onun sanatını öğrendikten sonra, borcun fazla olmadığını söyledi. Bu tavrından dolayı halifeye düşmanlık besleyen Ebû Lü'lü' bir gün, sabah namazında Hz. Ömer'e suikast düzenleyerek onu ağır bir şekilde yaraladı.²

Ashâb yaralı vaziyette yatan Hz. Ömer'e gelerek, yerine birisini veliahd tayin etmesini istedi. Halife, Ebû Ubeyde sağ olsaydı, onu halife adayı gösterebileceğini, Hz. Peygamber'in onun için ümmetin emini dediğini söyledi. Daha sonra, Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim'i veliahd gösterebileceğini, fakat onun da vefat etmiş olduğunu söyledi. Buna sebep olarak da, Hz. Peygamber'in onun için "Salim Allah Teâlâ'ya şiddetle muhabbet besleyen bir kişidir." demesini gösterdi.³ Hz. Ömer'in, Salim'in hilâfete aday gösterilmesinde tereddüt etmeyip, daha sonra aynı meselede Hz. Ali ve Hz. Osman'da tereddüt göstermesi dikkat çekicidir. Şüphesiz ki Salim, bu iki şahıstan üstün değildi. Ancak Ali ve Osman, aileleri büyük ve nüfuzlu olan sahâbilerdi. Biri Benî Haşim'e diğeri ise bu ailenin rakibi Benî Ümeyye'ye mensuptu. Bundan dolayı Hz. Ömer, hilâfetin bir "aile hilâfeti" şekline dönüşmesini

¹ İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, I, 26-27; Taberî, Tarih, IV, 191-192; Mes'ûdî, Mürûc'z-Zeheb, II, 329; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 26-27; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 137; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 147

² Taberî, IV, 190-191; Mes'ûdî, II, 329; İbn Haldun, II.c. 2.ks. s.124

³ Taberî, IV, 227-228; el-Kâmil, III, 34

istemiyordu. Salim ise nüfuzu olmayan eski bir köle idi. Onun için böyle bir tehlike yoktu.⁴ Zaten Hz. Ömer döneminde de belirttiğimiz gibi, onun en çok çekindiği husus, eski Arap asabiyetinin canlanmasıydı. Bu nedenle, kendi ailesini diğer ailelerden hiç ayırmamış ve kendi soyundan hiç bir kişiyi önemli bir devlet vazifesine getirmemişti. Bu uygulamasındaki tek hedefi, hilâfeti ve idareyi sadece bir ailenin tahakkümüne bırakmamaktı.

Hz. Ömer, yerine halef tayin edebileceği bir kişiyi gösteremeyince ashâb, ondan oğlu Abdullah'ı halife yapmasını istedi. Fakat hilâfetin aile saltanatına dönüşmesine şiddetle karşı çıkan birisinin böyle bir teklifi kabul etmesi mümkün değildi. Gerçekten de öyle oldu ve Hz. Ömer, oğlunu veliahd göstermedi.⁵ En sonunda Hz. Ömer, yeni halifenin seçimini Hz. Peygamber'in Cennet ehlinde saydığı sahâbeye havale etti. "Eğer onlar seçerlerse, en iyisini seçer ve işleri o kişiye havale ederler" dedi. Cennet'le müjdelenen bu zatlar: Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Zübeyr b. Avvam ve Hz. Talha b. Ubeydullah idi.⁶

Hz. Peygamber'in amcası Abbas, ölüm döşegindeki Hz. Ömer'e gelerek, halife adayları içerisinde en kuvvetli iki aday olan Hz. Ali ve Hz. Osman hakkındaki kanaatini öğrenmek istedi. Halife, "Ali bu işin ehlidir. Fakat mizacında biraz mizaha meyil vardır ve benden sonra o, ümmeti muhakkak tarik-i Hakk'a sevk edecektir" dedi. Hz. Osman hakkındaki fikri sorulduğunda ise, onun bir hayli yumuşak olduğunu, eğer onu istihlâf ederse Ebû Muaytoğulları'nı insanların başına bela edebileceğini, Allah'ın malını onlara verebileceğini söyledi. Sonra da, "Eğer öne geçerse vallahi böyle yapar. Böyle yapınca da Arap onun üzerine gider ve onu evinde öldürür" dedi.⁷ Nitekim öyle oldu. Hz. Osman daha sonra Velid b. Ukbe'yi Kûfe'ye vali tayin etti. Gerek Velid, gerekse diğer Emevîlerin sû-i hallerinden dolayı fitne meydana geldi ve halife, evinde şehid edildi. Olacak olayları önceden tahmin etmesi, Hz. Ömer'in bir kerametidir.⁸

Ölüm döşeginde iken Hz. Ömer, halife adayı olarak tesbit ettiği kişileri yanına çağırarak tek tek onlara nasihatlerde bulundu. Halifenin en fazla uyardığı kişiler Hz. Ali ve bilhassa Hz. Osman'dı. Hz. Ali'ye hitaben, "Ey Ali, eğer sen insanların bu işini yüklenecek olursan Haşimoğulları'nı halkın başına getirmekten sakın" dedi. Hz. Osman'a ise, "Ey Osman, şayet sen bu işi yüklenecek olursan, Ebû Muaytoğulları'nı insanların başına Mûsâllat etmesin" şeklinde ikazda bulundu. Aynı şekilde Sa'd b. Ebî Vakkas'a da, şayet halife olursa

⁴ Sırma, İ. Süreyya, İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, İstanbul 1990, s. 102

⁵ Taberî, IV,228; el-Kâmil, II, 34

⁶ İbn Sa'd, Tabakât, III, 61; İbn Kuteybe, İmâme, I, 28; Taberî, IV, 228; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, III, 592; el-Kâmil, III, 35; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s.147; Zafîr Kasımî, Nizamü'l-Hüküm, s. 215

⁷ Ya'kûbî, II, 158; el-Kâmil, III, 35; Cevdet Paşa, II, 116-117

⁸ Cevdet Paşa, II, 117

akrabalarını idarî vazifelerden uzak tutmasını tavsiye etti.⁹ Hz. Ömer'in, halife adayları içerisinde Hz. Osman üzerinde daha fazla durması dikkat çekicidir. Muhtemelen halife, onun yumuşak huylu olması ve akrabalarına aşırı düşkünlüğü sebebiyle, ileride akrabasını idareye getirme hususunda zaaf gösterebileceğinden çekiniyordu. Bu nedenle, daha halife bile olmadan, akrabaları hakkında onu sık uyarıyordu. Belki de Hz. Ömer, Hz. Peygamber zamanından beri insanları yönetme imtiyazından mahrum kalan Benî Ümeyye'nin, Hz. Osman'ın halifelikliğini kullanarak eski günlerine dönmek isteyebileceklerini düşünüyordu.

Halife adaylarını tesbit ettikten sonra Hz. Ömer, şûrâ meclisinin bir araya getirilmesini istedi ve organizesini Mikdad b. el-Esved'e, meclisin denetlenmesini de Ebû Talha el-Ensârî'ye verdi. Halife seçilinceye kadar, imamet vazifesini Süheyb-i Rûmî yerine yerine getirecekti.¹⁰ Halife bu şekilde aldığı tedbirlerle, seçimin güvenli bir şekilde yapılmasını sağlıyor, şûrâ hakkında çıkabilecek dedi-kodu ve fitnenin tedbirini baştan alıyordu.¹¹ Hz. Ömer, halifenin tesbit edileceği şûrâya oğlu Abdullah'ı da dahil etti. Abdullah, halife olarak seçilemeyecekti, sadece rey verme yetkisi vardı.¹² Halife, oğluna, "Ey Abdullah, eğer bu istişare heyeti, aralarında ihtilâfa düşerlerse sen çoğunluğun yanında ol, eğer eşit olurlarsa sen Abdurrahman b. Avf'ın tuttuğu tarafı destekle" diyerek, onun şûrâda takip edeceği politikayı da bizzat kendisi tesbit etmiş oldu.¹³

Şûrâ bir araya geldikten sonra¹⁴ Abdurrahman b. Avf, kendisinin adaylıktan feragat ettiğini söyledi. Ayrıca, diğer adayların razı olmaları şartıyla halife seçiminde kendisinin hakem olabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ali, hakkı gizlememesi, hevasına tabi olmaması, akraba ayrımı yapmaması ve ümmete lâayık birini seçmesi şartıyla onun hakemliğine razı olacağını söyledi. Hz. Abdurrahman da bu şartları kabul etti.¹⁵ Hz. Ali'nin, Hz. Abdurrahman'dan akraba ayrımı yapmaması hususunda söz alması anlamlıdır. Zira Hz. Osman'ın, Hz. Abdurrahman ile sıhrî bağları vardı. Abdurrahman, Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı Ümmü Külsüm ile evliydi. Ümmü Külsüm ise Hz. Osman'ın ana bir kardeşi idi.¹⁶

⁹ el-İmâme, I, 29; Taberî, IV, 229; el-Kâmil, III, 27; el-Bidâye, VII, 137-138; 144-145; Maverdî, Ahkâmü's- Sultaniyye, s. 14

¹⁰ Taberî, IV, 229; el-Kâmil, III, 27

¹¹ Algül, İslâm Tarihi, II, 361

¹² İbn Kesîr, el- Bidâye, VII, 145

¹³ Taberî, IV, 192; el-Kâmil, III, 27; Cevdet Paşa, II, 117

¹⁴ Şûrâ ehlinde olan Talha b. Ubeydullah, o gün Medine dışında bulunuyordu. Hz. Ömer, vefat etmeden önce, onlara Talha'yı üç gün beklemelerini, gelmediği takdirde kararlarını vermelerini emretmişti. Halife aynı zamanda, Talha'ya birinin vekil olmasını isteyince, Sa'd b. Ebî Vakkas, kendisinin Talha'ya vekâlet edebileceğini, Talha'nın kendisinin verdiği karara muhalif kalmayacağını umduğunu söylemişti. bk. Taberî, Tarih, IV, 229; İbnü'l-Esrî, el-Kâmil, III, 35

¹⁵ Taberî, IV, 232; el-Kâmil, III, 36

¹⁶ el-Kâmil, III, 38

Ashâb ile kimin halife olacağı hususunda istişarelere devam eden Hz. Abdurrahman, bir yandan da şûrânın tercihlerini tesbit etmeye çalışıyordu. Hz. Zübeyr'e gittiğinde, o tercihini Hz. Ali'den yana kullanacağını söyledi. Hakem, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas'a gidip "Sen reyini bana ver" deyince, Sa'd "Eğer bu iş için kendini seçeceksen, reyim senindir. Eğer Osman'ı seçeceksen, reyimin Ali'de olması daha iyidir" cevabını verdi.¹⁷

Hz. Ömer'in vefat etmeden önce söylemiş olduğu gibi, halifelğe Hz. Ali ve Hz. Osman'dan başka talipli çıkmadı.¹⁸ Ashâb, bu iki adaydan birisini halife seçmek durumundaydı. Haşimîler daha önceki halife seçimlerinde olduğu gibi, Hz. Ali'yi hilâfette görmek istiyorlardı. Emevîler ise, Hz. Osman'ın halife olmasını arzu ediyorlardı. Kureys'in ekserisi de, hilâfet bir kere Haşimîlere geçerse, artık onların arasında kalır, başka bir aileye geçmez endişesini taşıyordu.¹⁹ Benzer endişe Emevîler hakkında da mevcuttu. Ashâb, Hz. Osman'ın halim selim bir kişi olması nedeniyle, kendi ailesinin isteklerine ve makam elde etme hırslarına karşı çıkamayacağından, bunun sonucunda da, diğer kabilelerin, özellikle de Haşimîlerin muhalefetini celbederek, bir fitnenin patlak vermesinden korkuyordu.²⁰

Gerek Hz. Ali, gerekse Hz. Osman, halife seçimi esnasında ailelerinin baskı ve telkinleriyle karşı karşıya kaldılar. Ümeyyeoğulları, kendi ailesinden bir kişinin halife olmasını şiddetle arzu ediyor ve Hz. Osman'ın halife seçilmesi için propoganda yapıyorlardı. Bunun sonucunda, sırf Allah rızası için ve ümmetin işlerini sevk amacıyla halife adayı olan iki mümtaz sahâbi, kendi iradeleri dışında, yeni bir Emevî-Haşimî rekabetinin içine çekilmiş oluyorlardı.

Hz. Peygamber'in amcası ve o an için Haşimoğulları'nın büyüğü olan Hz. Abbas'ın, halife seçimi sırasında Hz. Ali ile yaptığı konuşma, bu ailenin hilâfete karşı aşırı arzusunu göstermektedir.²¹ O, Hz. Ali'yi şûrâ ehline muhalefet etmeye çağırıyordu. " Sana herhangi bir konuda bir teklifte bulunduğum zaman, mutlaka sevmediğim ve arzu etmediğim bir şekilde dönmüşümdür. Rasûlullah vefat etmeden önce, bu işi kimin yükleneceğini ona sormanı istedim, sormadın. Vefatından sonra acele etmeni istedim, yapmadın. Ömer, seni şûrâya dahil ettiği zaman, girme dedim kabul etmedin. Vallahi, hilâfeti Osman yüklenecek olursa, onu bir

¹⁷ Taberî, IV, 232; el-Bidâye, VII, 145; C. Paşa, II, 124; Kasımî, Nizamü'l-Hükm, s. 218-219

¹⁸ Taberî, IV, 229; el-Kâmil, III, 35; el-Bidâye, VII, 145; Nizamü'l-Hükm, s.216

¹⁹ C. Paşa, II, 123

²⁰ C. Paşa, II, 112-113

²¹ Hatırlanacak olursa, Abbas, Hz. Peygamber'in vefatından hemen önce Hz. Ali'ye giderek, onun Hz. Peygamber'e kendisinden sonra ümmetin başına kimin geçeceğini sormasını istemişti. Yine Abbas, ölüm döşeğinde yatan Hz. Ömer'e gelerek, yerine kimi halef bırakacağı hususunda sorular sormuş, onun Ali ve Osman'ın halifeliği hakkındaki görüşlerini öğrenmek istemişti. bk. Ya'kûbî, Tarih, II, 158, İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 217. Muhtemelen bu davranışıyla o, Hz. Ömer'den, Ali hakkında olumlu bir kanaat almak ve bunu halife saçımı esnasında kullanmak istiyordu.

kötülükle yüklenecek ki, onunla birlikte olacak hayır da fayda etmez."²² diyerek Hz. Ali'ye bir takım siyasî telkinlerde bulunuyordu. Hz. Abbas'ın, "Halifelik bizden başkasına gitmesin" sözü, bu makama sadece Haşimoğulları'nın hakkı olduğuna inanmasının bir sonucudur. Ona göre, bu vazifeyi bizzat Hz. Ali daha lâıykıyla yapar fikri değil, Haşimî olan Ali'nin bu makama gelmesi fikri ön plândaydı. Hz. Osman'ın hilâfete geçmesini isteyen Ümeyyeogulları'nın çıkış noktası da, Abbas'tan farklı değildi. Onlar da kendi ailelerinden olan Hz. Osman'dan başka birisini halife olarak görmek istemiyorlardı.

Hz. Abdurrahman, halife olacak kişiyi tesbit için üç gün boyunca kamuoyu yoklaması yaptı. Dördüncü gün sabah namazında seçim için verilen süre doluyordu. O vakitte şûrâ ehli ve ashâbın önde gelenleri bir araya geldiler. Hakem sıfatıyla Abdurrahman b. Avf bir konuşma yaptı ve ashâbtan, fikirlerini beyan etmelerini istedi. Ammar b. Yasir, ona Müslümanların ihtilâfa düşmesini istemiyorsa, Hz. Ali'ye biat etmesi gerektiği tavsiyesinde bulundu. Orada bulunan Benî Ümeyyeli Abdullah b. Sa'd. Ebî Serh, ise "Eğer Kureyş'in ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Osman'a biat et" dedi. Bunun üzerine Ammar, Abdullah'a, "Sen ne zamandır Müslümanlara nasihat etmeye başladın" diye çıkışınca ortalık gerginleşti. Haşimoğulları ile Ümeyyeogulları karşılıklı sözler söylemeye başladılar. Her an bir çatışma çıkabilirdi. Durumu fark eden Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Abdurrahman'a, "İnsanlar arasında fitne çıkmadan şu işi bitir" tavsiyesinde bulundu.²³ Daha sonra Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali'yi yanına çağırarak, eğer halife olursa, Allah'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolu üzerine yürüyüp yürümeyeceği hususunda söz vermesini istedi. O da "İlimim ve gücüm miktarınca bu yolu takip edeceğim" dedi. Hakem, sonra Hz. Osman'ı çağırarak aynı taahhüdü ondan da istedi. Hz. Osman "Evet bu yolu takip edeceğim" deyince, Hz. Abdurrahman onun elinden tutup kaldırarak, "Allahım, şahit ol ! Ben üzerimdeki emaneti Osman'ın üzerine yüklemiş oldum" diyerek onu halife ilan etti ve ona ilk biat eden kişi oldu.²⁴ Hz. Osman'a bu biat, (24/644-645) Muharrem ayının Cumartesi günü yapıldı.²⁵

Hz. Abdurrahman'ın iki adaydan niçin Hz. Osman'ı tercih ettiği hususunda muhtelif izahlar yapılmıştır. Hakem Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Ali'den, Allah'ın kitabı, Peygamber'in sünnetine uyma ve kendinden önceki iki halifenin yolunda gitme hususunda söz istemesi neticesinde onun, "Gücüm yettiğince" cevabını vermesinin, aynı isteğe Hz. Osman'ın ise tereddütsüz "Evet" demesinin tercihte etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca genç ve heyecanlı Hz.

²² Taberî, IV, 229-230; el-Kâmil, III, 35-36

²³ Taberî, IV, 232-233; el-Kâmil, III, 37; Nizamü'l-Hükm, s. 220; Muir, William, Caliphate, s. 207

²⁴ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 31; Ya'kûbî, II, 162; Taberî, IV, 233,238; el-Kâmil, III, 37; el-Bidâye, VII, 146-147; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 148; C. Paşa, II, 126; İbn Hibban, es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ, (thk.Hafız Seyyid Aziz Bey), Beyrut 1987, s. 500

²⁵ Üsdü'l-Ğabe, III, 595

Ali'nin yerine, nisbeten yaşını almış ve tecrübeli olan Hz. Osman'ın seçilmesinde garipsenecek bir durum yoktur. Arap siyasî geleneğinde, yaşın ve tecrübenin önemi hatırlanacak olursa, Hz. Ali'nin Hz. Osman'a göre daha genç oluşu, onun lehine bir teveccüh olarak tezahür etmemiş olabilir.²⁶ Ayrıca sayısız muharebelere iştirak eden ve Bedir, Hendek gibi savaşlarda Müslümanların müşrik olan akrabalarını öldüren Hz. Ali'ye karşı, bir hoşnutsuzluk olması muhtemeldir. Bu hoşnutsuzluğun halife seçiminde Hz. Osman'ın lehinde bir etken olduğunu söyleyebiliriz. Anlaşılan insanlar, geçmişte akrabalarını öldürmüş olan sert mizaçlı Hz. Ali yerine mülayim ve hoşgörülü Hz. Osman'ı başlarında görmek istiyorlardı.²⁷ Müsteşrik Wellhausen, Müslümanların Hz. Osman'ı seçmekle, yumuşak huylu bir kişiyi tercih ettiklerini, bunun sebebinin de, başlarında yeni bir Ömer istememiş olmalarından kaynaklandığını ifade eder.²⁸ Bu fikir kabul edilirse, ashâbın Hz. Ömer'in adil idaresi gibi bir yönetimi istemediği düşüncesi ortaya çıkar ki, bunu kabul etmek mümkün değildir.²⁹

Ashâb, Hz. Osman halife seçildikten sonra, gruplar halinde gelerek biat ettiler. Şûrâ toplantıları sırasında Medine'de bulunmayan, Talha b. Ubeydullah, Hz. Osman'a biat edildiği gün geri döndü. Bütün Kureyş'in yeni halifeye biat ettiğini öğrenince, kendisi de bunu razı olacağını söyledi.³⁰

Şûrâ sonucunda Hz. Osman'ın seçilmesinin bir takım akrabalık ilişkilerine ve geçmiş ihtiraslara dayandığı şeklinde iddialar da mevcuttur. Gölpınarlı, "Abdurrahman'ın zevcesi, ana tarafından Osman'ın kız kardeşiydi. Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman'ın amcasının oğluydu. Her ikisi de Zühreoğulları'ndandı. Abdurrahman'ın anası, Ümeyye'nin oğlu Süfyan'ın kızıydı. Ali savaşlarda bu boydan bir çok kişiyi öldürmüştü. Talha, Teym boyundandı, bu boy ile Haşimoğulları'nın arası açıktı. Görülüyor ki bu şûrâda soy-boy gayreti, hırs ve istek hakimdir" diyerek olayı tek yönlü izaha kalkışmıştır.³¹ Tarih kaynaklarında sözkonusu şahıslar arasındaki akrabalık bağları ve kabile ilişkileri bahsedildiği şekildedir. Fakat şûrâ sonucu alınan kararda soy bağlantısının ne kadar etkili olduğu açık değildir.³² Ayrıca önemli bir tarihî vak'ayı sadece bir temele dayandırmak, başka sebeplerin olabileceğini gözardı ederek değerlendirmek, bildiğimiz tarih usûlüne de aykırıdır.

²⁶ Fığlalı E. Ruhi, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İstanbul, 1991, s. 41

²⁷ Ebû Zehra, Muhammed, Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi, (trc. E.Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu),

İstanbul 1970, s. 66

²⁸ Wellhausen, J. Arap Devleti ve Sukutu, (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 19

²⁹ Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi, II, 367

³⁰ Taberî, Tarih, IV, 233-234; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 37-38

³¹ Gölpınarlı, Abdülhakıyy, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, s. 75

³² Fığlalı, E. Ruhi, İmamîyye Şiası, İstanbul, 1984, s. 49-50

H. Osman'ın halife seçilmesi, Mekke'nin eski oligarşik sınıfının bir başarısı olarak görülebilir. Bu sınıf, o zamana kadar yönetime hakim olan ve kendilerini idare eden kabilelerden memnun değildi ve üstünlüğün bir gün kendilerine geçeceğine inanıyordu. H. Osman, Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Benî Ümeyye'ye mensuptu. Geçekten o, H. Peygamber'in sahâbesi arasında, bu asillerden tek kişi idi ve halife olabilecek itibara sahipti. Bu nedenle, eski liderler onun seçilmesi için çalıştılar. H. Osman'ın halife olması Emevîlerin zaferi ve onlar için eski kudretlerine erişme hususunda bir fırsat oldu. Bu fırsat da onlar tarafından değerlendirildi. Daha sonra halife, imparatorluğun yüksek mevkilerini elde etmek isteyen aile ileri gelenlerinin tesirinde kalacak ve devletin tüm önemli idarî vazifelerini bu aileye verecektir.³³

H. Osman'ın halife olmasıyla birlikte, uzun yıllar insanları idare etmekten mahrum kalan Benî Ümeyye, tekrar eski konumuna kavuşmuş oldu. İbadet aşkıyle insanların başına geçen H. Osman'ın bu samimi niyeti, daha ilk günden bu ailenin muhteris kişileri tarafından suistimal edilmeye başladı. H. Ammar'ın rivayetine göre, H. Osman'a biat edildikten sonra, Ümeyyeoğulları yeni halifenin evinde toplandılar. Ailenin reisi Ebû Süfyan, orada kendilerinden başka bir kişinin bulunup bulunmadığını sordu. Oradakiler Ammar'ın orada bulunduğu farkına varamayarak, ona yok cevabını verdiler. Bunun üzerine Ebû Süfyan, "Ey Ümeyyeoğulları ! Hilâfeti çabuk elde edin. Allah'a yemin olsun ki, onun sizin olmasını umuyordum. Hilâfet artık sizin çocuklarınıza miras kalacaktır" dedi. Bu sözleri duyan H. Osman, sarfedilen bu sözlerden hiç hoşlanmadı ve onu azarladı.³⁴ Ebû Süfyan'ın kullandığı ifadeler, bu ailenin hilâfete ne gözle baktığını ve H. Osman'ın da ne kadar kavmiyetçi ve muhteris insanlarla karşı karşıya kaldığını açıkça göstermektedir. Daha sonra, halifenin vereceği siyasî kararlarda bu zümrenin tesirinin olacağı muhakkaktır. Emevî ileri gelenleri, siyasî ve idarî konularda halifeye kendi istekleri doğrultusunda bir takım telkinlerde bulunacaklar ve onun hüsnüniyetinden istifadeyle kendi isteklerini yaptıracaklardır.

B) H. Osman'ın Eyâletlerdeki İdarî ve Askerî Tayinleri

Çalışmamızın bu bölümünde, H. Osman'ın devlet idaresinde ve idareci tayinindeki uygulamalarını inceleyeceğiz. Kûfe, Basra, Mısır ve Şam eyâletlerini³⁵ tek tek ele alarak,

³³ Lewis, Bernard Tarihte Araplar, (trc. H. Dursun Yıldız), İstanbul, 1979, s. 68

³⁴ Mes'ûdî, Mürûc, II, 352

³⁵ Devletin büyük bir bölümü bu eyâletlerden yönetiliyordu. İran tarafları, Basra ve Kûfe'ye, Doğu Akdeniz,Hama, Hıms, Lazkiye, Ürdün, Filistin, Kudüs Şam'a, Afrika da Mısır'a bağlıydı. Bu nedenle, adı geçen eyâletlerden bahsetmek, devletin tüm idaresinden bahsetmek anlamına gelecektir.bk. Algül, İslâm Tarih, II, 448

eyâletler hakkında özet bilgiler verdikten sonra, bu eyâletlerde yapılan vali değişikliklerinden ve bu değişikliklerin sebep ve sonuçlarından bahsedeceğiz. Ümeyye kabilesine mensup olan valilerin idarî, siyasî ve askerî icraatlarını ortaya koymaya çalışacağız. Burada vereceğimiz malumat, çalışmamızın ikinci bölümünün ikinci kısmını oluşturacak olan "Karışıklık ve Çözülme Dönemi" nin aydınlatılması için de ön bilgi mahiyetini taşıyacaktır.

1) Kûfe

Kûfe Güney Irak'ta bir şehir olup, Babil harabelerinin güney kısmında ve Fırat ırmağının batı kolu üzerinde kurulmuştur.³⁶ Kûfe'nin kelime anlamı üzerine muhtelif rivayetler vardır. Ebû Muhammed Ebû'l-Kasım, Kûfe'nin, yuvarlak kumluk tepe manâsına geldiğini söyler. Ayrıca, insanların oraya kum gibi toplanıp bir araya gelmeleri dolayısıyla da bu adı aldığı belirtilir. Yine Kûfe'nin, Kûfan'dan alındığı ve bu kelimenin mihnet, şiddetli zor iş ve şer anlamına geldiği de rivayet edilir.³⁷

Kadisiye zaferinden sonra Müslümanlar elde ettikleri topraklardaki halkı rahatlıkla idare edebilmek ve hükümleri altında tutabilmek için müstahkem karargâhlara ihtiyaç duydular. Çünkü, bu bölgeler ile hilâfet merkezi Medine arasında coğrafi engeller vardı ve güvenlik açısından merkezle sürekli irtibat gerekiyordu. Bu sebeple Hz. Ömer, Basra ve Kûfe'nin kurulması emrini verdi. Her iki şehrin aynı yılda inşa edildiği söylenirse de, Basra'nın daha önce kurulduğu rivayeti daha makbuldür.³⁸

Kûfe, Halife Hz. Ömer'in emriyle başkomutan Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından 17 (638) yılında kuruldu.³⁹ Arap coğrafyacılarına göre Kûfe, Fırat kenarında uzanan geniş bir ova üzerinde büyük bir alanı kaplıyordu. Bu şehrin önemi, Müslümanların doğuda yaptıkları fetihlerle daha da arttı. Fatih Arapların yanında, onlara boyun eğmiş İranlılar da buraya yerleşince, şehrin nüfusu hızla çoğaldı. Başta Rabia, Mudar kabileleri olmak üzere Yemen ve Nizar kökenli bir çok Arap unsur da Kûfe'de iskân edildi. Kısacası Kûfe'nin nüfusu, kısmen Güney Arabistan bedevilerini ihtiva eden muhtelif aşiretlere mensup Araplardan, kısmen de her türlü İran menşeli unsurlardan teşekkül etmiştir diyebiliriz.⁴⁰

"Kûfeliler arasında fikir bakımından yüksek kabiliyetler ve İslâmî ilimler sahasında ehemmiyetli eserler ortaya koyanlar çıktı ise de, bunların seciyelerinde en fazla göze çarpan hususiyet, hayret verici bir vefasızlık ve kararsızlık olup, bu haller zamanla siyasî bakımdan

³⁶ Zettersteen, K.V, İ.A, "Kufe", VI, 964

³⁷ Yâkût, Mu'cemü'l-Buldân, IV, 490-491

³⁸ Yâkût, IV, 491

³⁹ Şehrin 18,19 (639-640) yıllarında kurulduğuna dair rivayetler için bk. Belâzurî, Fütûh, s.387

⁴⁰ Yâkût, Mu'cem, IV, 492

çok zararlı neticeler doğurdu ve bir çok dahilî harplere sebebiyet verdi ki, bu harpler halifeliğin gelişmesine engel oldu. Bizzat şehri kuran Halife Ömer, hiçbir şeyden memnun olmayan ve gönderilen valilere daima kusur bulan Kûfelilerin itaatsizliklerinden şikâyet etmiş idi. Halife, onların isteklerini yerine getirmek yolunu tuttuğundan, şımaran Kûfelilerin iddiaları gitgide tahammül edilemez bir hal aldı. Halifeliğinin son altı yılında Hz. Ömer, Kûfe valilerini üç defa değiştirmek zorunda kaldı."⁴¹

Üçüncü Halife Hz. Osman da, yeni kurulan ve çok karışık unsurlardan meydana gelmiş olan Kûfe şehrini idare etmekte oldukça zorlandı. Ufak bir kıvılcımla büyük olayların patlak verdiği, halkın fitne çıkarmaya aşırı mütamayıl olduğu Kûfe, daha sonra çıkacak olan isyan ve karışıklıkların merkezi oldu. Büyük bir idare adamı olan Hz. Ömer'i bile bunaltan Kûfe idaresinin, ona göre daha müsamahakâr olan Hz. Osman'ın da başını ağrıatacağı muhakkaktır. O da, çeşitli sebeplerle, Kûfe'yi idare eden valileri sık sık değiştirmek durumunda kalmıştır.

a) Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Azledilip Yerine Velid b. Ukbe'nin Tayin Edilmesi

Hz. Osman'ın vazifeye geldikten sonra yaptığı ilk siyasî icraatı, 24(645) yılında Kûfe valisini değiştirmek oldu. Hz. Ömer'in vasiyeti gereğince vali Muğire b. Şu'be'yi görevden alarak yerine Sa'd b. Ebî Vakkas'ı getirdi. Bu değişikliğin sebebi sorulduğunda, "Ben Muğire'yi herhangi bir kötülük veya hıyanetinden değil, benden önceki halifenin vasiyetine uyarak azledip yerine Sa'd'ı tayin ettim" demiştir. Vakıdî'nin bir rivayetinde de Hz. Osman'ın, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine, onun bütün valilerini bir yıl müddetince yerlerinde tuttuğu bildirilir. Bu rivayete göre Hz. Osman, Muğire'yi bir yıl sonra azletmiştir. Bu durumda Sa'd'ın Kûfe'ye vali olması 25 (646)yılına tekabül etmektedir.⁴² Muğire b. Şu'be'nin yerine Sa'd b. Ebî Vakkas'ın tayin edilmesi, bizzat Hz. Ömer'in vasiyeti olduğu için, bu icraatı Hz. Osman'ın siyasî tasarrufu olarak değerlendiremeyiz. Bundan dolayı biz, Sa'd'ın görevden alınıp yerine Velid'in tayin edilmesini, halifenin ilk şahsî uygulaması olarak değerlendirmeyi uygun bulduk.

Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Kûfe valiliği fazla sürmedi. Yaklaşık birbuçuk yıl sonra⁴³ görevinden alınarak 26(647) de yerine Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt tayin edildi. Benî

⁴¹ Zetersteen, K.V, "Kûfe" İ.A, VI, 965

⁴² Belâzurî, Fütûh, s.456; Taberî, Tarih, IV, 224; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 41; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 149; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 315; C. Paşa, II, 129

⁴³ Taberî, IV, 251; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 315

Ümeyye'den olan Velid b. Ukbe, Hz. Osman'ın ana bir kardeşidir. Anneleri Erva bint Kureyz olup, o da Abdülmuttalib'in kızı Beyda'nın kızıdır.⁴⁴

Sa'd'ın valilikten alınma sebebi, şehrin Beytülmal görevlisi Abdullah b. Mes'ud ile aralarında meydana gelen bir anlaşmazlıktır. Vali, Beytülmal'dan bir miktar borç almış, fakat zamanında geri ödeyememişti. Abdullah b. Mes'ud da, borcu hemen isteyince aralarında bir münakaşa çıktı ve birbirlerine ağır sözler sarfettiler. Bu münakaşadan rahatsız olan Haşim b. Utbe b. Ebî Vakkas, "Siz ikiniz de sözde Rasûlullah'ın sahâbilerisiniz, insanlar size bakıp gülüyorlar" diyerek onları kınadı. İslâm beldeleri arasında meydana gelen ilk anlaşmazlık, Sa'd ile Abdullah b. Mes'ud arasında meydana gelen çekişmedir. Fitnenin ise başını kaldırdığı ilk belde de Kûfe'dir.⁴⁵

Vali ile Beytülmal görevlisi arasındaki anlaşmazlık Hz. Osman'a ulaştınca, halife, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı görevden aldı. Halifenin, bu anlaşmazlık sebep gösterilerek Sad'ı görevden alması üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Evvelâ vali, borç aldığı parayı zamanında ödeyememiştir. Onun borcunu inkâr etmesi veya ödemediyorum demesi mümkün değildir. Anlaşmazlığın nedeni halifeye ulaştığında Hz. Osman, borcun ödenmesi için valisine kolaylık sağlayabilir, imkân tanıyabilirdi. Borç yüzünden anlaşmazlığa düşen iki memurunu barıştırmayı görevlerine geri göndermesi mümkündür. Halife, birlikte çalışmalarının uygun olmayacağına kanaat getirdiği bu iki memurundan neden valiyi görevden aldı da, İbn Mes'ud'u yerinde bıraktı? Yine halife, Sad'ı görevden almaya kesin kararlı ise, başka bir vilâyete tayin ederek yine ondan faydalanamaz mıydı? Hz. Ömer'in bile halifeliğinin son altı yılında, Kûfe'de üç vali değiştirmek zorunda kaldığı hatırlandığında, Hz. Osman'ın bu uygulaması mazur görülebilir. Ancak, Kûfelilerin halifeye gelerek, Hz. Sa'd'dan memnun olmadıkları, dolayısıyla onun azlını istedikleri şeklinde bir rivayete rastlayamadık. Hal böyle olunca, iki idareci arasında telafi edilebilir kişisel bir münakaşa sebep gösterilerek, Hz. Sa'd'ın Kûfe valiliğinden alınmasının ağır bir karar olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca halife seçimi esnasında, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Hz. Ali'yi desteklemesinin, görevden alınmasında etkili olabileceği de akla gelmektedir. Buna ilaveten, Emevî ileri gelenlerinin, Hz. Osman'ı bu şekilde davranmaya azmettirmiş olabileceklerini de söyleyebiliriz.

Velid b. Ukbe Kûfe'ye tayin edildikten sonra, Hz. Osman Ukbe b. Ferkad'ı Azerbaycan valiliğinden aldı. Bunun üzerine bölge halkı isyan etti ve daha önceden akdedilmiş olan anlaşmayı bozdu. Velid, meydana gelen karışıklığı bastırmak ve hakimiyeti tekrar tesis

⁴⁴ İbn Kuteybe, Kitabü'l-Meârif, s.106; Taberî, IV, 251;el-Bidâye,VII, 151;Süyûtî, Tarihu'l-Hulefâ, s.171

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 142; C. Paşa, II, 130

etmek üzere 26(647) yılında bir sefer düzenledi. Öncü kuvvetlerin başına Abdullah b. Şibl el-Ahmesî'yi getirdi. İslâm orduları Mukan, Beber, Teylesan şehirleri üzerine hücum ederek Azerbaycan halkını barış yapmak zorunda bıraktılar. Bölge tekrar sükûnete kavuşturulmuş oldu.⁴⁶ Velid daha sonra Selman b. Rebîa el-Bahilî'yi Ermeniler üzerine gönderdi. Burada başarılı neticeler alınarak bolca ganimet elde edildi.⁴⁷ Azerbaycan ve Ermeniya seferinde ordu komutanı olarak görev yapan müstakbel Kûfe valisi Said b. el-As da fetih hareketlerinde yararlıklar gösterdi.⁴⁸ Yapılan fetihler, valiliği süresince Velid'in askerî alanda başarılı neticeler aldığını ortaya koymaktadır.

b) Velid b. Ukbe'nin Valilikten Uzaklaştırılması

Kûfe'ye tayin edildikten sonra Velid, yaptığı fetihlerle takdir topladığı gibi, şehir halkıyla da iyi ilişkiler kurdu. Kûfeliler, Velid'den ve idaresinden o derece memnunnardı ki, beş yıl içerisinde aralarında en ufak bir anlaşmazlık bile olmadı.⁴⁹ Ancak 30(650-651) yılında meydana gelen bazı olaylar, Velid'in valilikten alınmasına sebep oldu. Onun azledilmesiyle ilgili iki rivayetten birincisi şöyledir: Kûfe'nin gençlerinden olan Zübeyr b. Cündeb, Müverri b. Ebî Müverri ve Şubeyl b. el-Ubeyy, İbn Heyseman adında bir zatı haksız yere öldürdüler. Durumu halifeye bildiren Velid, onun emriyle katilleri idam ettirdi. Bunun üzerine, idam edilenlerin akrabaları validen intikam almak için komplolar düzenlemeye karar verdiler. Sonunda valiyi halifeye şikâyet etmek için bir fırsat buldular: Benî Tağlib'den Ebû Zübeyd adında bir şairin malına dayıları el koymuştu. Ebû Zübeyd durumu valiye haber verince Velid, bu zatın malını geri almasını sağladı. Bu yardım neticesinde şair ile vali arasında arkadaşlık peyda oldu. Ebû Müverri ve Cündeb'in akrabaları, Ebû Zübeyd ve Velid'in birlikte içki içtikleri şeklinde bir şayia ortaya attılar. Sonra da Abdullah b. Mes'ûd'a gelerek durumu haber verdiler. İbn Mes'ûd kişinin gizli taraflarının araştırılmasının uygun olmadığını söyleyerek onların iddiaları ile ilgilenmedi.⁵⁰

Vali aleyhine kampanyaya devam eden Ebû Müverri gibi kişiler, Velid'in sohbetine katıldıkları bir gün, onun uyuklamaya başladığı bir sırada, elinden mührünü alarak Hz. Osman'ın yanına gittiler ve valinin içki içtiğini söylediler. Halife, Velid'i çağırdı. Valiyi içki içmekle itham edenlere şahitlik yapmalarını istedi. Fakat onlar şahitlik yapamadılar, sadece

⁴⁶ Belâzurî, Fütûh, s. 457-459; Taberî, IV, 246-247; el-Bidâye, VII, 149-150

⁴⁷ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 43

⁴⁸ İbn Abdilberr, el-İstiâb, II, 622; el-Kâmil, III, 43; Zehebî Tarîhu'l-İslâm, II, 326

⁴⁹ Taberî, IV, 271; C. Paşa, II, 142

⁵⁰ Taberî, IV, 274-275; İbn Haldun, Kitabü'l-İber, II.c. 2.ks.s.134; C. Paşa, II, 142

onun sakalından şarap damladığını gördüklerini söylediler. Bunun üzerine Velid görevden alındı ve kendisine had vuruldu.⁵¹ Böylece, vali tarafından idam edilenlerin akrabaları gayelerine ulaşmış, Velid'i görevden aldırarak intikamlarını almış oldular.

Velid'in Kûfe'den azli hakkında ilkinde göre daha meşhur ve kabul gören bir rivayet daha vardır.⁵² Bu rivayette Velid'in sabah namazını sarhoş olarak kıldırıldığı, üstelik namazı dört rekâta çıkardıktan sonra, isterlerse daha da fazla kıldırabileceğini söylediği bildirilir. Abdullah b. Mes'ud durumu Hz. Osman'a ilettiler. Velid görevden alındı ve kendisine Abdullah b. Cafer tarafından had vuruldu.⁵³ İbn Abdilberr Velid'in azledilmesi hakkında iki rivayetten ikincisinin ehl-i hadis nazarında daha sahih olduğunu söyler.⁵⁴ Neticede Kûfe şehrini beş yıl problemsiz bir şekilde idare eden ve çıktığı fetihlerde başarılı neticeler elde eden Velid b. Ukbe, idarî bir beceriksizlik veya yetersizlikten değil, dinî bir hükme muhalif hareket ettiğinden dolayı valilikten alınmış oldu.

c) Said b. el-As'ın Kûfe'ye Tayini ve Yaptığı İcraatı

Halife Hz. Osman 30(650)'de Velid'i Kûfe valiliğinden aldıktan sonra onun yerine Said b. el-As b. Ümeyye'yi tayin etti.⁵⁵ Bu şekilde halife Ümeyyeli Velid'in yerine yine Ümeyyeli Said'i valilik görevine getirmiş oldu. Said, hicret yılında dünyaya gelmişti. Hz. Peygamber vefat ettiğinde yaklaşık dokuz yaşlarında bir çocuktur. Babası As b. Said b. el-As b. Ümeyye, Bedir savaşında kafir olarak Hz. Ali tarafından öldürülmüştü.⁵⁶ Hz. Osman'ın himayesinde büyüdü. İyi bir terbiye alan Said önde gelenlerinden biri oldu. Şam fetihlerinde Muaviye'nin emri altında seferlere katılan Said aynı zamanda iyi bir komutandı.⁵⁷

Said b. el-As Kûfe'ye vardığında, mescide giderek minbere çıktı ve halka hitabetti. Kendisine bu görevin istemeden verildiğini, fakat görevden kaçamayacağını söyledi. Fitnenin arttığını, ama ne pahasına olursa olsun onu ortadan kaldıracığını ifade etti. Daha sonra halkın içine girerek onların dertlerini dinledi, durumlarını inceledi. Hz. Osman'a bir rapor göndererek, Kûfelilerin perişanlığından bahsetti. Şerefli ve üstün insanların, İslâm'ın ileri

⁵¹ Taberî, IV, 76-77; el-Kâmil, III, 52-53

⁵² İbn Abdilberr, el-İstiâb, IV, 1555

⁵³ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 37; el-Kâmil, III, 53; Ya'kübî, haddin Hz. Ali tarafından vurulduğu söyler.bk. Ya'kübî, Tarih, II, 165; Taberî, IV, 277 ve el-Bidâye'de VII, 155 bu işi Said b. el-As'ın yaptığı rivayet edilir.

⁵⁴ İbn Abdilberr, el-İstiâb, IV, 1556; Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, V, 452

⁵⁵ Ya'kübî, II, 164; Taberî, IV, 278; Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 446

⁵⁶ İbn Sa'd, Tabakât, V, 31; İbn Abdilberr, el-İstiâb, II, 621-622

⁵⁷ Taberî, IV, 278-279; el-İstiâb, II, 622; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, II, 392; C.Paşa, II, 146

gelenlerinin zillate uğradıklarını, sefih insanların buraya hakim olduklarını bildirerek, şehrin manzarasını halifeye ilettiler.⁵⁸

Said b. el-As, göreve başladıktan hemen sonra, daha hiç sefer düzenlenmemiş olan Taberistan'a⁵⁹ gazaya çıktı. Yanında Huzeyfe b. el-Yeman, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Zübeyr gibi sahâbenin ileri gelenleri de vardı. Taberistan topraklarından ilk önce Tamis fethedildi. Huzeyfe, Cürcan⁶⁰ tarafına gönderildi ve ikiyüzbin dirhem karşılığında onlarla sulh yapıldı. Said, daha sonra da Namiye bölgesini ele geçirdi.⁶¹

Said b. el-As sadece askerî ve idarî alanda temayüz etmedi. Daha önce Hz. Ebû Bekir zamanında, Kur'an'ın biraraya getirilmesi için bir heyet oluşturulmuştu. Kureyş'ten yirmi beş, Ensar'dan da onbeş kişinin yer aldığı bu heyette Said de vardı. Hatta Hz. Ömer, toplanan Kur'an'ın Said'e arzedilmesini emretti. Çünkü Arap içinde lisanı en fasih olan kişi oydu. Araplar içinde lehçe yönünden Rasûlullah'a en yakın ve benzer lisan onun lisanıydı.⁶²

Huzeyfe el-Yeman, Ermeni cephesinde Iraklı mücahitlerle birlikte savaşıyordu. Fetihlere Şamlılar da iştirak etmişlerdi. Ordunun geri dönüşü sırasında Kûfe, Basra ve Şam askerleri arasında Kur'an'ı okuma hususunda ihtilâf çıktı, neredeyse orduda bir çatışma meydana gelecekti. Huzeyfe, Hz. Osman'a gelerek, "Ey Müminlerin emiri ! Yahudi ve Hıristiyanların ihtilâfa düştükleri gibi ümmet ihtilâfa düşmeden bir çare bul" dedi. Ashâb da onun isteğini uygun buldu. Durumun ciddiyeti karşısında Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir tarafından bir araya getirilen ve Hz. Hafsa'da bulunan nüshayı alıp, oluşturduğu dört kişilik heyete teslim ederek bunu çoğaltmalarını istedi. Bu heyette Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahman b. el-Haris ve Said b. el-As var idi.⁶³ Böylece Said b. el-As, Kur'an'ın bir araya getirilmesinde olduğu gibi, çoğaltılmasında da aktif görev almış oldu.

2) Basra

Günümüz Avrupa dillerinde Bassora diye bilinen Basra şehri, Bağdat'ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer alır. İskender zamanında meşhur olan Diritidis şehrinin bu bölgede kurulmuş olması kuvvetle

⁵⁸ Taberî, IV, 279; el-Kâmil, III, 54-55

⁵⁹ Taberistan: İran'ın Mazenderan eyaletine verilen isimdir. Kuzeyinde Hazar Denizi, güneyde Elburz dağları silsilesi, doğuda Cürcan, Batıda Gilan ile sınırlanmıştır. Huart, C.L, İ.A, XI, 598

⁶⁰ Cürcan: Taberistan ile Horasan arasında bir şehirdir. bk. Yâkût, Mu'cemü'l-Buldân, II, 119

⁶¹ İbn Kuteybe, Kitâbü'l-Meârif, s. 284; Ya'kûbî, II, 166; Belâzurî, Fütûh, s 467-468; Taberî, IV, 269- 271; İbnü'l-Esfr, el-Kâmil, III, 54-55; Üsdü'l-Ğabe, II, 392; el-Bidâye, VII, 154-155

⁶² Ya'kûbî, II, 135; Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 447

⁶³ İbn Abdilberr, el-İstiâb, II, 622; el-Kâmil, II, 56-57; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 447

muhtemeldir. Şehir Keldaniler zamanında Teredon, Sasaniler devrinde Vehiştabat Erdeşir diye bilinen ve Arapların Hüreybe dedikleri harabeler üzerine kurulmuştur.⁶⁴ Basra'nın kuruluş tarihi hakkında çeşitli rivayetler vardır. 14(635), 16(637), 17(638) şeklinde verilen farklı tarihlerin temelinde Basralılar ve Kûfeliler arasındaki rekabet vardır. Basralılar, kendi şehirlerinin daha önce kurulduğunu söylerlerken, Kûfeliler de Basra'nın Sa'd b. Ebî Vakkas'ın bir kumandanı tarafından Kûfe'nin kurulmasından daha sonraki bir zamanda kurulduğunu iddia ederler. Yâkût el-Hamevî, Basra'nın 14(635) yılında, Kûfe'den altı ay önce kurulduğunu bildirir.⁶⁵

Utbe b. Gazvan tarafından kurulan⁶⁶ Basra şehri Irak fetihlerinde önemli bir üs olarak kullanıldı. İki yıl sonra bölgenin fethi tamamlandığında, önceden ordugâh olarak seçilen sahada, Utbe b. Gazvan, Hz. Ömer'in emriyle Basra'nın temellerini atmış oldu. Anlaşıldığına göre, şehrin yerinin ordugâh olarak tesbit edilmesi 14(635) yılına, müstakil olarak yerleşim alanı kabul edilmesi ise 16(637) yılına rastlamaktadır.⁶⁷

Basra şehri, ismini üzerinde kurulduğu zeminin tabiatından almıştır. Basra, "Üzerinde beyazlık bulunan yumuşak taş" manâsına gelmektedir.⁶⁸ Bu şehir İran körfezini, İran ve Irak yollarını kontrol etmek, burayı askerî bir üs olarak kullanmak ve bedevilerin bölgeye iskânını kolaylaştırmak için kuruldu. Utbe b. Gazvan'ın emrinde Sakif, Süleym, Adî, Belî, Mazin, Yeşkür gibi muhtelif Arap kabilelerine mensup askerler buraya geldiler. Şehir başlangıçta Kûfe kadar rağbet görmemişti. Hz. Ömer, Kûfeliler tarafından fethedilen bazı zengin şehirlerin gelirlerini Basralılara tahsis edip, maaş dağıtımında Kûfelilere tanınan hakların aynısı onlara da verince, bu şehir cazibe merkezi haline geldi. Etraftan gelen Araplarla birlikte, Fars, Kirman⁶⁹ ve Sicistan⁷⁰ bölgesinde yaşayan, sonra Müslüman olan veya esir edilen İran menşeli halklar da Basra'ya yerleştiler.⁷¹ Görüldüğü gibi Basra, aynen Kûfe şehri gibi bir çok karışık unsurdan meydana gelmiş oldu.

Verimli arazisinin yanında, sağlanan yeni imkânlarıyla hızla gelişen Basra, kısa sürede askerî ve ticarî alanda ülkenin en önemli şehirlerinden birisi oldu. Yetiştirme tarzı, gelenekleri ve

⁶⁴ Hartman R, İ.A, "Basra", II, 320

⁶⁵ Yâkût, Mu'cemü'l-Buldân, I, 432; Belâzurî Kûfe'nin 17(638) yılında tesis edildiğini, dolayısıyla arada üç yıllık bir farkın olduğunu rivayet ediyor. bk. Fütûh, s. 387

⁶⁶ Mes'ûdî, Mürûcû'z-Zehab, II, 328-329

⁶⁷ Yâkût, Mu'cem, I, 432-433; Bakır Abdülhalik, "Basra", D.İ.A, V, 109

⁶⁸ Yâkût, Mu'cem, II, 430

⁶⁹ Kirman (Kerman): Faris, Mukran ve Sicistan arasında geniş bir bölgedir: Doğusunda Mukran, batısında Fars toprakları, kuzeyinde Horasan, güneyinde de Fars denizi vardır. bk. Mu'cemü'l-Buldân, IV,454

⁷⁰ Sicistan: Sistan olarak da bilinir. Horasan'ın güney memleketlerini ihtiva eder. İran ile Afganistan arasındaki hudut bölgesinde bulunur. Buhner, V.F, İ.A, X, 715

⁷¹ Bakır Abdülhalik, "Basra" D. İ.A, V, 109

inançları birbirinden çok farklı olan bu insanları uyum içinde idare etmek ve bir arada tutmak gerçekten de zordu. Nitekim bu şehir, Hz. Osman döneminden itibaren aynen Kûfe'de olduğu gibi, devleti müşkül duruma sokan merkezlerden biri olacaktır.

a) Ebû Mûsâ el-Eşarî'nin Basra'dan Alınıp Abdullah b. Amir'in Tayin Edilmesi

Halifeliği süresince, çeşitli nedenlerle vilayetlerdeki valileri değiştiren Hz. Osman, azledilenlerin yerine Benî Ümeyyeli olanları tayin etme politikasına devam ediyordu. Devletin önemli eyâlet merkezlerinden biri olan Basra'da da, uzun yıllar valilik görevlerinde bulunmuş olan Ebû Mûsâ el-Eşarî, halife tarafından 29(649-650) yılında görevden alınarak yerine Hz. Osman'ın ailesinden Abdullah b. Amir atandı.⁷²

Ebû Mûsâ'nın azledilme sebebi şu şekilde rivayet edilir: Müslümanların hakimiyetinde olan İzeç⁷³ halkı ve Kürtler, Hz. Osman'ın hilâfetine üçüncü yılında isyan ettiler. İsyanı bastırmak üzere hazırlıklara başlayan vali, halkı da cihada çağırdı ve yaya olarak sefere çıkmamanın binekli çıkmaktan daha faziletli olduğunu söyledi. Halkın bir kısmı yaya olarak gitmeye karar verirken, bazıları da valinin tavrını bekleyip ona göre hareket etmeyi uygun buldular.

Sefere çıkmak üzere köşküden ayrılan vali, eşyalarını kırk katıra yükletmişti. Onun bu halini gören halk, herkese yaya olarak gitmeyi tavsiye ettiği halde, kendisinin niçin böyle hareket ettiğini sordu. Ayrıca orada toplananlar, valinin de kendileri gibi yürüyerek gitmesi gerektiğini sert bir üslupla söylediler. Bunun üzerine Ebû Mûsâ onları azarladi. Basra halkı, olanları halifeye bildirmek üzere bir heyet gönderdi. Heyettekiler, Hz. Osman'dan bu valiyi başlarından almasını istediler. Halife, vali olarak kimi istediklerini sorduğunda, Ebû Mûsâ'dan başka herkesi kabul edebileceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Osman, Basra'ya Abdullah b. Amir'i tayin etti. 29(650). Görevden alındığını ve yerine daha yirmibeş yaşında olan Abdullah'ın tayin edildiğini öğrenen Ebû Mûsâ, Basralılara "Size haraç toplayan, mal biriktiren bir çocuk geliyor. Onun nineleri, halaları, teyzeleri cömerttir. Abdullah size çok mal dağıtacaktır" dedi.⁷⁴ Hz. Osman, azlettiği bir valinin yerine yine Benî Ümeyye'den bir kişiyi tayin ederek, kendi ailesinin idarî alandaki etkisini bir kat daha artırmış oldu.

⁷² Taberî, IV, 264; el-Kâmil, III, 49; el-Bidâye, VII, 153-154

⁷³ İzeç: Horasan ile İsbahan arasında yer alan bölgenin en büyük şehridir. bk. Mu'cemü'l-Buldan, I, 288-289

⁷⁴ Ya'kûbî, II, 166; Taberî, IV, 265-266; el-Kâmil, III, 49; C. Paşa, II, 139-140

b) Abdullah b. Amir ve Basra'daki Faaliyetleri

Abdullah b. Amir b. Kureyz b. Rebîa b. Habib b. Abdişşems 4(626) yılında Mekke'de doğdu. Abdullah, Hz. Osman'ın dayısının oğludur. Onun babası Amir ise, Hz. Peygamber'in halası Beyza bint Abdilmuttalib'in oğludur.⁷⁵ Amir, Abdullah'ı üç yaşında iken Hz. Peygamber'e getirdiğinde Allah Rasûlü bu küçük çocuğu sevip okşamış ve "O bizim oğlumuzdur, içinizde bize en çok benzeyen odur" demiş ve "İnşaallah o hiç bir zaman susuz kalmaz" diye duada bulunmuştu.⁷⁶ Başka bir rivayette ise, Hz. Peygamber'in onun ağzına kendi tükürüğünü sürdüğü, onun da bu tükürüğü önce yutup sonra çıkardığı, bunun üzerine Allah Rasûlü'nün Abdullah'ın babasına "İnşaallah oğlun sulayıcı olur" dediği bildirilmektedir.⁷⁷ Nitekim Abdullah, valiliği süresince halkın hizmeti için bir çok kanallar açmış ve her su arama teşebbüsünden netice almıştır.⁷⁸

Abdullah b. Amir, Basra valiliğine tayin edildikten sonra Hz. Osman, Fars valisi olan Osman b. Ebî'l-As'ı görevinden aldı ve ona bağlı olan bölgelerin yönetimini de Abdullah'a devretti.⁷⁹ Bu şekilde Abdullah, selefi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin idare ettiği topraklardan daha geniş bir bölgeyi yönetme görevini üstlenmiş oldu.

Abdullah b. Amir, Basra valiliğini yürütürken, bir yandan da doğuda önemli fetih hareketlerine girişti. Bazen kendisinin idare ettiği, bazen de komutanlar tayin ederek düzenlediği seferlerde bir çok mamur beldeyi İslâm topraklarına kattı. Farslılar, valileri Ubeydullah b. Ma'mer'e karşı ayaklanmışlar ve valinin ordusunu mağlup etmişlerdi. Durumu öğrenen Abdullah b. Amir, Basralılardan bir ordu meydana getirerek, isyancılar üzerine yürüdü. Ordunun sağ kanadına Ebû Berze el-Eslemî, sol kanadına ise, Ma'kıl b. Yesar kumanda ediyordu.⁸⁰ Yapılan savaşta bir çok isyancı öldürüldü ve neticesinde Istahr şehri fethedildi. Vali daha sonra Gur⁸¹ üzerine yürüdü ve orayı ele geçirdi. O, Gur üzerinde iken, Istahr halkı isyan etti. İbn Amir geri dönüp burayı tekrar itaat altına aldığı gibi, daha da ilerleyerek, Darapcird'i de teslim aldı.⁸²

⁷⁵ İbn Sa'd, Tabakât, V, 44-45; İbn Kuteybe, Kitabü'l-Meârif, s. 139-140; Taberî, IV, 264; İbn Abdilberr, el-İstiâb, III, 931; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, III, 257-258; Siyerü A'lâm, III, 18

⁷⁶ İbn Sa'd, V, 45

⁷⁷ İbn Kuteybe, el-Meârif, 140

⁷⁸ İbn Abdilberr, el-İstiâb, III, 932

⁷⁹ Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, III, 258

⁸⁰ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s. 549

⁸¹ Gur: Herat ile Gazne arasında bir şehirdir. Aynı zamanda burada bulunan dağa da ad olmuştur. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân, IV, 218

⁸² Ya'kûbî, II, 66; Taberî, IV, 265-267; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 50-51

Basra'ya dönen Abdullah b. Amir, bazı komutanlarının tavsiyesi ile, fetih hareketlerine devam kararı aldı. 31(652). Ordusunu hazırlayan vali, ilk önce Kirman üzerine yürüdü. Kirman'a Mücaşi b. Mes'ûd'u tayin ederek, onlarla savaşmasını emretti.⁸³ Mücaşi, Kirman üzerine yürüdü ve onların önemli şehri Sirhan'ı fethetti.⁸⁴ Daha sonra Horasan illerine yönelen İbn Amir, öncü kuvvetlerin başına Ahnef b. Kays'ı getirerek, Horasan'ın kapısı durumunda olan Tabesan⁸⁵ kalesine geldi ve onlarla barış anlaşması yaptı. Oradan Kuhistan üzerine gidildi, 600 bin dirhem karşılığında onlarla sulh anlaşması akdedildi.⁸⁶ Fetihlerde başarılı neticeler almaya devam eden İbn Amir, Yezid el-Curaşi komutasında gönderdiği ordu ile Rüstak-Zam ve Nisabur'a⁸⁷ bağlı Baharz ile Cüveyn isimli beldeleri hakimiyeti altına aldı. Sonra, Beyhak⁸⁸ üzerine Esved b. Külsüm el-Adevî'yi gönderdi, bu zat yapılan savaşta şehit olunca, yerini kardeşi aldı ve onun gayretleriyle bu şehir Müslümanların eline geçti. Beyhak fethedilirken İbn Amir, kendisi de Nisabur'a bağlı Bust⁸⁹ şehrini zaptetti. Nisabur'un Havaf, Esferayin⁹⁰ ve Ergiyan şehirleri bir bir fethedildikten sonra sıra Nisabur şehrine geldi. Uzun süren bir kuşatmadan sonra, şehir bir milyon dirhem karşılığında sulhen teslim alındı. Nisabur'dan sonra Abdullah b. Amir Nesâ⁹¹, Abiyurd, ve Serahs'i barış yoluyla İslâm topraklarına kattı.⁹²

Fetihlere hızla devam eden İbn Amir 32(653) yılında Abdullah b. Hazim es-Sülemî'yi, Tûs'u⁹³ fetihle görevlendirdi. Yapılan kuşatma neticesinde 600 bin dirhem karşılığında barış yapıldı. Vali, kendisi de Herat⁹⁴ şehrine yöneldi, Heratlılar bir milyon dirhem karşılığında sulh teklifini kabul ettiler. Merv⁹⁵ yöneticisi İbn Amir'e haber göndererek, daha şehirleri kuşatılmadan iki milyon dirhem vererek anlaşma yapılmasını teklif etti. Teklif vali tarafından kabul edilince bu şehir de itaat aldı.⁹⁶ İbn Amir, Ahnef b. Kays'ı Toharistan'a⁹⁷ gönderdi. Ahnef, bu bölgede yer alan Secavend'i kuşatarak onlarla sulh

⁸³ Taberî, IV, 300-301; el-Kâmil, III, 61

⁸⁴ Belâzurî, Fütûh, s. 551

⁸⁵ Tabeseyn: Horasan'ın iki kapısı vardır; Birincisi, Tabesü'l-Unnab, diğeri ise Tabesü't-Temr'dir. İkisine tesniye isim olarak Tabesan (Tabeseyn) ismi verilmiştir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân, IV, 20

⁸⁶ Belâzurî, s. 567-568

⁸⁷ Yâkût, Mu'cemü'l-Buldân, V, 331-333

⁸⁸ Beyhak: Horasan'da Nisabur'a bağlı bir şehirdir. Huart, C.L, İ.A, II, 582

⁸⁹ Bust: Sicistan, Gazne ve Herat arasında bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân, I, 414

⁹⁰ Esferayin: Nisabur tarafında bir kale ve yer adıdır. Mu'cemü'l-Buldân, I, 177

⁹¹ Horasan'da bir şehirdir. Yâkût, Mu'cemü'l-Buldân, V, 287

⁹² Belâzurî, 568-569; Taberî, IV, 301; el-Kâmil, III, 61-62; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 160-161

⁹³ Tûs: Horasan ile Nisabur arasında bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân, IV, 48

⁹⁴ Mu'cemü'l-Buldân, V, 396-397

⁹⁵ Merv: Horasan'ın en meşhur ve en önemli şehirlerinden birisidir. Mu'cemü'l-Buldân, V, 112

⁹⁶ İbn Sa'd, V, 46; Belâzurî, Fütûh, s. 570

⁹⁷ Toharistan: Horasan tarafında bir çok beldeyi içine alan geniş bir bölgedir. Toharistan-ı Ulyâ ve Toharistan-ı Süflâ diye ikiye ayrılır. Yâkût el-Hamevî, Mucemü'l-Buldân, IV, 23

anlaşması yaptı. Sonra Merv er-Ruz'a⁹⁸ yürüdü ve orayı da fethetti.⁹⁹ Bu arada Toharistan, Cürcan¹⁰⁰, Talkan¹⁰¹ ve Firyab¹⁰² halkı bir araya gelerek Ahnef'e karşı savaşmaya karar verdiler. Yapılan savaşta Ahnef onların hepsini birden mağlup etti. Böylece Cürcan, Talkan ve Firyab da fethedilmiş oldu.¹⁰³ Ahnef b. Kays daha sonra, yine Toharistan'a bağlı Belh¹⁰⁴ şehrini ele geçirdi.¹⁰⁵

Abdullah b. Amir'in Müslümanlara kazandırdığı beldelerden birisi de Sicistan¹⁰⁶ bölgesidir. Sicistan mevkii, Hz. Ömer zamanında itaat altına alınmıştı. Hz. Osman'ın halifeliğinde, bölge halkı isyan etti. Basra valisi Abdullah, Sicistan üzerine Rabi' b. Ziyad el-Harisi'yi gönderdi. Bu zat, sırasıyla Ruşt, Nişaruz, Şervaz ve Serenc şehirlerini fethederek Sicistan'ı tekrar hakimiyet altına almış oldu.¹⁰⁷ İbn Amir, fethedilen Sicistan'a Abdullah b. Semure'yi vali tayin etti. Sicistan'a bağlı Zerenc halkı bir fırsatını bulup tekrar isyan edince, İbn Amir şehri muhasara etti ve sonuçta iki milyon dirheme sulh yapıldı. Daha sonra Zuz şehri mücahitler tarafından teslim alındı. Akabinde Kâbil ve Gazne ele geçirildi.¹⁰⁸

Abdullah b. Amir, bütün fetihleri tamamladıktan sonra, Müslümanlar "Fars, Kirman, Sicistan ve Horasan gibi geniş toprakları fethetmek senin gibi hiç kimseye nasip olmamıştır" diyerek onu tebrik ettiler. Vali onlara şu cevabı verdi: "Elde ettiğim bunca mal, esir ve ganimete rağmen, buralardan elim boş olarak ayrılarak, Allah'a olan şükürümü eda edeceğim. Ben buradan itibaren ihrama girerek ayrılıyorum." Gerçekten de Abdullah, Nisabur'dan ihrama girmiş olarak ayrıldı.¹⁰⁹

Doğu vilayetlerinde daha önce başlatılmış olan fetihler, Abdullah b. Amir tarafından başarıyla tamamlandı. Vali daha sonra Basra şehrinin bayındırlık hizmetlerine yöneldi. Elde edilen gelirlerle şehrin refah seviyesi arttı. Fars, Sicistan ve Kirman'dan gelen insanlarla

⁹⁸ Merv'e yakın bir şehirdir. Mu'cemü'l-Buldân, V, 112

⁹⁹ İbn Kuteybe, el-Meârif, s. 247; Belâzurî, s. 571

¹⁰⁰ Cürcan: Taberistan ile Horasan arasında yer alan büyük bir şehirdir. Mu'cemü'l-Buldân, II, 119

¹⁰¹ Talkan: Toharistan'ın en büyük şehridir. Mu'cemü'l-Buldân, IV, 23

¹⁰² Firyab: Belh tarafında bir şehirdir. Mu'cemü'l-Buldân, IV, 259

¹⁰³ İbn Sa'd, V, 46-47; Belâzurî, 572-573; Ya'kûbî, II, 167; Taberî, IV, 311-312; İbnül-Esîr, el-Kâmil, III, 62-63; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 329-330

¹⁰⁴ Belh: Horasan'da meşhur bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân, I, 479

¹⁰⁵ Belâzurî, 573; Taberî, IV, 313

¹⁰⁶ Sicistan: Sistan olarak da bilinir. İran ile Afganistan arasında yer alan hudut bölgesidir. Büchner, V.F, "Sistan", İ.A, X, 715

¹⁰⁷ İbn Sa'd, V, 45; Belâzurî, s. 553-555

¹⁰⁸ Belâzurî, s. 555; İbnül-Esîr, el-Kâmil, III, 64-65; Muir, W, Caliphate, s. 212. Bölgenin fethi hakkında daha geniş bilgi için bk. Recep Uslu, Sind'de İslâm Fetihleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990, s.36-39

¹⁰⁹ Taberî, IV, 314; el-Kâmil, III, 64; el-Bidâye, VII, 160; Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 20; Tarîhu'l-İslâm, II, 329-331; Muir, W, s.212

Basra'nın nüfusu hızla çoğaldı. Bir ticaret merkezi olmaya başlayan şehrin çarşısı yetersiz kalınca, vali, Ümmü Abdullah Kanalı'nın çevresini istimlak ederek büyük bir çarşı tesis ettirdi. Oluşturulan yeni imkânlar sonucunda, Abdülkays ve Ezd gibi köklü Arap kabilelerinin tamamı Basra'ya yerleştiler.¹¹⁰

Basra valisi Abdullah b. Amir'in bayındırlık hizmetleri arasında, yaptırmış olduğu su kanalları önemli yer tutar. İbn Amir, halkın su ihtiyacını karşılamak için Basra'da iki, yakınında kurulmuş olan Übülle şehrinde bir kanal açtırdı. Nicab ve Karyeteyn mevkiini ağaçlandırdı. Ayrıca Arafat'ta hacıların hizmetine bir havuz yaptıran vali, kuyulardan şehre su getirilmesini sağlamıştır. Onun su ile ilgili hizmetlerindeki başarısı, Hz. Peygamber'in çocukken kendisi hakkındaki duasına bağlanmaktadır.¹¹¹ Görüldüğü gibi Abdullah b. Amir, Basra şehrini mamur bir belde haline getirmek için tüm hizmetleri îfa etmiştir. Neticede Basra, önemli bir ticarî ve siyasî merkez haline gelmiştir.

3) Mısır

Kuzey Afrika'da Nil boyunca uzanan geniş topraklara ad olan Mısır'ın tarihi M.Ö dört bin yılına kadar ulaşır. İlk zamanlarından itibaren bölgenin önemi sürekli olarak artmış, bir çok insan buraya akın etmiş ve sayısız hanedan Mısır'da hüküm sürmüştür. Mısır'ın en eski yöneticileri Firavunlar olmuştur. M.Ö. (332-330) yıllarında bu toprakları Büyük İskender idare etti. "Helenistik Mısır" denen bu kısa dönemden sonra ülke Romalıların eline geçti. (M.Ö.30-M.S 395). Mısır 395 yılından 642 yılına, yani Müslümanların fethine kadar, Bizans hakimiyetinde kaldı.¹¹² Sasaniler kısa bir süre (617-629) Mısır idaresini Bizans'ın elinden aldılar. Ancak, Hz. Peygamber'in Mekkelilerle Hudeybiye barışını yaptığı sıralarda, Rumlar Perslileri ağır bir yenilgiye uğratarak Mısır'ı tekrar hakimiyetlerine aldılar.¹¹³

Hz. Peygamber döneminde, Mısır ile siyasî ilişki kurma teşebbüsüne girişilmiştir. Hudeybiye antlaşması sonrasında komşu ülke krallarına İslâm'a dâvet mektupları gönderildiğinde, Bizans'ın Mısır kralı Mukavkıs'a da Hatıb b. Ebî Beltea tarafından dâvet mektubu iletildi. Mektubu büyük bir memnuniyetle alan ve gönderilen elçiye çok iyi davranan Mukavkıs, Hz. Peygamber'e cevabî bir mektup gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı: "Mektubunu okudum ve dâvet ettiğin şeyi anladım. Ben, gelecek nebini Şam'dan çıkacağını

¹¹⁰ Bakır, Abdülhalik, "Basra", D.İ.A, V, 109

¹¹¹ Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Amir", D.İ.A, I, 84

¹¹² Meydan Larousse, VIII, 725-728

¹¹³ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldân, V, 140

tahmin ediyordum. Senin elçine iyi davrandım. Sana, onunla, Kıptî'ler nezdinde büyük itibarı olan iki cariye ile ayrıca binenin diye iki katır gönderiyorum."¹¹⁴

Mısır'ın Müslümanların eline geçmesi, Hz. Ömer'in halifelîği dönemine tekabül eder. Şam fethinde elde edilen başarılar neticesinde, Mısır yolu Müslümanlara açılmıştı. Kudüs ve Kayseriya'nın fethinden sonra, bu şehirlerin kumandanları Mısır'a kaçmışlardı. Amr b. el-As, kaçan bu iki kumandanın Mısır'da bulunan Rumlardan bir ordu hazırlayıp, Suriye'ye dönmelerinden ve Müslümanların hakimiyetlerini tehlikeye düşürmelerinden çekiniyordu. Üstelik Mısır'ın yerli halkı olan Kıptîler, Rumların baskı ve zulümlerinden bıkmışlardı. Romalılar tarafından gönderilen askerî ve mülkî amirlerin barındırılmaları Mısır halkı üzerine yüklenmişti. Zor durumda bırakılan halk, idarecilere karşı kin besliyordu. İdare eden ile teb'a arasında tam bir anlaşmazlık hakimdi.¹¹⁵ Bahsettiğimiz şartlar altında yaşamak durumunda kalan Mısırlılar, Rumları başlarından uzaklaştıracak kurtarıcılar bekliyorlardı. Hele bir de Arapların Suriye topraklarını fethettikleri ve ele geçirdikleri bölge halkına iyi davrandıkları haberi kendilerine ulaştığında, aynı durumun kendileri için de gerçekleşmesi temennisinde bulunuyorlardı.¹¹⁶

Stratejik bakımdan İslâm devleti için çok önemli bir mevkiye bulunan Mısır'ın fetih için oldukça uygun olan bu durumundan faydalanmak isteyen Amr b el-As, bir sefer düzenlemek amacıyla Hz. Ömer'den izin istedi. Buranın fethedilmesinin Müslümanların güçlenmesine yardımcı olacağını, bir çok mal elde edilip zenginliklerin kazanılacağını halifeye bildirdi. Ayrıca, Rumların bu sırada savaşmaktan aciz olduklarını ve fetih için her şeyin uygun olduğunu, bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini söyledi.¹¹⁷

Ordusuyla birlikte Mısır'a yönelen Amr b. el-As, ilk önce Ariş'e geldi.¹¹⁸ Bu şehir kısa sürede ele geçirildikten sonra, müstahkem bir mevki olan "Ferema" (Ferma)¹¹⁹ şehrine ulaşıldı. Şehir halkı Müslümanlara büyük bir mukavemet gösterdi. Bir ay süren kuşatma neticesinde 19(640) Ferema fethedildi.¹²⁰ Hz. Ömer, fetih hareketinin hızlanması için, Amr b el-As'a, Zübeyr b el-Avvam komutasında oniki bin kişilik bir takviye kuvveti gönderdi.¹²¹

¹¹⁴ İbn Sa'd, Tabakât, VIII, 260-261

¹¹⁵ Algül, İslâm Tarihi, II, 303

¹¹⁶ Hasan, İ. Hasan, Siyasi, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi, (trc. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümtüş), I-V İstanbul 1985, I, 300

¹¹⁷ Ya'kûbî, Tarih, II, 147-148

¹¹⁸ Ariş: Filistin'den Mısır'a gidiş yolunda bulunan ve Mısır toprakları içerisinde yer alan bir şehirdir. bk. Ya'kûbî, Tarih, II, 148

¹¹⁹ Ferma: Mısır'ın bir sahil şehridir. Yâkût, Mu'cemül-Buldân, IV, 255

¹²⁰ Belâzurî, Fütûh, s. 298; Hasan, İ. Hasan, İslâm Tarihi, II, 302; Özkuyumcu Nadir, Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993, s. 21-24

¹²¹ Belâzurî, s. 300

Mikdad b. Esved, Ubâde b. Samit, Harice b. Huzafe ve Mesleme b. Muhalled gibi büyük sahâbiler de bu birlikte yer almışlardı.¹²² Yardım kuvveti geldiğinde Amr, Yuna kalesini muhasara etmiş durumdaydı.¹²³ Bilhassa Hz. Zübeyr'in üstün gayretleri ile kale teslim alındı.¹²⁴ Fetihlere devam eden Amr, Bülbeys (Bilbis)¹²⁵ Aynüşşems¹²⁶ ve Babilon (Babylon)¹²⁷şehirlerini sırasıyla fethetti. 19-20(641).¹²⁸

Mısır'ın güney kısmı kontrol altına alındıktan sonra Müslümanlar, ülkenin en büyük şehri ve Doğu Roma'nın Kostantiniyye'den sonra ikinci merkezi olan İskenderiye'yi¹²⁹Recep 21/Haziran 642'de ele geçirdiler.¹³⁰ İskenderiye'yi fethettikten sonra Amr, Zilhicce 21/Kasım 642 de Berka¹³¹ Trablusgarp¹³² seferine çıktı. 21(642). Berka halkı Müslümanlara hiç mukavemet göstermedi. Her yıl onüç bin dinar ödemeleri karşılığında onlarla sulh yapıldı. Akabinde Trablusgarp, Ramazan 22/ Temmuz 643'de Müslümanların hakimiyetine girdi.¹³³Berka ve Trablusgarp'ın da fethedilmesiyle, Mısır tamamen Müslümanların eline geçmiş oldu. 18(640) ve 22(643) yılları arasında cereyan eden Mısır fetihlerinin tümü "Mısır Fatihi" olarak şöhret bulan Amr b. As'ın idaresinde gerçekleşmiştir.¹³⁴

¹²² Ya'kûbî, II, 148

¹²³ Belâzurî, Müslümanların bu kaleye Fustat ismini verdiklerini rivayet eder. bk.Belâzurî, Fütûh, s 298

¹²⁴ Taberî, IV, 107

¹²⁵ Bülbeys, Mısır'da bir şehir olup, Suriye yolundan Mısır'a gidildiğinde, Fustat'a on fersahlık bir mesafede yer almaktadır. bk. Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, I, 479

¹²⁶ Aynüşşems: Musa Peygamber zamanında yaşayan Firavn'ın şehridir. Bülbeys ile arası 20 fersaktır. Mu'cem, IV, 178-179

¹²⁷ Babilon: Mısır'ın yukarı ve aşağı kısımlarını birleştiği havalide bulunan ve stratejik bakımdan memleketin iç taraflarına hakim, eski bir Yunan kasabası ve kalesidir, Becker C.H, "Babilon" İ.A, II, 180

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 394

¹²⁹ İskenderiye: Yâkût el-Hamevî, bu şehri, İskender b. Filifos'un kurduğunu ve onun fethettiği yerlerde kendi ismine izafeten "İskenderiye" adında pek çok şehir inşa ettiğini, Mısır İskenderiye'sinin de bunlardan biri olduğunu söyler. bk. Yâkût, Mu'cem, I, 182-183

¹³⁰ Belâzurî, s. 309-310; Taberî, IV, 105-106

¹³¹ Berka: Mısır ile İfrikıyye arasında, diğer adı Antabulus olan bir sahil şehridir. İskenderiye ile arası yaya olarak bir aylık mesafedir. Fustat'a 220 fersah, Kayravan'a 215 fersah uzaklıktadır. bk. Yâkût, Mu'cem, I, 388-389

¹³² Trablusgarp: Berka'dan Mağrib'e giden yol üzerinde bir sahil şehridir. Trablusgarp'tan sonra İfrikıyye toprakları başlar. Yâkût, Mu'cem, IV, 25-26

¹³³ Belâzurî, s. 315; Özkuyumcu, a.g.e, s. 67-69

¹³⁴ Mısır fetihleri hakkında daha geniş bilgi için bk: Belâzurî, Fütûh'ul-Buldân, s. 298 vd.; Ya'kûbî, Tarih, II, 147-148; Taberî, Tarih, IV, 104 vd.; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, II, 394 vd.; Hasan İ.Hasan, İslâm Tarihi, I, 298 vd.; Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, II, 303 vd.; Nadir Özkuyumcu, Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika, s. 17 vd.

a) Amr b. el-As'ın Mısır Valiliğinden Alınması

Mısır, Hz. Ömer'in hilâfeti boyunca Amr b. el-As tarafından idare edildi. Amr, valiliği yanında ordunun komutanıydı, Müslümanların namaz imamıydı, asayişi sağlayan emniyet amiriydi, vergileri tahsil eden haraç amiliydi ve toplanan paraları gerekli yerlere sarf eden beytülmal sorumlusuydu.¹³⁵ Bu şekilde idarî, askerî, hukukî tüm görevler, bizzat Amr b. el-As tarafından yürütülmekteydi.

Hz. Ömer, halifeliğinin son yılında Amr'ın Mısır yönetimindeki yetki alanını yarı yarıya azalttı. Mısır'ı Aşağı ve Yukarı Mısır şeklinde ikiye ayıran halife, Amr'ı Aşağı Mısır valiliğinde bırakırken, Yukarı Mısır'ın yönetimini Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e verdi. Amr'ın idare ettiği bölgenin merkezi Fustat olurken, Yukarı Mısır Feyyum şehrinden yönetiliyordu.¹³⁶ Hz. Ömer'den sonra hilâfete geçen Hz. Osman, Mısır idaresinde selefinden ayrı bir uygulamaya gitti. Hz. Ömer'in fizikî manâda ikiye ayırdığı Mısır idaresini birleştirip, aynı alanda iki kişiyi vazifelendirerek; genel valiliğe Amr b. el-As'ı getirirken, Mısır'ın harac amilliğine Abdullah b. Sa'd'ı tayin etti.¹³⁷ Halifenin, harac amilliğine Abdullah'ı getirmesinin sebebi, muhtemelen onun iyi bir maliyeci olmasıydı.¹³⁸ Amr b. el-As, Mısır'ın harac amilliği görevinden mahrum kalınca, yapılan uygulamaya itiraz etti ve her iki görevin de kendisine tevdi edilmesini ısrarla Hz. Osman'dan istedi. Amr, Abdullah'ı kendisine rakip görüyor, üstelik genel vali olarak onun uygulamalarına müdahale ediyordu. Sonunda iki idareci anlaşmazlığa düştüler. Abdullah b. Sa'd Amr'ın kendi görev alanına müdahale ettiğini halifeye bildiren şikâyet mektupları yazdı. Buna karşılık Amr da, onun ordu işlerine karıştığını halifeye bildirdi.¹³⁹

Amr b. el-As, sonunuda Medine'ye giderek, halifeden Abdullah'ı azletmesini ve Mısır'ın harac amilliğinin de kendisine verilmesini istedi.¹⁴⁰ Hz. Osman, Abdullah'ın, malî işlerde başarılı olduğunu, Mısır gelirlerinin onun zamanında daha da arttığını söyledi. Üstelik "Senden sonra ineğin sütü çoğaldı" diyerek Abdullah'ın, Amr'dan daha başarılı olduğunu îmâ etti. Bu duruma içerleyen Amr, "O, ineği sağarken ben boynuzlarını tutan olmak istemiyorum" diyerek eğer Abdullah'ı görevden almazsa, Mısır'a dönmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Osman, Amr'ın isteğini kabul etmeyerek, tercihini Abdullah'tan tarafa

¹³⁵ Ferruh, *Ömer, Tarîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, s. 221

¹³⁶ İbn Abdilhakem, *Fütûh*, s.173; İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, I, 166; Diyarbekrî, *Hâmis*, II, 242

¹³⁷ İbn Abdilhakem, *Fütûh*, s.177-178; Belâzurî, *Fütûh*, s.313

¹³⁸ Becker. C.H, "Abdullah b. Sa'd" *İ.A*, I, 40-41

¹³⁹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 313; Taberî, *Tarih*, 256; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 145

¹⁴⁰ İbn Tağrıberdî, *Nücûm*, I, 66

kullandı ve Amr'ı genel valilikten azlederek, onun tüm yetkilerini Abdullah b. Sa'd'a devretti.¹⁴¹

İskenderiyelilerin isyanı sırasında Amr b. el-As, orayı itaat altına aldıktan sonra şehir halkına çok sert bir şekilde davranmış, hatta onları köle sıfatıyla Medine'ye Hz. Osman'a göndermişti. Hz. Osman yapılan bu uygulamaya rıza göstermedi ve onları eski statülerine çevirdi. Ya'kûbî, halifenin Amr'ı valilikten ezletme sebebi olarak bu olayı da gösterir.¹⁴² Fakat, kanaatimizce, Mısır'daki vali değişikliğinin en önemli sebebi, yukarıda bahsettiğimiz gibi Amr b. el-As ile Abdullah b. Sa'd arasındaki rekabettir.

Amr b. el-As'ın azledilip, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in tayin edilmesiyle birlikte Mısır, Hz. Ömer'in ilk zamanındaki tek elden yönetim şekline dönmüş oldu. Yani hem askerî, hem idarî, hem de malî yetkilerin tamamı Abdullah b. Sa'd'ın uhdesinde kaldı. Böylece Mısır, iki başlı yönetimden ve idarecilerin sürtüşmesinden kurtulmuş oldu.

b) Abdullah b. Sa'd'ın Mısır Valiliği ve İcraatı

Abdullah b. Sa'd 27(647) yılında Mısır genel valisi olarak atandı. Daha önce 25(645) o, Amr b. el-As'ın valiliği sırasında Hz. Osman'ın emriyle Afrika içlerine seferler düzenlemişti. Halife, "Eğer Afrika'da bazı fetihler gerçekleştirecek olursan, elde edilen ganimetlerin humusunun humusunu (beşte birinin beşte birini) sana veririm" diye onu teşvik etmişti. Ayrıca Hz. Osman, Abdullah b. Nafi b. Abdilkays ve Abdullah b. Nafi b. Hars'i¹⁴³ bazı askerî birliklerin başına geçirerek, Abdullah'a takviye göndermişti. Amr b. el-As'ın da gönderdiği yardımlarla Abdullah fetihlerde başarılı neticeler almıştı.¹⁴⁴

İbn Sa'd, Mısır'a tam yetkiyle vali olduktan sonra, Kuzey Afrika'nın geri kalan topraklarını fethetmek için Hz. Osman'dan izin istedi. Halife, ashâb ile yaptığı istişareler neticesinde İfrikiyye seferine çıkılmasına izin verdi. Ashâbdan adı "Abdullah" olan yedi kişinin bulunduğu bu orduya "Ceyşü'l-Abâdile"¹⁴⁵, çıkılan gazaya da "Gazvetü'l-Abâdile"

¹⁴¹ İbn Abdilhakem, Fütûh, 161; Belâzurî, Fütûh, s. 313-314, Ya'kûbî, Tarih, II, 164; Kindî, Vulât, s. 110, Taberî, Tarih, IV, 257; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 45; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 151; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm; II, 321; Siyerü A'lâm, III, 34-35; Muir. W, Caliphate s. 215

¹⁴² Ya'kûbî, Tarih, II, 164

¹⁴³ Zehebî, bu iki şahsın Abdullah b. Nafi b. Husayn ve Abdullah b. Nafi b. Fihr olduklarını söylüyor bk. Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 320

¹⁴⁴ Taberî, IV, 253-256; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil; III, 44-45; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 151-52; C. Paşa, II, 132

¹⁴⁵ Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 318

(Abdullahlar Savaşı)¹⁴⁶ adı verilir. Bu sahâbiler, komutan Abdullah b. Sa'd'dan başka, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer b. el-Hattab, Abdullah b. Amr b. el-As, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Cafer idi.¹⁴⁷ 27(647) yılında çıkılan İfrikıyye seferinde, İslâm ordusu ilk önce Trablusgarp'daki (Tripoli) Rumları itaat altına aldı. Hükümdar, Georgias başkent Subeytila'ya çekildi. Abdullah b. Sa'd hükümdara elçi göndererek ya Müslüman olmalarını, ya da cizye vermelerini teklif etti. Aksi halde savaş kaçınılmaz olacaktı. Georgias üçüncüsünü tercih etti. İki ordu şiddetli bir savaşa tutuştular, şehrin muhasarası uzun bir süre devam etti. Savaşın bir an önce neticelenmesini isteyen Hz. Osman, Abdullah b. Zübeyr'in idaresinde Medine'den bir takviye kuvveti gönderdi. İbn Zübeyr uyguladığı savaş taktikleri ve üstün gayretleriyle savaşın Müslümanlar lehine neticelenmesini sağladı. Rumların komutanı Georgias, bizzat Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürüldü, komutanları öldürülen Rumlar dağıldılar. Sonuçta İfrikıyye'nin en önemli şehri olan Subeytula Müslümanların eline geçti.¹⁴⁸

İbn Sa'd Subeytula'yı fethettikten sonra, ordusunu gruplara ayırdı ve çevre beldelerin fethine memur etti. Bu şekilde, bozguna uğrayıp kaçan Rum birliklerinin de bölgeden temizlenmesi sağlanacaktı. Yapılan seferlerde Kafsa şehri yüklü bir ganimetle fethedildi. Ardından Eclen kabilesi üzerine giden Müslümanlar, bura halkıyla bir buçuk milyon dinara anlaşma yaptılar.¹⁴⁹ Gerek Subeytula zaferi neticesinde, gerekse çevre bölgelerin fethiyle İslâm orduları muazzam ganimetler elde ettiler.¹⁵⁰ Abdullah b. Sa'd ganimetlerin beşte birini Medine'ye gönderdi. Kendisi de humusunun humusunu alarak, geri kalan miktarı askerlere dağıttı. Askerlerden atlı olanların her birine üç bin, yaya olanlarına ise bin dinar pay düştü.¹⁵¹

Subeytula'nın fethinden sonra İbn Sa'd, 32(652) yılında Nubeliler üzerine yürüdü. Meydana gelen şiddetli muharebelerden sonra, Nube hakimi ile anlaşma imzalandı. Daha önce örneği hiç görülmeyen bu anlaşmaya göre, Nubeliler her yıl belli sayıda köleyi Müslümanlara verecekler, kendileri ise Müslümanlardan köleler karşılığında buğday, mercimek gibi gıda maddeleri alacaklardı. Yapılan bu ilginç anlaşma, Hz. Osman'a iletildiğinde, halife yapılan anlaşmayı meşru ve uygun bulduğunu bildirdi.¹⁵²

¹⁴⁶ Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Sa'd", D.İ.A, I, 30

¹⁴⁷ Belâzurî, Fütûh, s. 317

¹⁴⁸ İbn Abdilhakem, Fütûh, s. 183; Belâzurî, Fütûh, s. 318; Ya'kûbî, Tarih, II, 165; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 45-46; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 152

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 46

¹⁵⁰ Belâzurî, toplam ganimetin 330 kantar altın olduğunu söylerken bk. Belâzurî, Fütûh, s. 318, Ya'kûbî, (II, 165) ve Taberî, (IV, 256) iki milyon dinar olarak rivayet ederler.

¹⁵¹ İbn Abdilhakem, Fütûh, s. 183-184; Kindî, Vulât, s. 12; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 45-46; İbn Tağriberdî, Nücûm, I, 79-80

¹⁵² Ya'kûbî, II, 166; Ayrıca bk. Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Sa'd" D.İ.A, I, 130

Abdullah b. Sa'd sadece kara fetihleriyle temayüz etmedi. Adeniz'de Müslümanların Bizans donanmasını yendikleri Zâtü's-Savâri savaşında donanmanın başında Abdullah b. Sa'd bulunuyordu. Bizans imparatoru Heraklios, Arap mücahitlerinin İfrikıyye'yi ele geçirmeleri, orada bulunan Rumların bir çoğunu öldürüp geri kalanları da esir etmeleri, sonuçta Bizans'ın bu bölgeden elde ettiği vergi gelirlerine ambargo koymaları, hepsinden daha önemlisi, Bizans'ın Akdeniz'deki en lüzumlu üsleri olan Kıbrıs ve Rodos'u¹⁵³ ele geçirmeleri üzerine büyük bir donanma hazırlayarak, Müslümanların üzerine göndermeye karar verdi. Bizans'ın bu girişimi karşısında Abdullah b. Sa'd, donanmasıyla Akdenize açıldı. Muaviye de Abdullah'a destek vermek için Şam'dan yola çıktı. 34(654) yılında iki donanma Akdeniz'de savaşa tutuştular. Bir kaç gün süren savaş iki tarafın da büyük zayıat vermesine sebep oldu. Neticede Müslümanlar galip geldiler. Bizans donanmasından bir çok asker, gemilerinin batması sonucu boğularak öldü. Başkomutan II. Konstantin yaralı bir vaziyette Sicilya adasına sığınmak zorunda kaldı. İki ordu gemilerinde bulunan direklerin çok olması sebebiyle bu savaşa "Direkler Savaşı" manasına gelen "Zâtü's-Savâri" ismi verilmiştir.¹⁵⁴ Bu savaş İslâm tarihinin en parlak deniz zaferlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

4) Şam

Tarihte Emevî Devleti'nin, zamanımızda ise Suriye Cumhuriyeti'nin başşehri olan Şam, Ön Asya'nın en eski şehirlerinden birisidir. Halep, Amman ve Beyrut arasında yer alan önemli bir ticaret merkezidir. Anti Lübnan Dağları'nın doğu yamacının bir kolu olan Cebel Kasiyun'un eteğinde kurulmuştur.¹⁵⁵ Tarihte Şam denilince, zamanımızda Suriye, Ürdün ve İsrail gibi devletlerin yer aldığı Orta Doğu bölgesi anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ Yâkût el-Hamevî, Şam'ın sınırlarını, Fırat Nehri'nden Mısır sınırında yer alan Ariş'e, oradan da Rum Denizi'ne (Akdeniz) kadar olan bölge içinde gösterir. Halep, Hama, Hims, Dimeşk, Beytü'l-Makdis, Antakya, Trablus, Akka, Askalan gibi büyük şehirler, o günkü Şam eyâleti sınırları içinde yer almaktaydı.¹⁵⁷ Araştırmamızda biz Şam ismini kullanırken sadece bir şehri değil, daha çok bahsedilen bölgeyi kastedeceğiz.

Şam, eski zamanlardan beri birinci sınıf bir kültür merkezidir. Ahd-i Atik'te Hz. İbrahim bahsinde bu şehrin adı geçmektedir. M.Ö VIII.yy.da Asurlular, VII.yy.da Babilliler,

¹⁵³ Kıbrıs 28(648-649), Rodos 34(654) yılında Müslüman'ların eline geçmişti. bk. Ya'kûbî, II, 166; Taberî, IV, 258, 263-264; Süyûtî, Tarihu'l-Hulefâ, s. 171

¹⁵⁴ İbn Abdilhakem, Fütûh, s.189-191; Taberî, IV, 290-292; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 58; İbn Kesîr,-el-Bidâye, VII, 57; Makrîzî, Hitat, II, 190; İbn Tağrıberdî, Nücûm, I, 80, 91

¹⁵⁵ Meydan Larousse, "Şam", XI, 712

¹⁵⁶ Şimdiki Şam şehri o zaman, Araplar tarafından Dimeşk olarak biliniyordu.bk. Hartman R. "Şam", İ.A, XI, 298

¹⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, III, 312

VI.yy.da Grekler ve I.yy.da Romalılar Şam'a hakim oldular. 612 de İran hükümdarı Hüsrev, Şam'ı ele geçirdi. Ancak 627'de İran hükümdarı ölünce, Rum hükümdarı Heraklius Suriye'yi yeniden hakimiyetine aldı. Müslümanlar fethedinceye kadar Şam havalisi Rumların elinde kaldı.¹⁵⁸ Dimeşk'e vali tayin edilen Yezid b. Ebî Süfyan'ın yanında Ebû Ubeyde, Halid b. Velid ve Amr b. el-As gibi komutanların üstün gayretleriyle tüm Şam bölgesi kısa sayılabilecek bir sürede İslâm hakimiyetini girdi.¹⁵⁹

a) Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Kişiliği ve Şam Valiliğine Yükselişi

a.a) Kişiliği

Ebû Abdurrahman ismiyle künyelenen Muaviye b. Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenaf b. Kusayy, 602 veya 603 yılında Mekke'de doğdu.¹⁶⁰ Babası, Mekke'nin en nüfuzlu kişilerinden Ebû Süfyan, annesi ise, yine Mekke liderlerinden biri olan Utbe b Rebîa'nın kızı Hind bint Utbe'dir.¹⁶¹

Mekke'nin idaresi ve Kâbe hizmetlerinin idamesi hususunda Emevî ve Haşimî ailesi rekabetinin en üst noktaya ulaştığı bir zamanda İslâmı tebliğe başlayan Hz. Peygamber'e Muaviye'nin soyu muhalif kaldı. Üstelik onun babası Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'i dâvasından vaz geçirmek için müşrik reislerle birlikte olağanüstü bir çaba harcarken, yeni dinin peygamberine ve ona inananlara karşı uygulanan baskı politikalarının da icracılarından birisi oluyordu. İşte Muaviye, çocukluk ve gençlik dönemlerini böyle bir babanın oğlu olarak, onun tesiri altında geçirdi. Tabiidir ki, bu şartlar altında ondan Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında iyi duygular beslemesi beklenemezdi.¹⁶²

Hz. Peygamber zamanında gençlik çağlarını yaşayan Muaviye'nin adı siyer kaynaklarında nadir olarak geçmektedir. Çünkü o dönemde Muaviye, herhangi bir siyasî ve askerî faaliyete iştirak edecek ve bir takım görevler üstlenecek yaş ve tecrübeye ulaşmamıştı. Hz. Peygamber Uhud savaşından sonra kendisine suikast düzenlenmesinden ve Raci' olayı vuku bulduktan sonra, Zeyd ve Hubeyb'in Mekke'de şehit edilmelerinden sorumlu tuttuğu Ebû Süfyan'ı öldürtmek için Amr b. Ümeyye ile Seleme b. Eslem'i Mekke'ye göndermişti. Bu iki

¹⁵⁸ Hartman R. "Şam", İ.A, XI, 298-299

¹⁵⁹ Şam fetihleri hakkında bk. Araştırmamızın Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer Dönemi Şam Fetihleri bölümleri, s. 44-46, 47-49

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, Kitabü'l-Meârif, s. 152-153; Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, IV, 155

¹⁶¹ Ya'kûbî, II, 216; Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 120; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, V, 209

¹⁶² Aycan İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 36-37

zat Ebû Süfyan'ı aramak için Kâbe'ye geldiklerinde, Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye tarafından tanındılar. Muaviye onların varlığını yüksek sesle duyurunca, Mekke'den ayrılmak zorunda kaldılar. Böylece Muaviye babasını ölümden kurtarmış oldu.¹⁶³

Muaviye'nin Müslüman olma tarihi hakkında kaynaklarda muhtelif rivayetler mevcuttur. İbn Hacer, Vakidî'den rivayetle, onun Hudeybiye Sulhu'ndan sonra Müslüman olduğunu, ama babasından çekinmesi nedeniyle gizli tuttuğunu ve Fetih sırasında ortaya çıkardığını söyler.¹⁶⁴ Ancak makbul olan görüş, onun annesi ve babasıyla beraber Mekke fethinde Müslüman olduğudur.¹⁶⁵ Muaviye'nin fetih esnasında "Salıverilmek" anlamında olan "Tulekâ"dan olması ve Huneyn ganimetlerinin dağıtılması sırasında, "Müellefe-i Kulub" kabul edilen babası ve kardeşi ile aynı miktar malı alması onun fetih sonrası Müslüman olduğunu destekler.¹⁶⁶

Muaviye hakkındaki ihtilâflı konulardan birisi de, onun vahiy kâtipliği meselesidir. Müslim'de geçen bir rivayete göre Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'e gelerek oğlu Muaviye'yi kendisine kâtip yapmasını istemiş ve bu istek kabul edilmiştir.¹⁶⁷ Muaviye'nin bizzat vahiy kâtiibi olarak görevlendirildiğini bildiren rivayetler olmakla birlikte¹⁶⁸ kaynakların çoğunda onun, Hz. Peygamber'in bazı yazışmalarında kâtiplik yaptığı, fakat vahiy kâtiibi olmadığı kanaati daha hakimdir.¹⁶⁹

Arap tarihinin sayılı şahsiyetlerinden olan Muaviye, aynı zamanda dört Arap dahisinden de birisidir.¹⁷⁰ Onun "dahi" olmasını sağlayan ve diğer insanlardan üstün olmasını temin eden hususiyetleri vardı. O dünya işlerinde bilgili ve becerikli biriydi. Siyaseti iyi bilirdi ve tedbirliydi. Şiddet zamanında en şiddetli olduğu gibi, yumuşaklık zamanında da gereken yumuşaklığı göstermesini bilirdi. Cömertlik konusunda şöhret bulmuştu, mal dağıtmayı çok severdi. Bütün bunlarla birlikte siyasete ve riyasete aşırı düşkünlüğü var idi.¹⁷¹ O, insanlarla ilişkiye çok önem verirdi, maharetli kişileri bulur ve onlarla sürekli irtibat içinde olurdu. Nitekim diğer Arap dahileri Muğire, Amr ve Ziyad, onun birinci sınıf adamlarıydılar. İnsanlarla kurduğu ilişkinin mahiyeti konusunda "İnsanlarla aramda koparmadığım bir dostluk

¹⁶³ İbn Sa'd, Tabakât, III, 93-94; Taberî, Tarih, II, 543; el-Bidâye, IV, 70

¹⁶⁴ İbn Hacer, el-İsâbe, III, 433

¹⁶⁵ İbn Kuteybe, Kitâbü'l-Meârif, s. 153; İbn Abdilberr, el-İstiâb, III, 1416; İbnü'l-Esîr, Üsd, V, 209; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, III, 120

¹⁶⁶ İbn Sa'd, Tabakât, II, 152; Ayrıca bu konudaki rivayetlerin değerlendirmesi için bk. İrfan Aycan, Muaviye b Ebî Süfyan, s. 45-47

¹⁶⁷ Müslim, Kitâbu Fedâilü's-Sahâbe, 168

¹⁶⁸ Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 123

¹⁶⁹ İbn Kuteybe, Meârif, s. 152-153; İbn Abdilberr, el-İstiâb, III, 1416; İbnü'l-Esîr, Üsd, V, 209

¹⁷⁰ Diğerleri, Amr b. el-As, Muğire b. Şube ve Ziyad b. Ebih'dir. İbn Sa'd, Tabakât, III, 351

¹⁷¹ Kehhale, Ömer, Mu'cemu Kabâilü'l-Arab, I, 44

bağı vardır. Onlar ipi asılıp kopartmaya çalıştıklarında ben gevşetirim, onlar ipi gevşettiklerinde ben asılıırım" sözü onundur.¹⁷² O, insanların nasıl idare edilebileceğini çok iyi bilirdi. Halkın yönetimi esnasında, sözün kâfi geldiği yerde kırbaça, kırbacın kâfi geldiği yerde kılıca baş vurmazdı, neyi nerede kullanacağını gayet iyi bilirdi.¹⁷³ Abdullah b. Abbas, "İdare konusunda Muaviye'den daha güzel birisini görmedim" diyerek onun siyasetteki başarısını takdir eder.¹⁷⁴ Yine Hz. Ömer'in oğlu Abdullah da, Muaviyenin yöneticilikteki üstünlüğünü, "Rasûlüllah'tan sonra Muaviye'den daha iyi bir idareci görmedim" sözleriyle itiraf eder. Kendisine, onun Ebû Bekir ve Ömer'den de mi daha iyi olduğu sorulduğunda, "Onlar Muaviye'den daha hayırlı idiler ama, Muaviye de onlardan daha iyi idareciydi" cevabını verdi.¹⁷⁵

a.b) Şam Valiliğine Yükselişi

Hz. Ebû Bekir dönemini incelerken bahsettiğimiz gibi¹⁷⁶ halife, 13(634) yılında Suriye fetihleri için ilk önce Ebû Süfyan'ın oğlu Yezid komutasındaki bir orduyu sefere çıkarmıştı.¹⁷⁷ Yezid'in ordusunun içindeki öncü kuvvetlerin başında kardeşi Muaviye vardı.¹⁷⁸ Yezid ve Muaviye Şam yolu üzerinde giderken, Gazze'nin Dasin bölgesinde Rumlarla karşılaşmış onları mağlup ettiler. Bu karşılaşma Müslümanların Bizans'la yaptığı ilk savaşı.¹⁷⁹Yine 13(634) yılındaki Ecnadeyn savaşına iki kardeş iştirak ettiler.¹⁸⁰Dımeşk'in fethi esnasında 14(634) Yezid şehri kuşatan kumandanlardan biri olurken, Muaviye de onun emri altında mücadele etti.¹⁸¹ Müslümanların Rumlarla en büyük karşılaşması olan, Yermük savaşında Muaviye, annesi babası ve kardeşleriyle birlikte savaşa iştirak etti. Yezid yine savaşta ordu komutanıydı.¹⁸²Yezid'in ordusunda sancaktarlık görevini üstlenen Muaviye, Ürdün ve Hims fetihlerinde üstün başarılar elde etti.¹⁸³ Başkomutan Ebû Ubeyde, onun Ürdün cephesinde yararlı hizmetler gördüğünü bir mektupla Hz. Ömer'e bildirdi.¹⁸⁴

¹⁷² İbn Abdirabbih, İkdü'l-Ferid, I, 250

¹⁷³ İbn Abdirabbih, I, 250

¹⁷⁴ İbn Hacer, el-İsâbe, III, 434

¹⁷⁵ İbn Abdilberr, el-İstiâb, III, 1418

¹⁷⁶ bk. Araştırmamızın Ebû Bekir döneminin Suriye fetihleri kısmı s. 44

¹⁷⁷ Taberî, Tarih, III, 387; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 31

¹⁷⁸ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.150; Taberî, Tarih, III, 391; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 276-277

¹⁷⁹ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.151

¹⁸⁰ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.156-157

¹⁸¹ Ya'kûbî, Tarih, II, 140; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 8-9

¹⁸² Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.184-185; Taberî, Tarih, IV, 396-397; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 282; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 8-9

¹⁸³ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s. 159-164, 178-179; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 296

¹⁸⁴ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.160

Hz. Ömer 17(638) yılında hem kendi güveni, hem de Ebû Ubeyde'nin raporunu dikkate alarak, Muaviye'yi Ürdün valisi tayin etti.¹⁸⁵ Ürdün valiliği, Muaviye'nin ilk idarecilik tecrübesidir. 17(638), 18(639), 19(640) yıllarında Şam çevresini kırıp geçiren taun İslâm ordusunu da etkiledi. Bir çok mücahitle beraber başkomutan Ebû Ubeyde, arkasından onun yerine geçen Muaz b. Cebel vefat edince, Yezid b. Ebî Süfyan başkomutan atandı.¹⁸⁶ Yezid başkomutan olduktan sonra halife tarafından Kayseriya'nın¹⁸⁷ fethine görevlendirildi. Şehrin kuşatılması esnasında Yezid de hastalanınca, yerine kardeşi Muaviye'yi bırakarak Dimeşk'e çekildi. Uzun süren kuşatmadan sonra Kayseriya Muaviye tarafından fethedildi.¹⁸⁸ Kayseriya fethi Muaviye'nin başkomutan olarak görev yaptığı ilk savaştır.

Kayseriya kuşatması sırasında hastalığı sebebiyle Şam'a dönmek zorunda kalan Yezid, 19(640) yılında vefat etti. Halife Hz. Ömer, Yezid'in yerine Ürdün savaşlarında başkomutanın takdirini kazanan ve en son ağabeyinin yerine idare ettiği Kayseriya kuşatmasını başarıyla neticelendiren Muaviye'yi tayin etti.¹⁸⁹ Muaviye, Yezid'in sahip olduğu tüm yetkileri haiz olarak, Şam ve civarının siyasi ve askerî sorumluluğunu üstlendi.¹⁹⁰

b) Muaviye'nin Şam Valiliğindeki Siyasi ve Askerî Faaliyetleri

Muaviye, Şam'a vali olduktan sonra Hz.Ömer'in emriyle, daha önce Amr b. el-As tarafından fethedilmiş olan, yerli halkın ayaklandığı Askalan ve Gazze'nin fethine çıktı. Halifenin emri doğrultusunda adı geçen şehirler tekrar hakimiyet altına alındılar.¹⁹¹ Şam sahilleri boyunca sürdürdüğü kara fetihlerini başarıyla tamamlayan Muaviye, bu defa Kıbrıs seferine çıkmak için halifeden izin istedi. Fetih için en uygun yer olan bu odanın ekonomik ve stratejik avantajlarını Hz.Ömer'e bildirerek, ondan destek talep etti. Deniz hakkında detaylı bilgisi olmayan Hz. Ömer, bu konuda yetkili gördüğü Mısır valisi Amr b. el-As'a bir mektup yazarak, ondan bilgi istedi. Amr da, deniz seferlerinin risklerinden ve tehlikelerinden bahseden bir cevap gönderince, halife ashâba da danışarak deniz seferi için izin veremeyeceğini Muaviye'ye bildirdi.¹⁹²

¹⁸⁵ Taberî, Tarih, IV, 67

¹⁸⁶ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.190-192; Taberî, Tarih, III, 604

¹⁸⁷ Kayseriya, Şam bölgesinde bir sahil şehridir. bk.Mu'cemu'l-Buldân, VI, 421

¹⁸⁸ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.192-193;İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 346 Şehrin fetih tarihiyle ilgili rivayetler için bk. Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.194

¹⁸⁹ İbn Kuteybe, Kitabu'l-Meârif, s. 150; Ya'kûbî, Tarih,II, 150; Taberî, Tarih, IV, 62

¹⁹⁰ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.192

¹⁹¹ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s. 192

¹⁹² Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.208; Taberî, Tarih, IV, 260-261; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 172; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 323-324; W. Muir, Caliphate, s. 216

Deniz seferlerine çıkma iznini alamayan Muaviye, o zaman Rum topraklarına yaz ve kış seferleri düzenlemeye başladı. Bu seferlerde mücahitler, hiç bir direnişle karşılaşmadan Rum topraklarında ilerliyorlar ve bu seferlerden bol ganimet elde ediyorlardı.¹⁹³ Muaviye, Hz. Ömer'in halifeliğinin son zamanında çıktığı Rum seferinde Ammuriye'ye (Ammoryon) kadar ulaştı.¹⁹⁴

Hz. Ömer'in 23(644) yılının sonlarına doğru şehid edilmesinden sonra, 24(644-45) yılı başlarında Hz. Osman halife seçildi. Hz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte, idarî kademedede önemli değişiklikler olmaya başladı. Kendi akrabalarını siyasi ve askerî sorumluluklara getirmekten şiddetle kaçınan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in aksine, Hz. Osman devletin en önemli mevkilerine kendi ailesinden, Benî Ümeyye'den olan şahısları getirmeye başladı. Hz. Ömer döneminde Şam valisi olan Muaviye'yi de eski vazifesinde bıraktı.

Muaviye, Hz. Osman halife olduğu sırada sadece (Şam) Dimeşk şehri ve havalisini idare ediyordu. Hama, Hims, Kınnesrin, Havran, el-Cezire gibi topraklar, Umeyr b. Sa'd'ın yönetimindeydi.¹⁹⁵ Umeyr, kısa süre sonra hastalanıp görevden affını isteyince, Hz. Osman onun emrindeki toprakları Muaviye'ye bağladı. Ardından Filistin valisi Abdurrahman b. Alkame'nin vefatı neticesi, buraya da yeni bir idareci tayin edilmeyip, yine Muaviye'nin idaresine verildi. Neticede Ürdün, Hums, Hama, Filistin, Şam (Dimeşk), Lazkiye bölgeleri "Şam Eyâletleri" adı altında bir tek kişiye, Muaviye b. Ebî Süfyan'a bağlanmış oldu.¹⁹⁶ Küfe, Basra ve Mısır gibi eyâlet merkezlerine Benî Ümeyyeli idareciler tayin eden Hz. Osman, zaten Ümeyyeli olan Şam valisi Muaviye'nin de idare ettiği toprakları ve sorumluluk alanını genişleterek onun nüfuzunu tasdik ve tezyid etti.¹⁹⁷

Muaviye, Hz. Osman döneminde de, Rum toprakları üzerine düzenlediği seferlerine devam etti. Mücahitler, Antakya ve Tarsus'a kadar ulaştılar. Vali, Şam ve el-Cezireli askerleri bu bölgelerde bırakarak geri döndü. Daha sonra, Yezid b. Hur el-Absî komutasında bir ordu yaz seferine gönderildi. Yezid ordusuyla birlikte Antakya'ya kadar ulaştı.¹⁹⁸ Bu seferden çok sonra, 33(653-54) yılında Muaviye bizzat kendisinin çıktığı Rum seferinde ise Malatya önlerine kadar geldi.¹⁹⁹ Rum topraklarına seferlerini devam ettiren Muaviye, halifenin emriyle fethedilen topraklara muhtelif kabilelere mensup arapları yerleştirerek

¹⁹³ İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 123

¹⁹⁴ Taberî, Tarih, IV, 250; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 44

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 7-8

¹⁹⁶ Taberî, Tarih, IV, 289; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 58; Algül, İslâm Tarihi, II, 371, 449

¹⁹⁷ Lammens, H. "Muaviye", İ.A, IV, 438-439

¹⁹⁸ Taberî, Tarih, IV, 250; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 44; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 151; C. Paşa, II, 131-132

¹⁹⁹ Taberî, Tarih, IV, 317; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 68-69

sistemli bir iskân politikası uyguladı. Bizzat kendisinin tesbit ettiği bölgelere Temimoğulları'nı, Kays ve Esedoğulları'nı yerleştirdi.²⁰⁰

Hiz. Ömer tarafından deniz seferine çıkmasına müsaade edilmeyen Muaviye, bu defa Hiz. Osman'a aynı istekle müracaatta bulundu. Halife, Hiz. Ömer'in endişelerine katılarak, ona izin vermek istemedi.²⁰¹ Kıbrıs fethi için Muaviye'nin ısrarlı talepleri karşısında halife, sefere çıkarken ailesini de yanına alması, ve askerlerden sadece gönüllü olanları götürmesi şartıyla izin verdi.²⁰² 28(648) yılında²⁰³ gerçekleştirilen Kıbrıs seferinde sahâbeden Ebû Zerr el-Gıfârî, Ubade b. Samit ve Ümmü Haram bint Milhan gibi seçkin şahsiyetler de iştirak ettiler.²⁰⁴ Akka'dan hareket eden donanma, Kıbrıs sahillerine ulaştı. Müslümanlar daha sonra karaya çıkarak ada halkını mağlup ettiler, bolca esir ve ganimet elde ettiler.²⁰⁵ Sonunda Kıbrıs valisi Müslümanlardan barış istedi. Kıbrıslıların yıllık yedi bin dinar ödemeleri şartıyla anlaşma yapıldı. Kıbrıslılar eski efendileri olan Rumlara da aynı miktarı ödüyorlardı.²⁰⁶ Ayrıca bu anlaşmayla Kıbrıs halkı, Müslümanlara adadan geçiş izni verecek ve Bizans üzerine yapılan seferlerde kolaylık sağlayacaktı.²⁰⁷

Muaviye, 34(654) yılında meydana gelen Zâtü's-Savâri Gazvesinde de, Şam orduları komutanı olarak büyük bir zafer kazandı.²⁰⁸ Hiz. Ömer zamanında başlayan siyasî yükseliş grafiğini Hiz. Osman döneminde daha da hızlandıran Muaviye, düzenlediği ve başarılı olduğu fetih hareketleri yanında, uyguladığı başarılı yönetimiyle Şam'da mükemmel bir idare meydana getirdi. Muaviye buradaki gücünü Hicaz'dan gelenler yerine, Suriye'de yerleşmiş olan Kelb kabilesine dayandırdı. Kendisi bu kabilede Meysun isimli bir kadınla evlenerek, onlarla akraba oldu. Böylece nüfuzunu daha da artırdı. Hiz. Osman'ın da, Kelbli bir kadınla evlenmesini sağlayan yine Muaviyedir.²⁰⁹ Roma medeniyetinin doğudaki merkezi olan Şam, onun zamanında askerî ve siyasî güç açısından diğer memleketlerden üstün hale gelmişti.²¹⁰ Şam'ın bütün avantajlarını kullanan Muaviye, hakimiyeti altında bulundurduğu insanları

²⁰⁰ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.245

²⁰¹ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.208

²⁰² Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.208-210; Taberî, Tarih, IV, 260-261; İbn Asem, Fütûh, I, 347-348; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 48; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 153

²⁰³ Seferin 29 (649), 33 (654) te olduğunu bildiren rivayetler de vardır. bk. Taberî, Tarih, IV, 259; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 171

²⁰⁴ Taberî, Tarih, IV, 259; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 48; İbn Hibban, s. 505

²⁰⁵ İbn Asem, Fütûh, I, 349-350

²⁰⁶ Ferruh Ömer, Tarîhu Devleti'l-Emeviyye, s. 114

²⁰⁷ Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, s.208-209; Ya'kûbî, Tarih,II, 166; Taberî, Tarih, IV, 262; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 48; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 153; W. Muir, Caliphate, s. 217

²⁰⁸ Taberî, Tarih, IV, 290-292; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 58; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 157; C. Paşa,II ,161-162; Savaşın sebebi ve gelişimi hakkında bk. Abdullah b. Sa'd'ın fetihleri bahsi. s. 75-77

²⁰⁹ İbn Hibban, Kitabu's-Sikât, II, 284

²¹⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, İslâm Tarihi, II, 323

kendine bağlamış ve uzun süren idaresi esnasında, Suriye'yi devletin en iyi teşkilâtlandırılmış ve en iyi yetiştirilmiş askerî birliklere sahip örnek bir eyâleti haline getirmişti.²¹¹

Sonuç olarak; Muaviye'nin daha valiliği döneminde- ister iradî, isterse gayri iradî olsun-ileride tesis edeceği Emevî saltanatının altyapısını hazırladığını söylememiz mümkündür.

5) Medine'de Mervan b. Hakem'in Devlet Kâtibi Olarak Tayin Edilmesi

Hz. Osman hilâfet makamına geçtikten sonra Kûfe, Basra ve Mısır gibi eyâletlerin valilerini azlederek, yerlerine kendi ailesinden idareciler tayin edip, Hz. Ömer zamanında Şam valisi olan Benî Ümeyyeli Muaviye'yi ise daha geniş yetkiler vererek eski vazifesinde bırakırken, devletin merkezi Medine'de de, önemli bir atama ile, amcasının oğlu Mervan b. Hakem'i devlet kâtipliği görevine getirdi. Hz. Osman'ı günümüzdeki devlet başkanı olarak kabul edersek, Mervan da onun başbakanı statüsündeydi. Yani Mervan, icranın başında idi.

Mervan b. Hakem b. Ebî'l-As b. Ümeyye 624²¹² yılında Taif'te dünyaya geldi.²¹³ Mervan'ın babası, Mekke müşriklerinin elebaşlarından, Hz. Peygamber ve Müslümanlara en fazla eziyet edenlerden birisi Hakem b. Ebî'l-As, annesi ise Ümmü Osman olarak tanınan Amine bint. Alkame b. Safvan'dır.²¹⁴ Hakem, tulekâdan olup, Mekke fethi sonrasında Müslüman olanlardandır. Daha sonra Medine'ye intikal etmiştir. Fakat Mekke'de Hz. Peygamber'e hoş davranmayan Hakem, bu saygısızlığını Müslüman olduktan sonra da devam ettirdi. Bir ara Allah Rasûlü, ashâbla önemli bir meseleyi görüşmüş ve görüşme sırasında konuşulanların gizli tutulmasını istemişti. O toplantıda bulunan Hakem, konuşulanları herkese ifşa ettiği gibi, daha da ileri giderek, Hz. Peygamber'in söylediklerini değiştirerek başkalarına aktarmıştı.²¹⁵ Üstelik, Hz. Peygamber'in yürüyüşünü ve hareketlerini taklit etme gibi yakışsız davranışlar yapıyordu. Bu tavırlarından dolayı Allah Rasûlü, onu Taife sürgün etti.

²¹¹ Lammens, H. "Muaviye", İ.A, IV, 438-439

²¹² Mervan'ın hangi yılda doğduğu hakkındaki rivayetler farklıdır. Onun hicretten 2, 4 veya 5 yıl önce dünyaya geldiğini, Uhud yada Hendek savaşı sırasında doğduğunu bildiren rivayetler vardır. Üsdü'l-Ğabe'de, onun, H. 2'de dünyaya geldiği bildirilir. İbn Sa'd ile İbn Kuteybe ise, Hz. Peygamber'in vefat ettiği zaman onun 8 yaşında bir çocuk olduğunu söylerler. Biz kronolojik olarak birbiriyle tutarlı olan bu üç rivayeti birleştirerek, H. 2. yıl ve Hz. Peygamber'in vefatından 8 yıl öncesi olan 624 yılını Mervan'ın doğum yılı olarak kabul ettik. bk. İbn Sa'd, Tabakât, V, 36; İbn Kuteybe, Kitabü'l-Meârif, s. 154; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, V, 144

²¹³ Mervan'ın nerede dünyaya geldiği hususu da, kaynaklarda kesin değildir. Ancak Mekke ve Taiften biri olduğu konusunda pek ihtilaf yoktur. bk. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, V, 144. Şayet onun Uhud veya Hendek savaşı sırasında doğduğunu kabul edersek, Mekke'de doğmuştur diyebiliriz. Fakat bizim de kabul ettiğimiz tarih olan 624 yılında doğduysa, onun doğum yerinin Taif olması kuvvetle muhtemeldir.

²¹⁴ İbn Sa'd, Tabakât, V, 35

²¹⁵ İbn Abdilberr, el-İstiâb,

Daha çocuk yaşında olan Mervan da, babasıyla birlikte oraya gitmek zorunda kaldı.²¹⁶ Bu sürgün nedeniyle, Mervan'a, Tarîd b. Tarîd (Kovulmuş oğlu kovulmuş) adı verilmiştir.²¹⁷

Hz. Peygamber'in hayatı boyunca Hakem bir daha Medine'ye gelemedi. Hz. Osman'ın ısrarlı ricalarına rağmen, ilk halife Hz. Ebû Bekir ve ikinci halife Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in kovduğu bir adamı Medine'ye alamayacaklarını söylediler. Hz. Osman 24 (644-654) yılında kendisi halife olunca, amcası Hakem'i ve onun oğlu Mervan'ı Medine'ye getirdi. Müslümanlar halifenin bu hareketini pek hoş karşılamadılar.²¹⁸ Ashâb, Hz. Osman'a niçin Hakem'in Medine'ye geri gelmesine müsaade ettiğini sorduklarında o, "Rasûl-i Ekrem onun ıtlakını bana va'd buyurdu. Lakin icrasına vakit müsait olmadı" diye cevap vererek, Hz. Peygamber'in vadini kendisinin yerine getirdiğini iddia etti.²¹⁹

Hz. Peygamber'in sürgün ettiği bir kişiyi Hz. Osman'ın tekrar Medine'ye getirmesi, ashâbı rahatsız etti. Halifenin bununla iktifa etmeyerek, kovulmuş adamın oğlu olan Mervan'ı devlet kâtibi olarak ataması, memnuniyetsizliği daha da artırdı. Nasıl olur da, bunca mümtaz sahâbi varken, devlet kâtipliğine böyle bir adam getirilir şeklinde şikâyetler yükselmeğe başladı. Üstelik Hz. Peygamber'in cezasına maruz kalan Hakem, hâla hayattaydı ve devlet işlerinin yürütülmesi sırasında rahatlıkla oğluna tesir edebilirdi.²²⁰ Bundan başka, Arap geleneğinde yaşın ve tecrübenin önemi göz önüne alındığında, daha otuzuna gelmemiş ve herhangi bir idarî ve askerî görevde bulunmamış bir kişinin, icranın en önemli noktalarından birine getirilmesi, ashâbı endişelendiriyordu.

Mervan halife kâtibi olarak, devleti Hz. Osman adına yönetmeye başladı.²²¹ Hz. Osman'ın mührü onun elindeydi ve o, verdiği şahsî kararlarını bu mührle halifeye maledabiliyordu.²²² Mervan, Hz. Osman'ın yumuşaklığından ve onun kendisi hakkında beslediği hüsnüzanından ziyadesiyle istifade ederek, devlet işlerini keyfî şekilde yürütüyor, yaptıklarını halifeye bildirme gereğini bile duymuyordu. Bundan dolayı, onun yaptıklarının faturası Hz. Osman'a kesiliyor ve onlardan halife sorumlu tutuluyordu.²²³

Mervan'ın hoş görülemeyecek faaliyetlerinden birisi de, Hz. Osman ile diğer ashâb arasını açma girişimleriydi. O, her vesileyle halifeye eski arkadaşlarını unutturmak, onlarla

²¹⁶ İbn Kuteybe, Meârif, 84, 154; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 163; Zehebî, Siyeru A'lâm, II, 107-108

²¹⁷ Lammens, H, "Mervan", İ.A, V, 777

²¹⁸ İbn Kuteybe, Meârif, s. 154; Ya'kûbî, Tarih, II, 164; Zehebî, Tarihu'l-İslâm, II, 336

²¹⁹ Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, II, 136

²²⁰ Mevdûdî, Hilâfet ve Saltanat, (trc. Ali Genceli), İstanbul 1980, s. 134

²²¹ Lammens, H, "Mervan", İ.A, V, 777

²²² Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 477

²²³ İbn Sa'd, Tabakât V, 36; Mevdûdî, a.g.e, s. 141

olan münasebetlerini kesmek ve tek yardımcısının kendisi olduğunu göstermek istiyordu. Bundan başka Mervan, ashâbın halife hakkında söylemiş oldukları sözleri ona aktararak, kadim dostların arasını bozmak istiyordu. Hz. Osman da, bazen Mervan'ın bu oyunlarına geliyor ve onun söylediklerine inanıyordu.²²⁴ Hz. Peygamber'in rahle-i tedarisinden geçmemiş olmasından ve ashâb terbiyesi almamasından olmalı ki Mervan, İslâm'ın önde gelen şahsiyetlerine saygıda kusur ediyor ve onlara, rencide edici sözler söylemekten çekinmiyordu. Hz. Peygamber'in dâva arkadaşları tulekâdan birisi tarafından azarlanıyor ve hakaret görüyorlardı.²²⁵ Bu durum ashâbı oldukça rahatsız ediyordu. Ümmetin ileri gelenleri, başta Hz. Ali olmak üzere, halifeyi sık sık uyararak, Mervan'ın aklına uymamasını istiyorlardı. Hatta hanımı Naile bile Hz. Osman'a, "Sen Mervan'ın gösterdiği yoldan gidersen, kendi ölümünü hazırlamış olursun. Bu adamda ne Allah korkusu, ne Allah muhabbeti ve ne de utanma duygusu vardır. Ayrıca onun insanlar nazarında hiç bir itibarı yoktur" diyerek uyarıda bulunuyordu.²²⁶

²²⁴ İbn Sa'd, V, 36

²²⁵ Mervan'ın, ashâbın ileri gelenleri hakkındaki saygısız tavırları sonraları daha da çirkin boyutlara ulaşmıştır. Umeyr b. İshak'tan rivayet edildiğine göre; Mervan, Muaviye zamanında Medine'ye emir tayin edildiğinde, minbere çıktığı zaman Hz. Ali ve onun evlâdına küfrediyordu. Daha sonra onun yerine Said b. As tayin edildi. O ise, Hz. Ali'ye hiç küfretmedi. Mervan, sonra tekrar Medine valisi olunca, eski davranışını devam ettirdi. Bundan rahatsız olan Hz. Hasan, cuma günü camiye gediğinde Hz. Peygamber'in hücrelerinde bekliyor, ancak hutbe bittikten sonra çıkıp namazını kılabilirdi. bk. Zehebî, Siyeru A'lâm, III, 477-478; Tarihu'l-İslâm, IV, 231

²²⁶ Taberî, Tarih, IV, 362-363; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 83; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 173; C. Paşa, II, 194

II- HZ. OSMAN'IN SON ALTI YILI (KARIŞIKLIK DÖNEMİ)

A) İdareye Karşı Muhalefetin Başlaması ve Sebepleri

Araştırmanın bu kısmında, halkın Ümeyyeli idareciler hakkındaki şikâyetlerini ve bu şikâyetlerin nedenlerini inceleyeceğiz. Devlet içinde meydana gelen karışıklıkların önlenmesi için, halifenin ve onun valilerinin aldıkları tedbirleri ve tedbirlerin sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Tarihçiler, Hz. Osman'ın hilâfet dönemini iki kısma ayırırlar: Birinci kısım, (24-29/644-649) yıllarını ihtiva eder ki, "Sükûnet Dönemi" olarak isimlendirilir. (30-35/650-655) yılları arası ise "Karışıklık Dönemi" olarak bilinir.²²⁷ Anlaşılan bu tür bir ayrıma gidilmesinin altında, karışıklıkların ikinci devrede ortaya çıkması yatmaktadır.²²⁸ Ancak, karışıklıkların sadece ikinci devrede meydana geldiğini söylemek pek isabetli olmayacaktır. Ortaya çıkan olayların sebeplerini daha önceki dönem içinde de aramak gerekmektedir. Kanaatimizce ikinci dönemdeki karışıklıklar, geçmiş dönemde meydana gelen hoşnutsuzlukların bir dışavurumu şeklinde tezahür etmiştir.

İnsanları idare görevini üstlenen şahıslar hakkında, teb'ası tarafından mutlaka şikâyetlerde bulunulmuştur. Halkın tümünü memnun edebilen, herkesin hoşnut ve razı olduğu bir idareci hiç bir zaman olmamıştır. Hz. Ömer'den sonra halife seçilen Hz. Osman da, vazifesi gereği birçok siyasi tasarrufta bulundu. Onun, halkın hayrı ve menfaati niyetiyle yaptığı uygulamaların bir kısmı takdir görmekle beraber, bazı icraatları şiddetle tenkit edildi. Halifenin aleyhine yapılan eleştiriler, bazen onun şahsî tasarruflarından, bazen de tayin ettiği

²²⁷ Vida, D. "Osman", İ.A, IX, 430

²²⁸ Fırlalı E.R, İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, s. 34

idarecilerin uygulamalarından meydana gelmiştir Şimdi bu eleştirileri ayrı ayrı başlıklar altında inceleyelim.

1) Halifenin Şahsî Uygulamalarından Kaynaklanan Şikâyetler

a) Önemli Vazifelere Ümeyyeogulları'nın Tayin Edilmesi

Üçüncü halife hakkında yapılan tenkitlerin başta geleni, akrabalarını devletin en önemli idarî, askerî ve siyâsî mevkilere getirmesi meselesidir. Hz. Osman, halifeliğinin ilk yıllarında çeşitli nedenlerle Mısır, Kûfe, Basra gibi önemli eyâlet valilerini azlederek, onların yerine Benî Ümeyyeli şahısları tayin etti. Hz. Ömer'in vasiyetine binâen Kûfe'ye tayin ettiği Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yerine anne bir kardeşi Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt tayin edildi. 26(647). Velid'in içki kullanması nedeniyle azledilmesinden sonra, onun yerine yine Ümeyyeli Said b. el-As Kûfe valisi oldu. 30(650-651). Yine, Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eşarî, valilikten alınıp yerine halifenin anne tarafından akrabası olan Abdullah b. Amir geçti. 29(649-650). Mısır fatihi Amr b. el-As bölge valiliğinden alınıp, yerine Hz. Osman'ın süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh tayin edildi. 27(647). Hz. Ömer zamanından beri Şam valisi olan Muaviye ise, yetki alanı daha da genişletilerek aynı görevde bırakıldı.²²⁹ Vilâyetlerde yapılan bu tayinlerle birlikte merkezi idare de bu ailenin kontrolüne geçti. Halifenin baş danışmanlığına ve devlet başkanından sonra icranın bir numaralı görevi olan devlet kâtipliği görevine, Hz. Osman'ın amcasının oğlu Mervan b. Hakem getirildi. Böylece devletin bütün idarî kademeleri aynı soya, yani Ümeyyeogulları'na geçmiş oldu.²³⁰ İslâm devletinde saltanat usûlleri bu şekilde ortaya çıkmaya başladı. Resmen saltanat olmamakla birlikte, iktidar gitgide bir kabile fertlerinin eline geçti.²³¹

Hz. Osman'ın uyguladığı bu tayin politikası, ne Hz. Peygamber'in, ne de ondan sonra gelen iki halifenin icraatına uyuyordu. Hz. Peygamber, Hz. Ali hariç hiç bir Haşimî'yi önemli bir göreve getirmemişti. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de, kendi akrabalarını devlet vazifelerinden uzak tutmuşlardı. Hatta Hz. Ömer, kendi kabilesi olan Benî Adiy'den herhangi bir kişiyi valiliğe getirmediği gibi, hilâfete geçer geçmez, vazifede olan akrabalarını görevden uzaklaştırmıştır.²³² Hz. Ömer bu uygulamasıyla, Hz. Peygamber döneminde üstü küllenmiş olan kabile asabiyetinin canlanmasını engellemiş oluyordu. Ancak Hz. Osman, selefleri aksine

²²⁹ Mes'ûdî, Mürûcû'z-Zehab, II,344; Ömer Ferruh, Tarîhu Sadri'l-İslâm ve'd- Devleti'l-Emeviyye, s. 114

²³⁰ İbn Hibban, Kitâbü's-Sikât, II, 257

²³¹ Mevdûdî, Hilâfet ve Saltanat s. 129-130

²³² Mevdûdî, a.g.e, s. 127

bir yol takip ederek, akrabasına ve aşiretine meyletti. Sadece Emevî toplumuna itimat etti, devlet işlerinin pek çoğunda onlarla istişare yaptı ve büyük vilâyetlere Emevîleri tayin etti.²³³ Böyle davranmakla o, halife seçilirken vermiş olduğu sözün de hilâfına hareket etmiş oluyordu. Hz. Abdurrahman, Allah'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolundan gitmesi şartıyla ona biat edeceğini söylemiş, o da kabul etmişti.²³⁴ Üstelik Hz. Ömer'in akrabalarına karşı dikkatli olması hususundaki uyarısı, Hz. Osman tarafından dikkate alınmamış oldu. Çünkü Hz. Ömer, Hz. Osman'a "Ey Osman, Müslümanları idare işini üstüne alırsan, Ebû Muaytoğulları'nı insanların başına musallat etmeyesin" vasiyetinde bulunmuştu.²³⁵

Hz. Osman'ın, akrabalarını önemli vazifelere getirmesinin iki farklı sebebi olabilir: Birinci sebep, onun ailesine karşı düşkünlüğü ve bağlılığıdır.²³⁶ Bundan dolayı halife (Sıla-i rahim=Akraba ile ilgilenmek) mucibince, akrabalarına vazife vermiştir diyebiliriz.²³⁷ Ancak onun bu iyi niyeti, Hz. Peygamber zamanında kaybettikleri eski nüfuzlarını elde etmek isteyen Ümeyyeliler tarafından istismar edilmiştir.²³⁸ Halifenin kendi akrabalarını idarenin başına getirme niyetlerinden ikincisi de, vilâyetlerin yönetiminde ve merkezde birliği sağlamak için aynı aileden olanların yakınlığından faydalanma isteği olabilir. Hz. Osman bu maksatla, akrabası olan kişilerin kendi sözünü daha iyi dinleyeceklerini ve disiplinin bu şekilde sağlanacağını umuyordu. O, kendisinin yaptığı gibi, akrabalarının da kendisine bağlı ve muti olacağını tahmin etmişti. Ancak sonuç böyle olmadı ve Hz. Osman onların hırslarına mağlup oldu.²³⁹ Halifenin bu icraatından ashâb rahatsız oldu, bu nedenle yöneticiler pek hoş karşılanmadılar. Mevdûdî, ashâbın Emevîlerin önemli valiliklere getirilmesine karşı hoşnutsuzluğunun sebeplerini şu şekilde izah eder: Evvelâ Hz. Osman devrinde işbaşına gelen Benî Ümeyye'nin çoğu "Tulekâ" zümresindedir. Bu şahıslar, Risâlet döneminde, Mekke'de Hz. Peygamber'e karşı mücadele eden tarafta yer almışlar, ancak Mekke fethinden sonra Müslüman olmuşlardı. Şam valisi Muaviye, Kûfe valisi Velid b. Ukbe, devlet kâtibi Mervan bunlardandı. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd ise, müslüman olduktan sonra irtidat etmiş, fetih gününde Hz. Osman'ın tavassutu ile öldürülmekten kurtulmuştu. İşte, başından beri İslâm yolunda mücadele eden Sabikûn ve Evvelûn dururken, yukarıda bahsettiğimiz şahısların

²³³ Ömer Kehhale, Mu'cemü Kabâili'l-Arab, I, 44; Ebû Zehra, İslâmda Siyasî Ve İtikadî Mezhepler Tarihi, s. 42

²³⁴ Ya'kûbî, II, 162; İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 31; Taberî, Tarih, IV, 233; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 37; Süyûtî, Tarihu'l-Hulefâ, I, 148; C. Paşa, II, 126

²³⁵ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 29; Taberî, Tarih, IV, 192; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 27; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 137-138

²³⁶ Ebû Zehra, a.g.e, s. 42

²³⁷ Algül Hüseyin, İslâm Tarihi, II, 448

²³⁸ Fığlalı, İbâdiyenin Doğuşu ve Görüşleri, s. 36

²³⁹ Fığlalı, a.g.e, s. 37

idareye geçmesini müslümanlar kabullenemiyorlardı. İkinci olarak bu insanlar, İslâm'ın ilk dönemlerinde tam bir inanç ve sadakatle İslâm'a girmiş, Hz. Peygamber'in taht-ı terbiyesinde yetişmiş insanlar değillerdi. Bu zatlar, işi en iyi bilen, en iyi idare eden şahıslar olabilirler, bir çok fetihde bulunabilirlerdi. Ama İslâm'ın gayesi, milletlere ve ülkelere tahakküm sağlamak değil, insanlara doğruluğu, ahlâkı fazileti göstermektir. Öyleyse, Müslümanların idaresi gibi önemli bir vazife, ahlâklı ve faziletli kişilere verilmeliydi. Bu kişiler ise müslümanların ilk safalarında yer alamazlardı, onların yerleri arka sıralardı. Durum böyle olunca, bu şahısların devlet idaresine getirilmesi uygun değildi. Mevdûdî, ashâbın Ümeyyeli idarecilere karşı antipatisinin üçüncü sebebini de şöyle açıklıyor: Ümmetin başına getirilecek insanların en mükemmel, en temiz ve en dürüst zatlar olmaları gerekliydi. Onların geçmişinde en ufak bir leke olmamalıydı. Oysa, Hz. Osman'ın vazifeye getirdiği şahısların hemen hepsinin geçmişte sabıkası vardı. Kûfe'ye tayin edilen Velid b. Ukbe, Hz. Peygamber tarafından 9 (630-631) yılında Mustalikoğulları'nın zekâtını toplamak için gönderilmiş, fakat o, onların sadaka vermekten ictinap ettiklerini söyleyerek geri dönmüştü. Bunun sonucunda hakkında âyet inmiş ve o münafık olarak tavsif edilmişti.²⁴⁰ Abdullah b. Sa'd mürted damgasını yemiş, Mervan b. Hakem de, babasıyla birlikte sürgüne gönderilmiş olması nedeniyle "Tarîd b. Tarîd= Kovulmuş oğlu kovulmuş" olarak anılır olmuştu. Geçmişte sicili kötü olan şahısların valilik ve devlet kâtipliğine getirilmesi, Hz. Osman'ın ağır eleştiriler almasına sebep olmuştur.²⁴¹ Haklarında yapılan ithamlara rağmen, komutanlık ve valilik görevlerine getirilen Ümeyyelilerin çoğu, yüklendikleri vazifelerin ehli ve kabiliyetli kişilerdi. İdareciliği gerçekten iyi biliyorlardı. Bunlar bir çok muharabede başarılı olmuş, birçok gayri müslim beldeleri İslâm topraklarına katmış ve yöneticilikteki ehliyetlerini ispat etmiş kişilerdi. Fakat, "Bütün liyakatli kişiler bu ailedeydi, başka yetenekli kişi yoktu, bu nedenle onlar idarî görevlere getirildiler" denemez. Muhtemelen, o dönemde başka ailelere mensup idareciler de vardı ve onlar da başarı sağlamışlardı. Bu nedenle, Horasan'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan memleketlerin idaresinin yalnız bir sülaleye mensup kişilerin eline geçmesinin, sadece kabiliyetle ve iş bilmekle izah edilmesi mümkün değildir.²⁴²

Hz. Osman'ın yapmış olduğu tayinler, bir ölçüde makul karşılanabilir. O, devletin başkanıdır, idarecisidir ve istediği kişileri vazifeye getirme hakkına sahiptir. Nitekim ondan önceki iki halife de, onun gibi bazı valileri değiştirip, yerlerine yenilerini tayin etmişlerdi. Fakat, Hz. Osman'ın diğerlerinden farklı olan ve tenkit edilen uygulaması, azledilen valilerin yerine sadece Ümeyyeli olanları tayin etmesi olmuştur.

²⁴⁰ İbn Abdilberr, el-İstiâb, IV, 1553

²⁴¹ Mevdûdî, Hilâfet ve Saltanat, s. 131-135

²⁴² Mevdûdî, a.g.e, s. 131

b) Devlet İmkânlarının Ümeyyeoğulları'na Tahsis Edilmesi

Hz. Osman'ın halk arasında en fazla dedi-koduya sebep olan uygulamalarından birisi de, kendi kabilesine devlet imkânlarından tahsisat ayırması meselesidir. İslâm tarihi kaynaklarında, onun Emevî ailesine yaptığı ihsanlar konusunda farklı rivayetler vardır. Hz. Osman, Taife sürgün edilmiş olan amcası Hakem'i Medine'ye getirdikten sonra, kendisine yüz bin dirhem para verdiği gibi, Fedek arazisini onun oğlu Mervan'a tahsis etmişti.²⁴³ Ayrıca, Medine çarşısının geliri de, Mervan'ın kardeşi Haris'e verilmiştir. Yine halife, damadı Abdullah b. Halid'e dörtyüzbin²⁴⁴ dirhem tahsis etmişti.²⁴⁵

Hz. Osman'ın akrabalarına yaptığı ihsanlar hakkında en fazla spekülasyon, İfrikıyye ganimetleri üzerinde yapılmıştır. Hz. Osman, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i Afrika'ya gönderirken, şayet fetihleri başarıyla tamamlarsa, elde edilen ganimetlerin beşte birinin beşte birini kendisine vereceğini vadetmişti.²⁴⁶ Neticede Abdullah'ın komutanlığındaki İfrikıyye fetihleri sonucunda bir buçuk milyon dinar ganimet elde edildi. Rivayetlerde, elde edilen ganimetlerin humusunun halife tarafından Abdullah'a veya Mervan'a ya da Hakemoğulları'na verildiği söylenir.²⁴⁷ Ayrıca ilk gazvelerden elde edilen ganimetlerin Abdullah'a, sonraki ganimetlerin ise Mervan'a verildiği de rivayet edilmektedir.²⁴⁸ İbnü'l-Esîr'in en doğru dediği habere göre ise, Abdullah, payını aldıktan sonra, ganimetlerin beşte birini Medine'ye göndermiş ve yapılan müzayede sonunda, bu ganimetler beş yüz dinar karşılığında Mervan'a satılmıştı.²⁴⁹ Mervan, müzayede neticesinde satın aldığı malların karşılığının belli bir miktarını ödemiş, geri kalan borcu ise halife tarafından bağışlanmıştır.²⁵⁰ Külli bir miktarın Mervan'dan tahsil edilmemesi, insanlar arasında dedi-koduya sebep olmuştur.²⁵¹

²⁴³ Bu arazi Mervan'dan sonra onun evlâdına kalmıştı. Daha sonra Emevî halifesi olan Ömer b. Abdülaziz, bu araziyi Mervanoğulları'ndan alıp, eski statüsüne tevcih etmiştir. bk. Cevdet Paşa, II, 135-136

²⁴⁴ Ya'kûbî'de bu miktar altıyüzbin dirhem olarak bildirilmektedir. Ya'kûbî, Tarih, II, 168

²⁴⁵ İbn Şebbe, Tarîhu Medineti'l-Münevvere, III, 1090-1091; İbn Kuteybe, Kitabu'l-Meârif, s. 84; İbn Asem Fütûh, I, 370

²⁴⁶ Taberî, IV, 253; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 45; İbn Kesîr, El-Bidâye, VII, 151-152

²⁴⁷ Ya'kûbî, II, 166; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 152

²⁴⁸ Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 173

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 146

²⁵⁰ Algül, III, 397-398

²⁵¹ Cevdet Paşa, III, 135-136

Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın, elde edilen ganimetlerden özel pay alması da, askerler arasında itirazlara yol açtı.²⁵² Bu durum halifeye bildirilince, Hz. Osman kendisine gelen asker temsilcilerine, razı olmadıkları takdirde malları Abdullah'tan geri alacağını söyledi. Onlar da, razı olmadıklarını bildirince Halife, Abdullah'a bir mektup göndererek elindeki malları tekrar askere dağıtmasını emretti. Abdullah da bu emri yerine getirdi.²⁵³

Her ne kadar, Hz. Osman'ın akrabalarına devlet kasasından ihsanda bulunması hususunda farklı, bazen de birbirini tutmayan rivayetler varsa da, halifenin az veya çok akrabasına mal verdiği açıktır. Bu konuda Ya'kûbî'de şöyle bir rivayet zikredilmektedir: Hz. Osman, beytülmal görevlisine Hakem b. Ebî'l-As'a hazineden bir miktar para vermesini emretmişti. Görevli ise "Ben sizin veya sülalenizin değil, Müslümanların hazine memuruyum" cevabıyla bu isteğe tepki gösterdi ve hazine anahtarını Hz. Osman'ın önüne attı. Halife de ona "Sen bizim hazine memurumuzsun. Verdiğimizizi alırsın, sustuğumuzda da susarsın" cevabını verdi. Bu münakaşadan sonra, hazine memuru görevi bıraktı, yerine Zeyd b. Sabit tayin olundu.²⁵⁴ Bu rivayeti vermekle birlikte, Ya'kûbî'nin şia taraftarı olduğunu ve bu rivayeti diğer kaynaklarda görmediğimizi belirtmemiz gerekir.

Hz. Osman, akrabasına devlet hazinesinden yardımda bulunmayı "Sıla-ı rahim" ile tevil ediyordu. Bu konuda o, "Ebû Bekir ve Ömer, ellerinde olan hakkı terkettiler, akrabalarına mal vermediler. Ben ise malı aldım ve akrabalarım arasında taksim ettim"²⁵⁵ "Onlar, beytülmal hususunda hem kendilerini, hem de akrabalarını sıkıntıya sokmaktan hoşlantıyorlardı. Fakat ben sıla-i rahimi tercih ediyorum."²⁵⁶ "Ebû Bekir ve Ömer kendi nefislerine bazı konularda zulmetmişlerdi. Ancak onların yaptıkları takdire şayandı. Rasûlüllah da akrabasına veriyordu. Ben de aynı şekilde zorluk içinde yaşayan ve geçim darlığı çeken kimselere veriyorum. Elimi ihtiyaç sahiplerine sonuna kadar açtım. Eğer bu konuda beni hatalı görüyorsanız söyleyin, ben de sizin kararınıza tabi olayım" dedi. Yanında bulunanlar, "Akrabaya yardım hususunda iyi davranıyorsun, ama Abdullah b. Esid'e elli bin, Mervan'a da yüz ellibin dirhem verdin dediklerinde", Hz. Osman verdiklerini onlardan geri aldı.²⁵⁷ Buna rağmen Hz. Osman'ın sıla-i rahim düşüncesi, Emevî ailesi tarafından istismar edildi. Başta Mervan olmak üzere, devlet imkânları kullanılıyor, hazineden alınan borçlar ödenmiyordu. Mervan ve diğer Ümeyyelilerin bu nevi şahsî tasarrufları, halife hakkında dedi-

²⁵² Muir William, Caliphate, s. 216

²⁵³ Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 319-320

²⁵⁴ Ya'kûbî, Tarih, II, 168-169

²⁵⁵ Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 173; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 432

²⁵⁶ İbn Sa'd, Tabakât, II, 64

²⁵⁷ Taberî, Tarih, IV, 345; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 79; İbn Haldun, Kitabü'l-İber, II.c, 2.ks., s.144

koduların yayılmasına sebep olduğu gibi, memleket dahilinde fitne çıkarmak isteyenlere de malzeme sağlıyordu.²⁵⁸

2) İdarecilerin Uygulamalarından Doğan Şikâyetler

Sık sık belirttiğimiz gibi Hz. Osman, hilâfete geçtikten kısa bir süre sonra, kendi kabilesinden olanları devletin en önemli kadrolarına getirdi. Onun bu politikası, İslâm toplumu ve özellikle de ashâb arasında hoşnutsuzluk meydana getirdi. Bu konudaki izahatı "Halifenin Siyasî Tasarruflarından Kaynaklanan Şikâyetler" başlığı altında vermiştik. Bu kısımda ise, tayin edilen valilerin, eyâletlerdeki yönetimlerinden, halkla ilişkilerinden ve Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar gelişen olaylarda, Emevî idarecilerinin rollerinden bahsedeceğiz. Olayları incelerken daha önce yaptığımız gibi, yine eyâletleri ve valileri sırasıyla ele alacağız.

a) Kûfe

Hz. Osman'ın halifeliği süresince en fazla vali Kûfe'de değiştirildi. Daha önce de sık sık bahsedildiği gibi, onun döneminde sırasıyla Muğire b. Şu'be, Sa'd b. Ebî Vakkas, Velid b. Ukbe ve nihayet, Said b. el-As bu şehirde valilik yaptılar.²⁵⁹

Said b. el-As aynen selefi Velid gibi, Kûfe halkına hoşgörü ve anlayışla yaklaşmaya çalıştı. Şehrin önde gelen kişileriyle sık sık sohbet eder, önemli meseleler hakkında onlarla istişarede bulunurdu. Onun halkla bu kadar içli-dışlı olması, kendi aleyhine oldu. Bir gün vali, şehrin eşrafiyla sohbet ederken, orada bulunan Hubeys isimli zat, Kûfe'de geniş arazisi bulunan Talha b. Ubeydullah'ın cömertliğinden ve halka yaptığı ikramlarından bahsetti. Vali de, şayet o kadar toprağı olsa, kendisinin de böyle cömert davranabileceğini ve herkesi rahat ettirebileceğini söyledi. Toplantıda bulunan Abdurrahman b. Hubeys de valiye, "Allah'a yemin olsun ki, bu arazinin senin olmasını isterdim" deyince, Kûfe ileri gelenleri, nasıl oluyor da bizim mülkümüzün valinin olmasını isteyebilir diye, Abdurrahman'ın üzerine yürüdüler. Başta Eşter, Cündeb, İbn Zil-Heneke, İbn Kevva, Kumeyl, Umeyr b. Dabi olmak üzere, Abdurrahman'ı feci şekilde dövdüler. Vali ne kadar uğraştıysa da, kendi hanesinde meydana gelen bu olayı önleyemedi. Dövülen şahsın akrabaları, valinin adamları bizi dövdü diye sözler

²⁵⁸ Algül, II, 445

²⁵⁹ Ya'kûbî, Tarih, II, 164; Taberî, Tarih, IV, 278; Zehebî, Siyerü A'lâm, III, 446

söylemeye başladılar. Abdurrahman'ın, Esed kabilesinden olması nedeniyle, bu olay adı geçen kabile mensuplarının halifeye muhalif olmasına sebep oldu.²⁶⁰

Vali Said ile Kûfe eşrafının arasının açılmasına sebep olan olay hakkında, bir rivayet daha vardır. Bu ikinci rivayet, tarih kitaplarında daha fazla şöhret bulmuştur. Malik b. Ka'b, Esved b. Yezid, Alkame b. Kays, Malik b. Eşter gibi şahıslar vali ile sohbet ediyorlardı. Konuşma esnasında, Said bir ara "Kûfe arazisinin tümü Kureyş'in bahçesidir" sözünü sarfetti. Bu sözü duyan Eşter "Allah'ın bize kılıçlarımızla ihsan etmiş olduğu bu arazilerin nasıl olur da Kureyş'in olduğunu söylersin" diyerek tepki gösterdi. Valinin muhafızı Abdurrahman el-Esedî, valinin huzurunda böyle davranamayacaklarını onlara hatırlattığı zaman, Eşter ve adamları muhafızın üzerine yürüdüler ve onu bayıltuncaya kadar dövdüler. Bu olay neticesinde Said, bir daha Kûfeliler ile sohbet etmemeye karar verdi.³³⁽⁶⁵³⁾. Eşter ve arkadaşları da valiye karşı muhalefet hareketini başlattılar. Said ve onu tayin eden Hz. Osman hakkında sözler sarfediyorlardı.²⁶¹ Selefî Velid gibi, Said de, halkla diyalog kurmak amacıyla tertip ettiği bir toplantı neticesinde müşkül durumda kaldı. Kûfe'deki muhalifler, idare aleyhindeki propagandayı hızlandırdılar. Şehir, her an bir olayın patlayabileceği bir merkez durumuna geldi.

b) Mısır

Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Osman, Mısır'ı fetheden Amr b. el-As'ı valilik görevinden alıp yerine Abdullah b. Sa'd'ı tayin etmişti. 27(647). Görevden alınması neticesinde Amr, halifeye kırıldı ve siyaset sahnesinden çekildi.²⁶² Uzun zaman bölgeyi idare etmiş olması bakımından, mutlaka onun belli bir nüfuzu ve çevresi vardı. Bu nedenle vali değişikliği neticesinde, eski valinin adamları ile yeni valinin adamları arasında Amr taraftarları ve Abdullah taraftarları gibi gruplaşmalar meydana gelmeye başladı. İşte bundan dolayı, Mısır'daki karışıklıkların Amr'ın azledilip Abdullah'ın tayin edilmesinden itibaren başlamış olduğunu söylememiz mümkündür.²⁶³ Ortaya çıkan bu gruplar, sürekli olarak birbirleri aleyhine faaliyet göstermeye başladılar. Amr taraftarları ve herhangi bir sebepten dolayı yeni valiye muhalif olanlar, Abdullah b. Sa'd'ın Müslüman olduktan sonra dinden dönmesi meselesini dillerine dolamışlardı. Nasıl olur da, Amr gibi bir fatihin yerine böyle mazisi lekeli bir şahıs Mısır'a vali olabilirdi?

²⁶⁰ Taberî, Tarih, IV, 317-318; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 69

²⁶¹ Taberî, Tarih, IV, 323; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 70; Mes'ûdî, Mürûc, II, 364; İbn Haldun, Kitâbü'l-İber, IIc. 2.ks.s.140; C. Paşa, II, 174

²⁶² Taberî, Tarih, IV, 257; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 45; İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğabe, III, 260

²⁶³ Sırma İ.S, İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, s. 120

Eski vali Amr ile karşılaştırıldığı zaman, fazilet yönünden belki de daha geri olan Abdullah, idarî işlerde gerçekten başarılı oldu. Zaten muhalifleri de onun bu yönünü eleştiremiyorlardı. İlk önce Mısır'ın malî işleriyle görevli olan Abdullah, Mısır gelirlerini halifeyi memnun edecek derecede artırdı. Malî alanda başarılı olan İbn Sa'd, Amr'ın azledilmesiyle birlikte askerî işleri de üstlenince, aynı zamanda başarılı bir komutan olduğunu gösterdi. O, Sudan ile münasebeti düzenlemiş, Muaviye'nin Kıbrıs fethine yardım etmiş 28(648-649), Afrika'da bulunan Roma eyâletlerini zaptetmiş ve Zâtü's-Savâri deniz savaşında Roma donanmasını perişan etmişti. 34(654).²⁶⁴ Tüm bu hizmetlerine rağmen o, muhaliflerin eleştirilerinden kurtulamadı. Hatta onun ve halifenin hakkında yapılan ilk eleştiriler, müslümanların Roma donanmasını mağlup ettikleri Zâtü's-Savâri zaferi sırasında yapılmaya başlandı. Başta Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe olmak üzere vali muhalifleri, sefer esnasında Hz. Osman'ın Abdullah gibi bir şahsı valiliğe getirmesi hakkında ileri geri konuşmaya başladılar. Düşmanla karşı karşıya gelindiğinde en az savaşanlar arasında bu iki zatın bulunması dikkat çekiciydi. Niçin savaşmadıkları kendilerine sorulduğunda "Böyle bir adamın emrinde nasıl savaşırız?" diye cevap vermişlerdi. Daha sonra bazı insanlar da onlara katılmışlar ve idare hakkında daha önce hiç söylenmeyen sözler sarfetmeye başlamışlardı.²⁶⁵

Dikkat edildiğinde, Mısır'daki idare muhalifleri, Abdullah'ın iyi idarecilik yapamadığı veya orduyu gerektiği gibi yönetemediği hususlarında söz söylemiyorlar, ya da onun malî yönden başarısız olduğundan bahsetmiyorlardı. Dönüp dolaşp geçmişle uğraşıyorlar, onun vaktiyle dinden dönmüş olmasını dillerine doluyorlardı. Müslüman bir insanın, sürekli geçmişle suçlanmasının İslâm geleneğinde hoş karşılanamayacağı göz önünde bulundurulduğu zaman, gerçekten de bu konuda Abdullah'a haksızlık yapıldığı akla gelmektedir. Bununla beraber, olayın psikolojik yönü daima ön plâna çıkmıştır. İnsanlar, üst düzey yöneticilerini daima bir bütün olarak değerlendirmeye meyletmişlerdir.

c) Basra

Kûfe ile birbirine yakın zamanlarda kurulan ve aynı şekilde farklı insan topluluklarından meydana gelmiş olan Basra, valileri konusunda Kûfe ve Mısır kadar rahatsızlık yaşamadı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Basralılar valileri olan Ebû Mûsâ el-Eşarî'yi Hz. Osman'a şikâyet etmişler ve onun görevden alınmasını istemişlerdi. Halife onun yerine kimi vali olarak görmek istediklerini Basralılara sorduğunda, Ebû Mûsâ'dan başka herkesi kabul edebileceklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Osman, Basra'ya akrabası

²⁶⁴ Becker C.H "Abdullah b. Sa'd" , İ.A, I, 40-41

²⁶⁵ Taberî, Tarih, IV, 292; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 58-59; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 157-158

olan Abdullah b. Amir'i tayin etmişti. Valinin kendi rızalarıyla tayin edilmiş olması nedeniyle Basralılar, Abdullah'a karşı gerek Kûfeliler, gerekse Mısırlılar kadar itiraz edemediler. Ancak, henüz yirmibeş yaşlarındaki tecrübesiz bir gencin, Fars ve Horasan illerini içine alan Basra vilâyetine vali yapılması hususunda bölge halkı tereddüde düşmüş olabilir. Fakat Abdullah, kendisinden beklenmeyen bir performans göstererek, büyük fetih hareketine girişti ve o zamana kadar fethedilmemiş olan bir çok beldeyi İslâm topraklarına dahil etti. Abdullah bu seferler vasıtasıyla halk cihad ile meşgul etti ve bu şekilde bölgede fitne ve fesadın yayılmasına engel olmaya çalıştı. Nisbeten, onun, bu politikasında başarılı olduğu söylenebilir. Bir de Abdullah, Kûfe valisi Velid gibi, yanlış davranışlar sergilemedi ve Said b. el-As gibi halkı rahatsız edecek ve istismara müsaid olan ifadeler kullanmaktan kaçındı.²⁶⁶ Üstelik onun, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd gibi dinden dönmüş olma gibi bir sabıkası da yoktu. Bütün bu olumlu şartlar, İbn Amir lehine tezahür etmiş, diğer beldelerde yöneticilerden kaynaklanan şikâyetler, bu nedenle Basra da pek görülmemiştir.

Yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı Basra vilâyetinde vali ve onun yönetimi hakkında pek itiraz olmadığını söylememiz, şehrin sükûnet içinde olduğu anlamına gelmez. İdarecilerden kaynaklanmayan, ama bu kısmın sonunda özet olarak vereceğimiz bazı diğer siyasî, iktisadî ve kültürel sebeplerle, Basra'da da mutlaka birtakım karışıklıklar meydana gelmiştir. Nitekim Hz. Osman'ı hilâfetten azletmek için Mısır ve Kûfelilerle birlikte Basralılar da Medine'ye geleceklerdir. Basralılar, hiç bir sebep yok iken Medine'ye gelmiş olamazlar. Öyleyse, Basra'da da idareye karşı bazı hareketlerin mevcut olduğunu söylememiz mümkündür.

d) Medine

Devletin merkezi olan Medine'de de yönetim hakkında bazı hoşnutsuzluklar meydana geldi. Herşeyden önce, eyâletlerde ortaya çıkan karışıklıkların faturası Medine'ye yani Hz. Osman'a kesiliyordu. Velid b. Ukbe'nin, Abdullah b. Sa'd'ın yaptıkları halifeye malediliyor, onları tayin etmiş olması sebebiyle de, asıl suçlu Hz. Osman kabul ediliyordu.

Medine'de de, halifenin en fazla eleştirildiği husus, Emevî ailesinin isteklerini yerine getirmesi ve devleti onların politikalarına göre idare etmesidir. Benî Ümeyye ileri gelenleri halifeye fena tavsiyelerde bulunuyorlar, onun şahsiyetinden ziyade kendi menfaatlarını düşünüyorlardı.²⁶⁷ Tecrübesiz, ihtiyattan mahrum ve haris bir kişi olan Mervan'ın da, Hz.

²⁶⁶ Velid içki kullanmış, Said de Kufe topraklarının Kureyş'in bahçesi olduğunu söylemişti.

²⁶⁷ Vida, G.L.Della, "Osman", IX, 430

Osman'ın kâtibi olarak tayin edilmesi ve onun da halifeyi müşkül duruma sokacak tavırlar sergilemesi, Medine halkını ziyadesiyle rahatsız etti.²⁶⁸

Hiz. Osman'ın hoşgörüsünü istismar eden Benî Ümeyye mensupları, birtakım taşkınlıklara girişip uygunsuz tavırlar sergilemeye başladılar. Kendilerini diğer insanlardan üstün görerek "Filan geliyor savulun yoldan" gibi sözler sarfetmeye başladılar. Cevdet Paşa "Millet-i İslâmiyede ibtida zuhur eden bidat (Savulun yoldan) tabiri olup, Hiz. Osman zamanında zuhur eyledi" der.²⁶⁹ Emevî gençleri İslâm büyüklerine de saygı göstermiyorlardı. İdare hakkındaki şikâyetleri halifeye bildirmek için Hiz. Osman'a giden Ammar b. Yasir, başta Mervan b. Hakem olmak üzere, orada bulunan Emevîler tarafından feci bir şekilde dövüldü.²⁷⁰

Emevî kabilesine bolca ihsanlar verilip, devlet imkânları onlara tahsis edilirken, ashâbın ileri gelenlerinden Abdullah b. Mesud'un, Kur'an'ın çoğaltılması hususunda halife ile anlaşmazlığa düşmesinden dolayı maaşının kesilmesi ve Ammar b. Yasir'in dövülmesi²⁷¹ yine Hiz. Peygamber'in hanımı Hiz. Aişe'nin tahsisatının azaltılması ashâbı rencide etti.²⁷²

Yukarıda saymaya çalıştığımız sebeplerden dolayı, Medine'de idareden memnun olmayan bir topluluk oluşmaya başladı. Hiz. Osman'ın halife seçilmesinde müsbet tesiri olan Abdurrahman b. Avf bile, onun icraatından rahatsızdı. Hatta Hiz. Ali'ye gelerek, "Sen kılıcın al, ben de alırım" diyerek, meselenin hallinin ancak kılıçla olacağını söylemişti.²⁷³ Hiz. Osman bu sözleri duyunca, Hiz. Abdurrahman'a ağır sözler söylediği rivayet edilir.²⁷⁴ Emevîlerin zulmüne maruz kalan Ammar b. Yasir, Hiz. Osman tarafından Mısır valiliğinden alınan Amr b. el-As, Hiz. Peygamber'in eşi Hiz. Aişe²⁷⁵ halife seçimi şûrâsında bulunan ve Hiz. Osman'ın icraatından pek memnun olmayan Talha ile Zübeyr, Muhammed Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe²⁷⁶ Medine'deki idare hakkında eleştiride bulunanların başında yer alıyorlardı.²⁷⁷

²⁶⁸ Cevdet Paşa, II, 209

²⁶⁹ Cevdet Paşa, II, 171

²⁷⁰ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 35-36

²⁷¹ İbn Şebbe, Tarîhu Medineti'l-Münevvere, III, 1090-1091; Ya'kûbî, Tarih, II, 170

²⁷² Belâzurî, Ensâbü'l-Eşraf, V, 68

²⁷³ Belâzurî, Ensâbü'l-Eşraf, V, 57

²⁷⁴ İbn Asem, Fütüh, I, 370

²⁷⁵ Ömer Ferruh, diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bir fikri ortaya atarak, Hiz. Aişe'nin halifelige kardeşi Muhammed b. Ebi Bekir'in geçmesini istediğini, bu nedenle Hiz. Osman'a muhalif kaldığını bildiriyor. bk. Ömer Ferruh, Tarîhu Sadri'l-İslâm, s. 118-119

²⁷⁶ Muhammed b. Huzeyfe'nin babası bir savaşta şehit olmuştu. Hiz. Osman, onu himayesine alarak, büyüttü. Muhammed, gençlik çağına geldiğinde, halifeden bir vazifeye tayin edilmesini istedi. Fakat Hiz. Osman, bunun için daha erken olduğunu söyleyerek, onun isteğini geri çevirdi. İstedikini elde edemeyen İbn Huzeyfe de, halife aleyhine tavırlar sergilemeye başladı. bk. Yaşar Kutluay, Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, s. 35

²⁷⁷ İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 174 vd.; Ömer Ferruh, a.g.e, s. 118-119; Lewis Bernard, Tarihte

Ancak, Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Ammar gibi zatların tenkitleri kesinlikle yıkıcı mahiyette değildi. Sadece yapılan yanlış uygulamaları dile getiriyorlardı. Dolayısıyla bu şahısları bozguncu olarak nitelemek doğru değildir. Bununla birlikte, Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe halkı idare aleyhine kışkırtıyorlardı.²⁷⁸

Klâsik İslâm tarihi kaynakları genelinde, Hz. Osman döneminde meydana gelen olayların, halife ve onun idarecilerinin şahsî kusurlarından kaynaklandığını bildirirler. Nitekim biz de konumuz gereği, yukarıdan beri Hz. Osman'ın ve onun idarecilerinin halkta rahatsızlık meydana getiren uygulamalarından bahsettik. Ancak, kanaatimizde huzursuzlukların en önemli kaynağı, o dönemde ortaya çıkan ictimâî, siyasî ve iktisadî değişikliklerdir.²⁷⁹ Fetih hareketleri durmuş, devlet ulaşabileceği en uzak sınırlara varmıştı. Doğuda İran'ın düşman halkı ve yüksek yaylası, kuzeyde Anadolu ve batıda Akdeniz, devletin en tabi sınırlarını oluşturmuşlardı.²⁸⁰ Fetihlerin durmasıyla birlikte, insanlar oturup düşünme ve olayları değerlendirme imkânı buldular. Neticede birtakım insanlar dedi-kodu üretmeye ve olayların peşinde koşmaya başladılar. Maalesef iyi niyetli bazı insanlar da, kendilerini bu fitne kazanı içerisinde buldular.²⁸¹ Bundan başka, Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmiş olan sahâbenin azalması ve bu terbiyeden mahrum kalan insanların cemiyette ekseriyete sahip olması da, toplumda meydana gelen karışıklıklarda rol oynadı. Benî Bekir, Abdilkays, Rebîa, Ezd, Kinde, Temim, Kudaa gibi kabileler Sabikûndan olmamalarına rağmen, fetihlerde büyük yararlıklar göstermişlerdi. Bundan dolayı adı geçen kabileler riyasetin de kendilerinde olması gerektiğine inanıyorlar ve mevcut idare aleyhine tavır koyuyorlardı.²⁸²

Ayrıca, İslâm fetihlerinin genişlemesiyle birlikte, mücahidlere boyun eğen ve zimmi duruma düşen, içten içe Müslümanlara düşmanlık besleyen Hristiyan zümre, Hz. Ömer tarafından tarih sahnesinden silinen Sasani İmparatorluğu'nun teb'ası olan İranlılar ve nihayet, Hz. Peygamber'in 622'de Medine'ye hicretinden itibaren, sürekli olarak Müslümanlara karşı düşmanca duygular besleyen Yahudiler, Hz. Osman zamanında meydana gelen fitne hareketlerinin tabii destekçileri oldular. Oluşturdukları gizli örgütlerle, muhalifleri sürekli olarak devlet idaresine karşı ateşlediler.

Karışıklık sebeplerinden birisi de, Hz. Peygamber'in büyük ölçüde ortadan kaldırdığı ve Hz. Ömer'in tekrar hortlamasından korktuğu cahiliye fikirlerinin ve asabiyetin yeniden

Araplar, s. 69

²⁷⁸ bk. el-Kâmil, III, 80; el-Bidâye, VII, 160

²⁷⁹ Watt. W.M. İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, (trc. E.Ruhi Fırlalı), Ankara 1981, s. 14

²⁸⁰ Lewis Bernard, Tarihte Araplar, s. 68-69

²⁸¹ Hizmetli, Sabri, Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi, AÜİFD, sy. XXVII, Ankara 1985, s. 173

²⁸² İbn Haldun, Kitabü'l-İber, II.c. 2.ks, s.138-139

ortaya çıkmasıdır. Bu durum, bedevi Arapların, Kureyş idaresine karşı çıkmasına ve Emevî-Haşimî rekabetinin canlanmasına sebep oldu. Araştırmamızın başlangıcında geniş olarak temas ettiğimiz gibi, İslâm öncesine kadar uzanan bir aile çekişmesi olan Emevî-Haşimî mücadelesi, Hz. Peygamber döneminde yaşama imkânı bulamamıştı. Keza ilk halife Hz. Ebû Bekir'in Teym, ikinci halife Hz. Ömer'in ise Adıyy soyundan olması ve asabiyet konusunda titiz davranmaları neticesinde, o dönemlerde Emevî-Haşimî rekabeti gibi bir problem olmadı. Ancak Hz. Osman'ın hilâfete geçmesiyle birlikte, Benî Haşim ve Benî Ümeyye arasındaki düşmanlık geri döndü. Hz. Osman'ın kabilesine meyletmesi ve onların isteklerini yerine getirmesi, ilk önce Haşimoğulları'nı rahatsız etti. Hz. Osman idaresinde meydana gelen olumsuzluklar ve başarısızlıklar, Haşimoğulları'nı yönetim aleyhine muhalefet yapmaya sevketti. İdareden memnun olmayan diğer kabile mensupları da, Ümeyyeoğulları'na düşmanlıklarından dolayı Benî Haşim'in yanında yer aldılar.²⁸³ Bunun sonucunda İslâm toplumunda Emevîleri destekleyenler ve Haşimoğulları'nı destekleyenler şeklinde iki siyasi grup meydana geldi. İşte bu bölünme, o dönem olaylarının önemli sebeplerinden birisidir.

Hz. Osman zamanında ortaya çıkan karışıklıkların sorumlularından birisi de, Abdullah b. Sebe'dir.²⁸⁴ Taberî'nin ravilerinden olan Seyf b. Ömer²⁸⁵ bu dönemde meydana gelen olayların müsebbibi ve tek sorumlusu olarak Abdullah b. Sebe'yi gösterir.²⁸⁶ İslâm beldelerine fitne ve karışıklık çıkarmak için faaliyet gösteren bu kişi, San'alı bir Yahudi idi. Annesi zenci olduğu için Abdullah b. Seve olarak tesmiye edilmişti. İbn Sebe, Hicaz, Basra, Kûfe, Mısır ve Şam diyarlarını dolaşıp, oralardaki insanları fitneye sürüklemeye çalışıyordu. Müslümanlara, Hz. İsa'nın geri geleceğine inanmalarına rağmen, neden Hz. Peygamber'in döneceğine inanmadıklarını soruyordu. İbn Sebe, her peygamberin bir vasisi olduğunu, Hz. Peygamber'in vasisinin de, Hz. Ali olduğunu her yerde söylüyordu. Hz. Osman'ın, Hz. Ali'nin hakkı olan halifeliği haksız yere ele geçirdiği, bu nedenle Hz. Osman'ın hilâfetten indirilip yerine Hz. Ali'nin getirilmesi gerektiğini ifade ediyordu.²⁸⁷ Bu amaçla İbn Sebe, Ali'nin mevkiini yükseltmek, Osman'ı yermek ve gasıp ilân etmek suretiyle iki mümtaz sahâbiyi, aynı zamanda da eskiden beri rekabet içinde olan Benî Haşim ile Benî Ümeyye'yi birbirine düşürmek istiyordu. Bunun sonucunda, Hz. Ali kendi hakkını almak için mücadeleye girişecek, halife de buna karşı çıkacak ve toplum kamplara ayrılıp ümmet dağılacaktı.²⁸⁸

²⁸³ Ömer Ferruh, a.g.e, s. 112

²⁸⁴ İbn Sebe'nin kişiliği hakkındaki değerlendirmeler için bk. Watt .W.M, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, (trc. E. Ruhi Fırlalı), Ankara 1981, s. 72-74

²⁸⁵ Seyf b. Ömer rivayetlerinin değerlendirilmesi için bk. Wellhausen, İslam'ın En Eski Tarihine Giriş, (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1960, s. 1-4

²⁸⁶ Wellhausen, İslam'ın En Eski Tarihi'ne Giriş, s. 110,

²⁸⁷ Taberî, Tarih, IV, 340-341; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 78; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 167-168; Muir, William, Caliphate, s. 288-289

²⁸⁸ Hizmetli, s. 170

Hz. Ali'yi Rasulü Allah'a vasi ve varis kabul etmesi sebebiyle Seyf'e göre, Abdullah b. Sebe, Şia'nın kurucusu olarak kabul edilir.²⁸⁹ Seyf'ten gelen rivayet kabul edilip olayların tüm sorumluluğu Abdullah b. Sebe'ye ve onu kıskırttığı kimselere yüklenirse, bu durumda olaylara iştirak eden Müslümanları bozguncu bir Yahudinin sözlerine aldanan ve onun peşinden giden basiretsiz bir topluluk olarak kabul etmek gerekir ki, bu mümkün değildir. Zaten İbn Sebe hakkındaki bilgilerin yegâne kaynağı Seyf b. Ömer'dir.²⁹⁰ Seyf'in rical kitaplarında "zayıf", "kendisinden hayır yoktur", "metruktur", "zındıklıkla itham edilmiştir", "uydurduğu hadisleri güvenilir kişilere atfederek rivayet eder", "hadis uydurur", "rivayetleri boştur" gibi olumsuz ifadelerle tanımlanan bir kişidir.²⁹¹ Ayrıca onun rivayeti İbn Sa'd (230/845), Belâzurî (279/893), el-Minkarî (212/827) ve hatta şiiliği ile tanınan kaynaklarda bile görülmemektedir.²⁹² En iyimser ifade ile, belki de bu rivayetinde Seyf, bütün sorumluluğu İbn Sebe'ye yükleyerek Müslümanları olaylardan uzak kılma gayreti gütmüştür diyebiliriz. İbn Sebe'nin mevcudiyeti tartışmalı da olsa hoşnutsuzlukları ve gayrı memnunları fitneye dönüştürecek gizli çalışmalardan bahsedilebilir.²⁹³ Neticede, sosyal bünyedeki yaraları ve şikâyetleri gören İbn Sebe ve İbn Sebeler, insanları devlet ve halife aleyhine kıskırtıyor, ve isyana sürüklüyorlardı.²⁹⁴ Biz yine ifade edelim ki, bu dönemde meydana gelen olayları bir sebebe veya bir şahsın sorumluluğuna indirgemek doğru değildir. Karışıklıklar siyasî, sosyal ve iktisadî alanda meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmıştır.²⁹⁵

B) Muhalefet Hareketlerine Karşı Alınan Tedbirler

1) Muhaliflerin Sürgün Edilmesi

Gerek Hz. Osman, gerekse onun idarecilerinin bazı icraatları, halk tarafından hoş karşılanmamış ve dedi-kodu sebebi olmuştur. Bazı bozguncu insanlar da, fitne hareketlerini başlatmışlar ve İslâm toplumunun birlik ve bütünlüğünü tehdit eden faaliyetlere girişmişlerdi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kontrol altında tutup uzak beldelere göndermekten kaçındığı fitneci gürûhu, Hz. Osman cihada göndererek merkezden uzaklaştırmış ve onların devlete zarar

²⁸⁹ Wellhausen, İslâmın En Eski Tarihine Giriş, s. 111; Kutluay, Yaşar, Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, Ankara 1968, s. 36

²⁹⁰ Fığlalı, E.R, Abdullah İbn Sebe Meselesi, s. 289

²⁹¹ Zehebî, Mîzânü'l-İtidal fî Nakdi'r-Rical, I-IV, (thk. Ali Muhammed Becavî), Beyrut 1963, II, 255- 256; İbn Hacer el-Askalanî, Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Haydarabad H.1325, IV, 295-296

²⁹² Fığlalı, a.g.e, s. 294

²⁹³ Kutluay, Yaşar, Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, s.37 vd.

²⁹⁴ Hizmetli, s. 174

²⁹⁵ Hz. Osman döneminde meydana gelen karışıklıkların sebepleri ve değerlendirilmeleri için bk. Algül, İslâm Tarihi, II, 443-446

vermelerine engel olmaya çalışmıştı. Ancak onun bu politikası, ters sonuç verdi. Halife tarafından seferlere gönderilen ve merkezden uzaklaştırılan fitneci gruplar, gittikleri yerlerde ortaya çıkan karışıklıkların baş mümessili oldular ve fitne hareketlerinin yayılmasında etkin rol oynadılar.²⁹⁶

Hz. Osman'ın, muhalif olanları bir yerden başka bir yere gönderme politikasının sonucu olarak en fazla tartışılan, yankıları ve tesirleri uzun yıllar devam eden iki uygulamadan bahsedeceğiz; bunlardan birincisi, Ebû Zerr el-Gıfârî'nin Rebeze'ye gönderilmesi, ikincisi ise, vali Said ile geçinemeyen Kûfelilerin Şam'a sürgün edilmesidir. Bu iki olayı ayrı ayrı ele alıp sebep ve sonuçlarını ortaya koyarak, özellikle bu olaylarla Ümeyye ailesinin ilgi ve bağlantısını incelemeye çalışacağız.

a) Ebû Zerr el-Gıfârî'nin Rebeze'ye Gönderilmesi

Hz. Osman, en fazla tenkit edildiği hususlardan birisi de, Ebû Zerr'in Rebeze'ye gönderilmesidir. Taberî, Ebû Zerr'in Şam'dan Medine'ye gönderilmesi ve oradan da, Rebeze'ye sevk edilmesi hususunda acı olaylardan bahsedildiğini, fakat kendisinin bu rivayetleri almaktan hoşlanmadığını belirtir.²⁹⁷ Muhtemelen bu rivayetlerde, Hz. Osman aleyhine ve Ebû Zerr'e reva görülen davranışlar hakkında malumat vardı.

Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen ve Hz. Osman zamanında devam eden fetih hareketleri neticesinde, Müslümanlar bol ganimet elde ettiler. Bu dönemde kara fetihleri yanında deniz seferlerinden elde edilen gelirler, halkın refah seviyesini yükseltti.²⁹⁸ Hz. Osman'ın halifeliğinde nefis gıdalarla beslenmek, güzel elbiselerle gezmek, pahalı eğri atlara binmek, bahçelerde gezip eğlenmek gibi dünya malına müteallik adetler ortaya çıktı. Emevî'ler de başta Muaviye b. Ebî Süfyan olmak üzere, mal biriktirmeye başladılar.²⁹⁹ Halkın dünyevî isteklere bu şekilde kapıldığını gören Ebû Zerr gibi insanlar, fetihlerde elde edilen ve Müslümanlara dağıtılan malları çok buluyorlar ve yaşanan hayatı lüks sayıyorlardı. Bu ve benzeri şahıslar, çeşitli amaçlar için yeni yapılan binaları öncekilerle kıyaslayarak lüks boyutlarda görüyorlar, bu gelişmeleri İslâm'a göre olumsuz şeyler olarak değerlendiriyorlardı.³⁰⁰

Şiddetli zühd ve takva yolunu benimseyen Ebû Zerr el-Gıfârî, insanların dünyevî istekler peşinde koşmalarından rahatsız oluyor, "Altın ve gümüşü yığıp onları Allah yolunda

²⁹⁶ Hizmetli, s. 173

²⁹⁷ Taberî, Tarih, IV,283

²⁹⁸ Algül, İslâm Tarihi, II, 401

²⁹⁹ Cevdet Paşa, II, 152-153

³⁰⁰ Hizmetli, s. 168

sarfetmeyenler var ya işte onlara acı bir azabı müjdele" (Tevbe9/34) âyetiyle amel ederek, Müslümanlardan, bir günlük yiyecekte fazla yanlarında bulunan tüm malları Allah yolunda tasadduk etmelerini istiyordu. Taberî'de, Seyf b. Ömer'den gelen bir rivayette, Ebû Zerr'in, Şam'a gelen İbn Sebe ile görüştüğü ve ondan etkilenerek, bu fikirleri yaymaya başladığı söylenir. Yine aynı rivayette, İbn Sebe'nin 32-33 (653-654) yıllarında Ebû Zerr ile Şam'da görüştüğü bildirilmektedir. Oysa Ebû Zerr'in halife ile tartışması sonucunda Rebeze'ye sürgün edilmesi ve orada vefatı 30-32 (651-652) yıllarına rastlamaktadır. Bu durumda onun, vefatından sonraki bir tarihte İbn Sebe ile görüşmüş olduğu ortaya çıkar ki, böyle bir şey mümkün değildir.³⁰¹ Ayrıca Ebû Zerr gibi mümtaz bir sahâbinin bozguncu bir kişiye kanacak kadar iradesiz olması da, düşünülemez.³⁰² Üstelik bu rivayetin, makbul bir ravi olmayan Seyf b. Ömer'den gelmesi ise, buna itiyatla yaklaşılmasını gerektirmektedir.

Ebû Zerr'in sert eleştirilerine, en fazla Şam'da bulunan Ümeyyeliler hedef oluyordu. Hatta onlara "Ateş taşıyan kervan" dediği rivayet edilir.³⁰³ Ümeyyeoğulları, onun bu konuşmalarından oldukça rahatsız oldular ve onu Muaviye'ye şikâyet ettiler.³⁰⁴ Kendisine gelen şikâyetleri değerlendiren Muaviye, Hz. Osman'a Ebû Zerr'in kendisini zor duruma soktuğunu bildiren bir mektup yazdı. Halife de, ondan Ebû Zerr'i Medine'ye göndermesini istedi.³⁰⁵

Ebû Zerr, Medine'ye geldiği zaman Hz. Osman "Şamlılar senin dilinin uzunluğundan şikâyet ediyorlar, sebebi nedir?" diye sorduğunda, o da olanları halifeye anlattı. Hz. Osman ise "Ey Ebâ Zerr, ben ancak bana düşeni yerine getirebilirim. Bu da Müslümanları gayret sarfetmeye ve iktisatlı davranmaya teşvik etmektir. Yoksa ben zühd ve takvaya bağlanmaları konusunda onları mecbur edemem" dedi.³⁰⁶ Ya'kûbî'de halife ile Ebû Zerr arasında şöyle bir konuşmanın geçtiği rivayet edilir: Hz. Osman ona " Sen, Rasûlullah'tan (Benî Ümeyye üç kişiye ulaştığında, Allah'ın beldelerini kendine devlet, Allah'ın kullarını köle ve Allah'ın dinini oyuncak edinirler) şeklinde bir hadis rivayet ediyormuşsun doğru mu ?" diye sorduğunda, evet cevabı aldı. Halife daha sonra Hz. Ali'yi çağırarak, kendisinin böyle bir hadis duyup duymadığını sordu. Hz. Ali de, Hz. Peygamber'in, "Yeşillikler, Ebû Zerr'den daha doğru sözlü bir kişiyi gölgelememiştir. Yeryüzü Ebû Zerr'den daha doğru sözlü bir kişiyi üstünde taşımamıştır."³⁰⁷ şeklindeki hadisini hatırlatarak, onun sözünün doğruluğuna şahitlik etti.³⁰⁸

³⁰¹ Fığlalı, İbn Sebe Meselesi, s. 295-296

³⁰² Fığlalı, s.299

³⁰³ Ya'kûbî, Tarih, II, 172-173

³⁰⁴ Taberî, Tarih, IV, 283; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 57; Cevdet Paşa, II, 157

³⁰⁵ İbn Şebbe, 1034-1035; Ya'kûbî, II, 172-173; Taberî, Tarih, IV, 283-284; İbn Asem Fütûh, I, 373

³⁰⁶ Taberî, Tarih, IV, 284; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 57; İbn Haldun, , II.c, 2. ks., s. 131

³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 163

³⁰⁸ Ya'kûbî, Tarih,II, 172

Yakûbî'nin Tarih'inde geçen bu rivayetin, Hz. Ali'ye atfedilen ve Ebû Zerr hakkında söylenen kısım, İbn Kesîr tarafından zayıf kabul edilmiştir.³⁰⁹ Ebû Zerr'in söylediğini andıran birkaç rivayet daha vardır ki, Zehebî bunlara da itibar edilmeyeceğini söyler. Zehebî, bu rivayetlerden "Ümeyyeoğulları kırk kişiye ulaştıkları zaman..." şeklinde başlayan rivayetin isnadının zayıf olduğunu söyler.³¹⁰ Benzer şekilde, yine aynı kabile hakkında "Ebî'l-Asoğulları otuza ulaştıkları zaman..." ifadeleriyle başlayan başka bir hadis hakkında da, Zehebî zayıf ifadesini kullanır. Ayrıca hadisin senedinde yer alan Atiyye b. el-Avfî'nin aşırı şia tarftarı olduğunu da ilave eder.³¹¹ Bu bilgiler ışığında, gerek Ebû Zerr'e nisbet edilen, gerekse diğer ravilerin Ümeyyeoğulları hakkında rivayet ettikleri hadislerin makbul olmadığını kabul etmemiz gerekmektedir.

Hz. Osman, Müslümanların ellerinde bulunan malları zorla alıp, ihtiyaç sahiplerine dağıtamazdı. Müslümanlar kendilerine düşen zekâtı ödedikten sonra, istedikleri kadar mala sahip olabilirdi. Daha fazla tasaddukta bulunmak ise, mal sahibinin ihtiyarındaydı. Halife, Ebû Zerr'in görüşlerini uygulamış olsaydı, bu bir şiddet hareketi olurdu. Çünkü bu durumda zengin müslümanların mallarına -zekâtları ödenmiş olsa bile- el konulmuş ve onlar mecburi harcamaya zorlanmış olurdu.³¹² Bu konuda Cevdet Paşa, halifenin haklılığını tasdik ederek şöyle demektedir. "İnsaf edelim, halifenin bunda ne suçu var. Ebû Zerr, herkesten bir lokma ve bir hırkaya kanaat eyleyip, fazlasını Allah yolunda sarfetmesini isterdi. Pek güzel bir arzu. Amma hükümet bu babda insanlara cebredebilir mi? Malının zekâtını veren adama, fazlasını tasadduk eyle diye cebr olunabilir mi? Hz. Osman bu konuda ne yapsın?"³¹³

Ebû Zerr, Medine'de rahat edemeyeceğini anladığında Hz. Osman'a "Medine'den çıkıp gitmeme izin verir misin? Çünkü Hz. Peygamber, Medine evleri Sel' dağı eteklerine ulaştığında buradan çıkıp gitmemi emretmişti." dedi³¹⁴ ve Mekke'ye gitmek istediğini halifeye söyledi. Fakat bu isteği reddedildi. Onun Şam veya Basra'ya gitme isteği de kabul görmeyince, bunu halifeye bıraktı. Hz. Osman onu Rebeze'ye³¹⁵ göndereceğini söyleyince Ebû Zerr, "Allahü Ekber, Peygamber doğru söylemiş. O benim Mekke ve Medine'den menedilip, Rebeze'de öleceğimi bildirmişti" diyerek bu teklifi kabul etti.³¹⁶ Onun Rebeze'ye gönderilmesi

³⁰⁹ İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 165

³¹⁰ Zehebî, Târih'ul-İslâm, IV, 223

³¹¹ Zehebî, IV, 223

³¹² Hizmetli, s. 168

³¹³ Cevdet Paşa, II, 158

³¹⁴ Taberî, Tarih, IV, 284; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 164-165

³¹⁵ Rebeze: Medine'nin Irak tarafında üç günlük bir mesafede yer alan bir köydür. Mu'cemu'l-Buldan, III, 24

³¹⁶ Ya'kûbî, Tarih, II, 172. Mes'ûdî'nin, Ebu Zerr'in Rebeze'ye gönderilmesi hususunda şöyle bir rivayeti vardır: Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin'le birlikte, Ukayl, Abdullah b. Cafer ve Ammar b. Yasir Ebu Zerr'e Rebeze'ye varıncaya kadar refakat etmek istemişlerdi. Ebu Zerr'i

hususunda, Muaviye ve Ümeyye ileri gelenlerinin halifeye telkinde bulunmuş olmaları mümkündür. Neticede Ebû Zerr, Rebeze'ye gittikten sonra oraya yerleşti ve bir mescit inşa ettirdi. Halife ona bir miktar deve ve iki hizmetçi verdi, ihtiyaçlarını karşılaması için de para tahsis etti.³¹⁷ Ebû Zerr, ömrünün geri kalan kısmını Rebeze'de ibadet ederek geçirdi ve (32/652) yılında vefat etti.³¹⁸

Ebû Zerr'in Rebeze'ye gönderilmesi meselesi, muhalifler tarafından Hz. Osman ve Muaviye hakkında en fazla yapılan eleştirilerden birisidir. Hz. Peygamber'in sırlarını ifşa ettiği için sürgüne gönderilen ve ilk iki halife tarafından Medine'ye gelmesine izin verilmeyen Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebî'l-As, halife tarafından sürgünden kurtarılırken, buna karşılık, ashâbın önde gelen şahsiyetlerinden birisi olan Ebû Zerr'in sürgüne gönderilmesi, ümmeti oldukça rencide etti ve bu davranışı sebebiyle Hz. Osman kınandı. Halifenin, Ebû Zerr'i, halkı kendisi aleyhine ayaklandırma isteğinden dolayı bilerek ve zulmen sürgün ettiği şeklinde söylentiler yayıldı.³¹⁹ Bu tür ithamlar, sosyal bünyede büyük çalkantılar meydana getirmek isteyen yıkıcı gruplar tarafından devletin her tarafına yayılıyordu. Bilhassa vefatından sonra Ebû Zerr'in başına gelenler istismar edilmiş, halifenin onu göndererek sıkıntı ve yokluk içerisinde ölmesine sebep olduğu dramatik bir şekilde anlatılarak o, idare muhaliflerinin bayrağı haline getirilmişti. Devlete karşı oluşturulan isyan hareketlerinde Ebû Zerr hakkında yayılan söylentilerin de rol oynadığı kesindir. Ancak tarafsız bir şekilde düşünüldüğünde, Ebû Zerr hakkında yapılan söylentiler konusunda, Hz. Osman'a haksızlık yapıldığı hususu ortaya çıkmaktadır. Hz. Osman, Ebû Zerr'i isteği dışında Rebeze'ye göndermiş olması doğru kabul edilmiş olsa bile, bu konuda ona hak vermek gerekir. Çünkü o devlet başkanıdır ve emri altında olanları tedip etme hakkına sahiptir. Bu sebeple Ebû Zerr'in Rebeze'ye gönderilmesi hususunda halifenin kınanması doğru değildir.³²⁰

Rebeze'ye götürmekle görevli olan Mervan, Hz. Ali'ye "Ey Ali ! Müminlerin emiri, insanların Ebû Zerr ile birlikte gitmesini ve ona tabi olmasını yasakladı, bilmiyor musun.?" dediğinde, Hz. Ali Mervan'ın üzerine yürüyerek elindeki kamçısını onun devesinin boynuna vurdu. Yine de Hz. Ali, oraya varıncaya kadar Ebu Zerr'e yoldaşlık etti. Dönüşte Mervan, Hz. Ali'yi halifeye şikâyet etti. Halife de Hz. Ali ile tartıştı. Hz. Osman, Hz. Ali'ye "Senin onun devesine vurduğun gibi o da senin devene vuracak. Sen ona hakaret ettiğin gibi, o da sana hakaret edecek" dedi. Hz. Ali devesine vurulmasına razı olabileceğini fakat Mervan tarafından sövülmeye razı olmayacağını söyleyince halife "Sen ona nasıl sövdüysen o da sana sövecek. Allah'a yemin olsun ki, sen benim yanımda Mervan'dan daha faziletli değilsin" diye cevap verdi. Hz. Ali, "Bu sözü bana mı söylüyorsun. Mervan'la beni bir mi tutuyorsun diye hayretini belirtti. Mes'ûdî, Mürûc, II, 350-351. Rivayete göre Hz. Osman'ın Mervan ile Hz. Ali gibi mümtaz bir sahâbîyi bir tutması, onun Mervan'a ve ailesi mensuplarına ne kadar bağlı ve düşkün olduğunu gösterir.

³¹⁷ Taberî, Tarih, IV, 284; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 57

³¹⁸ Taberî, Tarih, IV, 309; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 67

³¹⁹ Algül, İslâm Tarihi, II, 404

³²⁰ Taberî, Tarih, IV, 283; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 56-57

b) Bazı Kûfelilerin Şam'a Sürgün Edilmesi

Araştırmamızın ikinci bölümü içerisinde, Kûfe şehri hakkında özet bilgiler verirken, buranın çok farklı insan unsurlarından meydana geldiğini, birbirleriyle dil, kültür ve gelenek olarak ayrı olan bu insanların, bir arada tutulmasının gerçekten zor olacağını söylemiştik. Gerçekten de, bu bölge ahalisi, gerek şehrin kurulmasını sağlayan Hz. Ömer ve gerekse Hz. Osman zamanında en zor idare edilen halk olmuştur. Hz. Ömer en fazla vali değişikliğini bu şehirde yapmıştı. Hz. Osman da ilk tayinini Kûfe'ye yaptı. Buna rağmen Kûfeliler memnun edilemediler. Hz. Osman tarafından bu şehre tayin edilen Velid b. Ukbe'nin içki kullandığı için görevden alınmasını sağlayan Ebû Zeyneb, Ebû'l-Verra, Malik b. Eşter gibi şahıslar, şehirde etkinliklerini artırmışlardı. Bu zatlar, Kûfe'de devamlı surette karışıklık çıkarıyorlar ve valilere karşı komplo düzenliyorlardı.³²¹ Velid'in azlini sağlayan aynı şahıslar, ondan sonra vali tayin edilen Said b. el-As'ın, "Kûfe arazisi Kureys'in bahçesidir" sözünü bahane ederek, onun hakkında da müthiş bir dedi-kodu furyası başlattılar. Bozguncular her gittikleri yerde Said'e ve Hz. Osman'a küfrediyorlardı. Fitne dalgasının yayılmasıyla birlikte asilerin sayıları artmaya başladı. Durumun vehametini anlayan Said, olayı halifeye bildirdi.³²² Said'in haberini alır almaz Hz. Osman, ona, Kûfelileri Muaviye'ye göndermesini emretti. Kendisi de, Muaviye'ye şöyle bir mektup yazdı: "Sanki fitne için yaratılmış olan bazı kimseler sana geliyor. Onların fitne çıkarmalarını önle. Fitnecilikte ısrarlı olurlar ve uslanmazlarsa onları bana geri gönder."³²³ Kûfeliler Şam'a vardıklarında, Muaviye, Burada bulunan Meryem kilisesini onlara tahsis etti ve halifenin emriyle daha önce almakta oldukları maaşlarını burada da onlara vermeye devam etti. Hatta sabah ve akşam yemeklerini onlarla birlikte yiyerek, kendilerine özel misafir muamelesi yaptı.³²⁴ Muaviye, Kûfelilere sık sık tavsiyelerde bulunarak, elde ettikleri nimetlere şükretmelerini ve fitneden kaçınmalarını istedi. "Eğer bu huyunuzdan vazgeçmezseniz Cenab-ı Hakk size kötü davranacak kimseleri başınıza musallat eder ve onlar hiçbir zaman size sabırlı davranmazlar" diyerek, onları tehdit etti. Muaviye'nin tehdidini duyunca, hepsi birden onun üzerine yürüdüler ve saçını-başını yolmaya başladılar. Vali onlara, buranın Kûfe olmadığını, şayet Şamlıların bu durumu görürlerse kendilerini yaşatmayacaklarını söylemesi üzerine onu bıraktılar. Muaviye, olanları halifeye bildi. Hz. Osman da onları Kûfe'ye geri göndermesini istedi. Şehre dönen sürgünler, eski bozgunculuklarına devam edince Said, tekrar halifeye şikayette bulundu. Kûfeliler, daha sonra Hz. Osman'ın emriyle Hims valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid'in yanına

³²¹ Hizmetli, s. 164

³²² Taberî, Tarih, IV, 323; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 70; Mes'ûdî, II, 364; İbn Haldun, II.c, 2.ks.,s. 140; Cevdet Paşa, II 174

³²³ Taberî, Tarih, IV, 319

³²⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 70

gönderildiler.³²⁵ Abdurrahman b. Halid, onlara Muaviye gibi nazik davranmadı. Nereye giderse onları da yanına alıyor, kendisi atına binmiş olarak giderken, onları yaya götürüyordu. Sonunda Kûfeliler uslandıklarını söyleyerek, ondan kendisini serbest bırakmasını istediler. Abdurrahman onların isteklerini kabul etti. Elebaşları olan Eşter, Medine'ye giderek halifeden Hims'a dönmek istediğini bildirdi ve onun rızasıyla Abdurrahman'ın yanına döndü. Hem halifeyi hem Said'i hem de Muaviye'yi zor duruma sokan ve sürgün edilen Kûfeliler şunlardır: Eşter, Sabit b. Kays, Kümeyl b. Ziyad, Yezid b. Sühan ve kardeşi Sa'sa', Cünde b. Zühayr, Cüdeb b. Kâ'b el-Ezdi, Urve b. Ca'd, Amr b. el-Henik ve İbn Kevva.³²⁶

Kûfe'den Şam'a sürgün edilenler başlığı altında incelediğimiz bu kısımda, Muaviye'nin, sürgün edilen şahıslardan biri olan İbn Kevva ile yaptığı görüşmesinden bahsetmek istiyoruz. Burada geçen ifadeler, araştırmamız içinde olan eyâlet halkları hakkında bize önemli bilgiler verecek ve o insanların psikolojik durumları ile ilgili ip uçları elde ederek, olayları daha iyi değerlendirmemize imkân sağlayacaktır. Muaviye, yanında kaldıkları bir sürede Kûfeli asilerin en akli başında olanı İbn Kevva'yı çağırarak, ona kendisi hakkında ne düşündüğünü sormuştu. İbn Kevva da ona, "Sen iyiliksever, idaresi iyi, güzel düşünceli, saldırgan olmayan, halim selim bir adamsın" cevabını verdi. Bu sefer Muaviye, vilâyetlerde meydana gelen olaylardan ve vilâyet halklarının durumlarından bahsetmesini istedi. İbn Kevva da şöyle bir cevap verdi: "Medine halkı kötülükten en çok kaçınan fakat bir türlü kötülüğün üstesinden gelemeyen kimselerdir. Kûfeliler sizinle birlikte gelirler, fakat darmadağın dönerler. Mısırlılar, insanlar arasında şerefe en meyyal olan ve en çok pişman olan kimselerdir. Şamlılara gelince, onlar, insanlar arasında yöneticilerine ve kendilerine nasihat edenlere çok itaat eden ve saptıranlara karşı çıkan kimselerdir."³²⁷ Gerçekten de samimi olarak yapılan bu itiraf, Hz. Osman döneminde meydana gelen karışıklıklarda, muhtelif vilâyet halklarının rollerini ve olaylara iştiraklerindeki paylarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hz. Osman'ın fitneyi önleme niyetiyle ortaya koyduğu sürgün metodunun başarılı neticeler verdiğini söylememiz pek mümkün değildir. Kûfe'den Şam'a, oradan da Abdurrahman b. Halid'in yanına gönderilen bozguncular, belki kısa bir dönem fitne çıkarmaktan menedilmişlerdi. Ancak bunlar daha sonra serbest kaldıklarında, aynı hareketlerini devam ettirdiler ve eyâletlerde meydana gelecek isyanın başlatıcıları oldular. Kûfe li olan bu kişiler, sadece kendi şehirleriyle yetinmeyip, isyanın başta Basra olmak üzere, diğer vilâyetlere de yayılması için faaliyet gösterdiler.

³²⁵ İbn Asem, Fütûh, I, 386

³²⁶ Taberî, Tarih, IV, 321-326; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 71-72

³²⁷ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 72

2) Eyâletlere Müfettiş Gönderilmesi ve Valilerle Toplantı Yapılması

Merkezden uzak şehirlerde meydana gelen olayların haberleri Medine'ye gelmeye başladı. İdareye karşı ayaklanmaya çağıran mektuplar, şehirden şehire yayılıyordu. Nihayet Medine halkına da mektuplar geldi.³²⁸ Bunun üzerine Medineliler, halifeye giderek durumu haber verdiler. Hz. Osman onlara, kendisine herhangi olumsuz bir haber gelmediğini söyledi. Medineliler de kendilerine ulaşan mektuplardan bahsettiler. Halife, "Sizler müminlerin seçkinlerisiniz, bana yol gösteriniz, ona göre hareket edeyim" diye onlardan yardım istedi. Medineliler ona, güvendiği bazı şahısları olayları incelemek ve teftiş etmek üzere vilâyetlere göndermesini söylediler. Bu teklife uygun olarak Hz. Osman, Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Üsame b. Zeyd'i Basra'ya, Abdullah b. Ömer'i Şam'a ve Ammar b. Yasir'i Mısır'a gönderdi. Gidenlerin hepsi Ammar hariç geri döndüler ve "Biz buralarda hoşumuza gitmeyen birşey görmediğimiz gibi, oradaki Müslümanların ileri gelenlerinin ve avamın hoşuna gitmeyen birşey tesbit etmedik dediler." Ammar geri dönmeyince, Müslümanlar onun hakkında endişeye kapıldılar. Bu arada, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd tarafından gönderilen bir mektup halifeye ulaştı. Abdullah mektubunda, Ammar'ın Abdullah b. Sevda, Halid b. Mülcem, Sudan b. Hümrân ve Kinane b. Bişr gibi bozguncu insanlarla beraber olduğunu ve onlar tarafından kandırıldığını bildiriyordu. Şehirde yaşayanların bu kişilere iştirak etmediklerini, şayet halife müsaade ederse, diğer insanlar onlara katılmadan Ammar'ı ve yanındakileri öldüreceğini söylüyordu. Fakat halife, cevabî mektubunda valiyi böyle bir niyete girmekten menetti.³²⁹ İslâm tarihi kaynaklarında Ammar'ın, halifeye Mısır valisi hakkında nasıl bir rapor verdiği hususunda herhangi bir bilgi geçmemektedir. Ammar'ın vali ile tartıştığı³³⁰ göz önünde bulundurulursa, söz konusu raporun müsbet olmaması ihtimali kuvvetlidir.

Vilâyetlere gönderilen müfettişler, gittikleri yerlerde herhangi bir münkerle karşılaşmadıklarını halifeye bildirmişlerdi. Verilen olumlu raporlara rağmen, devlet içindeki huzursuzluk halâ devam ediyordu. Müslümanlardan bir cemaat toplanıp, Hz. Osman'ın uygulamaları hakkında görüşmeler yaptı ve halifeye Amir b. Abdullah et-Temimî'yi elçi olarak gönderdiler. Bu zat Hz. Osman'a gelip, Müslümanların bazı uygulamalardan rahatsız olduğunu, bu nedenle halkı memnun etmeyen uygulamalardan vazgeçmesini söyledi.³³¹ Yine devletin içine düştüğü bu durumdan endişe duyan bazı Müslümanlar, sahâbenin ileri gelenlerinden biri olan Hz. Ali'den, halifeye giderek ona bazı tavsiyelerde bulunmasını

³²⁸ Taberî, Tarih, IV, 341

³²⁹ Taberî, Tarih, IV, 341; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 78; C. Paşa, II, 185

³³⁰ Zehebî, Tarihu'l-İslâm II, 434

³³¹ Taberî, Tarih, IV, 333

istediler. Hz. Ali halifenin yanına gitti ve ona uygulamalarında dikkatli olmasını istedi. Hz. Osman "Sen benim yerimde olsaydın, ben sana böyle bir serzenişte bulunmaz, seni kınamazdım. Muğire'yi Ömer tayin etmişti. Ben İbn Amir'i vali tayin ettim diye niye beni kınıyorsun" dediğinde Hz. Ali, "Ömer valilerini sürekli kontrol altında tutar, hata yaptıklarında onları en ağır şekilde cezalandırırdı. Fakat sen bunu yapmıyorsun. Akrabalarına da yumuşak davranıyorsun" dedi. Halife, Muaviye'nin Hz. Ömer tarafından tayin edildiğini, kendisinin de onu görevde tuttuğunu söyleyince, Hz. Ali şöyle cevap verdi: "Muaviye'nin, Hz. Ömer'in kölesi Yerve'den daha çok Ömer'den korktuğunu bilmiyor musun? Fakat Muaviye bugün sana danışmadan bir sürü şeyler çeviriyor, ve (Osman böyle emretti) diye konuşup dururken sen onu engellemiyorsun"³³²

Bu konuşma yapıldıktan sonra Hz. Osman mescide gitti ve halka şöyle hitap etti: "Allah'a yemin olsun ki, İbn Hattab'ı kınamadığınız hususlarda beni kınıyorsunuz. O size ayağıyla tekme vurur, eliyle tokat atar ve diliyle gerekeni söylerdi de, siz sesinizi çıkarmazdınız. Ama ben yumuşak davrandım. Elimi ve dilimi sizden uzak tuttum. Allah'a yemin olsun ki, taraftarlarımın sayısı sizden daha çoktur. Adamlarımı çağırırsam onlar hemen gelirler. Bu nedenle bana dil uzatmayın ve valilerimi ta'n etmeyin"³³³ Hz. Osman'ın burada kullanmış olduğu "Benim taraftarlarım sizlerden daha çoktur" ifadesi dikkat çekicidir. Halife burada kendisine bağlı bir topluluktan bahsederken, fiilen bir bölünmüşlüğü kabul ediyordu. Bu bölünme de Hz. Osman, yani Ümeyyeoğulları taraftarları ve diğerleri şeklinde ortaya çıkıyordu. İşte bu dönemin, Emevî saltanatına zemin oluşturması bakımından rolü büyüktür. Çünkü bu dönem, Kureyş'e dayalı idarî ve siyasî bir yapıdan daha özele giderek, hanedan karakterli bir yapının hazırlanmasına zemin hazırlanmıştır.³³⁴

Hem Amir b. Abdullah et-Temimî, hem de Hz. Ali'nin ikazlarını alan halife, valileriyle görüşme, onlarla istişarede bulunma ihtiyacı duydu. Bunun üzerine (34/654) yılındaki hac mevsiminde bütün valilerini toplantıya çağırdı. Hz. Osman bu toplantıda, idareciler hakkındaki şikâyetleri dinleyecek ve sorumlu olanları cezalandıracaktı. En önemlisi, devam eden iç karışıklıkların ortadan kaldırılması için valilerle istişare yapılacaktı.³³⁵

Halifenin çağrısını müteakip Muaviye, Abdullah b. Sa'd, Abdullah b. Amir ve Said b. el-As geldiler. Toplantıda sabık Mısır valisi Amr b. el-As da bulunuyordu. Hz. Osman onlara, "Her adamın vezirleri ve nasihat eden adamları vardır. Sizler de benim vezirlerimsiniz

³³² Taberî, Tarih, IV, 336-338; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 75-76; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 169

³³³ İbn Kuteybe, el-İmâme I, 132; Taberî, Tarih, IV, 338-339; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 77; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 163

³³⁴ Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 113

³³⁵ Taberî, Tarih, IV, 333

ve öğüt verenlerimsiniz, akrabalarım içinde de en güvenilir olanlarınsınız. Durumu biliyorsunuz. Bu konudaki görüşlerinizi bildiriniz" dedi. İbn Amir, halifeye insanların cihad ile meşgul edilmesi gerektiğini, bu sayede onların fitne ile uğraşmaya imkân bulamayacaklarını söyledi. Said b. el-As ise daha sert bir tedbir teklif etti. Ona göre devlet içinde karışıklık çıkarıncılar zorla susturulmalı, isyan liderleri ortadan kaldırılmalıydı. Hz. Osman, Said'in bu teklifinin uygun olduğunu, fakat böyle bir davranışın karışıklığı daha da artıracaklarını söyledi. Muaviye ise, her valinin kendi bölgesindeki karışıklığı kendi metotlarıyla halletmesi gerektiğini söyledi. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd, meydana gelen fitneyi ekonomik kaynaklı gördüğünü bu nedenle, mal verilerek insanların fitneden uzaklaştırılabileceğini ifade etti. Toplantıya hariçten katılan Amr b. el-As da, halifeye ya görevini bırakmasını, ya da şiddetle olayların üstüne gitmesini söyledi. Valilerin, fitnenin önlenmesi hususunda ileri sürdüğü teklifler, problemlere kesin çözüm bulma gayretinden ziyade, muhaliflerin nasıl susturulacağı üzerinde yoğunlaşıyordu. Anlaşılan valiler, devletin düzeninin sağlanmasından ziyade, kendi makamlarını korumayı düşünüyorlardı.³³⁶ Toplantı sonunda kesin bir karar alınmadı. Sadece Abdullah b. Sa'd'ın görüşüne uygun olarak, muhaliflere mal dağıtılması kararı alındı ve valiler görev yerlerine döndüler.³³⁷

34(654) yılında yapılan valiler toplantısından sonra, Hz. Osman idaresinin ağır prestij kaybına uğramasına sebep olan bir olay meydana geldi: Kûfe valisi Said b. el-As, vali toplantısına gelirken adamlarıyla birlikte şehirden ayrılmış ve şehrin ileri gelenlerini muhtelif yerlere sefere göndermişti. Kûfe'de kimse kalmayınca, sürekli olarak Abdullah b. Sebe ile mektuplaşan ve onun fikirleriyle hareket eden Yezid b. Kays, Abdurrahman b. Halid'in yanında kalan Eşter'i Kûfe'ye çağırdı. Eşter bu çağrıya uyarak, şehre geldi ve Kûfe mescidinde halka şöyle hitap etti: "Ben Osman'ın yanından geliyorum. Valimiz Said kadınlarımıza verilen maaşların eksiltilmesi, elde ettiğiniz ganimetlerin sizden alınıp Kureyş'e verilmesi hususunda halifeyle görüşüyordu". Yezid b. Kays da Said'i engellemek isteyenlerin kendisine katılmasını istedi. Müslümanlardan bir kısmı ona katıldılar, ama çoğunluk uymadı. Yezid, yanındakilerle birlikte Kadisiye yakınında bulunan Cera' mevkiine geldi. Vali Said ise, halifeyle yapmış olduğu toplantıdan dönüyordu. İki grup karşılaştıklarında, Kûfeliler, Said'i istemediklerini bildirdiler. Hatta Yezid, işi daha da ileri götürerek valinin kölesini katletti. Oradan ileri gidemeyen Said, adamlarıyla birlikte Medine'ye döndü ve olanları halifeye anlattı. Kendisinin yerine Ebû Mûsâ'nın vali olarak istendiğini de bildirdi. Neticede Hz. Osman, Basra valisi iken görevden aldığı Ebû Mûsâ'yı, Kûfelilerin isteğiyle bu şehre vali tayin etmek

³³⁶ Aycan, s. 111

³³⁷ Taberî, Tarih, IV, 334-335; Mes'ûdî, Mürûc II, 347; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 75; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 167

zorunda kaldı.³³⁸ Bu olay, Hz. Osman idaresinin o güne kadar aldığı en büyük yara oldu. Halife, asilerin arzusuyla Ebû Mûsâ'yı Kûfe'ye tayin ederek, şehri geçici bir süre teskin edebildi. Fakat bu durum, onun büyük bir prestij kaybına uğramasına ve mühim bir hükümlerlik hakkını feda etmesine mal oldu.³³⁹

Hz. Osman, dahilî karışıklıkların artarak devam ettiğini görünce valilerini tekrar toplama gereği duydu. 35(655) yılında tertip edilen ikinci toplantıda halife yine valileriyle görüştü. İdareciler, önceki toplantıda söylediklerini tekrar ettiler. Kesin bir karara varılmadan toplantı sona erdi.³⁴⁰ Yapılan bu ikinci toplantıdan sonra Muaviye, halifeyi Şam'a götürmek istedi. Ona, "Bu insanlar sana isyan edecekler ve sen de onlara mukavemet edemeyeceksin. Gel seni itaatkâr bir halkı olan Suriye'ye götüreyim" dedi. Hz. Osman asla böyle bir şey yapamayacağını, Rasûlullah'a komşu olmayı hiçbir şeye değiştirmeyeceğini söyledi. Bu sefer Muaviye, halifeye kendisini koruyacak asker verme teklifinde bulundu. Hz. Osman "Ben Rasûlullah'ın komşularını sıkıntıya sokmak istemem" diyerek bu teklifi de reddetti. Muaviye Hz. Osman'a "Vallahi tuzağa düşürülecek ve suikasde uğrayacaksınız" dediğinde halife, "Allah bana yeter. O ne güzel vekildir" cevabını verdi.³⁴¹ Muaviye ile Hz. Osman arasında geçen bu konuşmaya dikkat çekmemiz gerekmektedir. Evvelâ, devlet başkanı olan Hz. Osman'ın, kendi valilerinden birisinin himayesine girmesi mümkün değildir. O zaman halifelik sembolik bir görevden başka birşey olmayacaktır. Bu nedenle, halifenin, Muaviye'nin teklifini kabul etmemesi yerinde bir davranıştır. Buna karşılık Muaviye'nin, halifeyi Şam'a götürmek isteşinin başka sebepleri olmalıdır. Acaba o, bu teklifiyle, sadece halifenin can güvenliğini mi düşünüyordu? Yoksa iyice yaşlanmış olan Hz. Osman'ı kendi himayesine alarak, ona halef olmak mı istiyordu? Muhtemelen Muaviye, halifenin sağlığından çok, kendisinin ve Ümeyye ailesinin elde etmiş olduğu mevkinin güvencede olmasını istiyordu³⁴²

Halifeyi Şam'a götürmeye razı edemeyen Muaviye, Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de hazır bulunduğu Muhacirûn'un yanına gitti, onları Hz. Osman hakkında uyararak şöyle dedi: "Ey sahâbe topluluğu, bu ihtiyar hakkında size hayır tavsiye ederim. Eğer o sizin aranızda öldürülürse, Allah'a yemin olsun ki, burayı size karşı atlılarla doldururum."³⁴³ "Şayet sizden ona bir zarar gelirse, sonuçta bu durum sizin için bir felâket olur". Bu sözler ashâbı

³³⁸ Taberî, Tarih, IV, 332-336; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 74; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 167

³³⁹ Wellhausen, İslâmın En Eski Tarihine Giriş, s. 112

³⁴⁰ Taberî, Tarih, IV, 342-343; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 78

³⁴¹ Taberî, Tarih, IV, 345; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 79; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 435; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 169; İbn Haldun, II. c. 2. ks, s. 144; Cevdet Paşa, II, 188

³⁴² Aycan, s. 115

³⁴³ İbn Şebbe, III, 1093-1094; İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 33

rencide etti. Hz. Ali, Muaviye'ye karşı çıkararak onunla tartıştı. Hz. Zübeyr de, bu sözlerden endişe duyduğunu ifade etti.³⁴⁴

Muaviye'nin, ashâbın ileri gelenlerine karşı sarfettiği bu sözler, onun daha o zamandan, kendisini halifenin hamisi ilan ettiğini gösterir. Onun bu tehdidi, Şam'ın hilâfet merkezi olan Medine'ye karşı ağırlığını hissettirmeye başladığına delâlet eder. Çünkü bu andan itibaren, başta Muaviye olmak üzere Ümeyyeoğulları, doğması muhtemel bir idarî boşluğu doldurmaya hazırlanıyordu.³⁴⁵

C) İdareye Karşı İsyanın Başlaması ve Halifenin Şehit Edilmesi

Eyâletlerde meydana gelen karışıklıklar artarak devam ediyordu. Şehirlere gönderilen müfettişlerin olumlu raporlar bildirmelerine rağmen, devlet içindeki huzursuzluklar sürüyordu. Olaylar o derece ileri gitti ki, daha önce belirtildiği gibi, Kûfeliler ayaklanıp başlarındaki valiyi şehirden uzaklaştırarak, onun yerine istedikleri bir şahsı tayin ettirdiler. Karışıklıklar sadece Kûfe ile sınırlı değildi. Şehirlerde bulunan bozguncular, birbirleriyle mektuplaşıyor ve bir isyan başlatmak istiyorlardı.³⁴⁶

Kûfe'den sonra ikinci olay Mısır'da meydana geldi. Zaten 27(647) yılında Amr b. el-As'ın azlinden itibaren, bu eyâlette idare aleyhine faaliyetler devam ediyordu. Mısır'da bulunan Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe, halkı Hz. Osman aleyhine kışkırtıyorlardı.³⁴⁷ Neticede Mısırlılar valileri olan Abdullah b. Sa'd'ın yaptıklarını bildirmek ve şikâyet etmek üzere Medine'ye geldiler. Halife, gelenleri dinledi ve hareketlerine dikkat etmesi hususunda Abdullah'a bir mektup gönderdi. Abdullah aldığı mektuptaki emirlere uymadığı gibi, kendisini şikâyete gidenlerden birisini döverek öldürdü.³⁴⁸ Bu hareket Mısır'daki muhaliflerin isyana teşebbüs etmeleri için bir bahane oldu. Mısırlılar beşyüz veya bin kişilik³⁴⁹ bir toplulukla Medine'ye doğru yola çıktılar. Başlarında Kinane b. Bişr, Sevdan b. Himran, Kuteyre b. Fulan ve Gafikî b. Harb bulunuyordu.³⁵⁰

Mısırlılarla mektuplaşan Kûfe ve Basralılar da Şevvâl 35/Nisan 656'da Medine'ye doğru yola çıktılar. Kûfe liderleri Zeyd b. Sühan, Eşter en-Nehâî, Ziyad b. Hadr ve Abdulah

³⁴⁴ Taberî, Tarih, IV, 344-345; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 79

³⁴⁵ Aycan, s. 115

³⁴⁶ Taberî, Tarih, IV, 348-349; Mes'ûdî, Mürûc, II, 352-353; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 79-80

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 80; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 160

³⁴⁸ Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 174; Ebû Zehra, İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi, s. 44

³⁴⁹ Süyûtî, Mısırlıların yedi yüz kişi olduklarını bildiriyor. Tarîhu'l-Hulefâ, s. 174

³⁵⁰ İbn Sa'd, Tabakât, III, 65; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 79-80

el-Asım idiler. Basralılar ise Hukeym b. Cebele, Bişr b. Şureyh, İbnu'l-Muhris ve Hurkus b. Zühayr başkanlığında yola çıktılar.³⁵¹ Mısır, Kûfe ve Basra'dan gelenler, hacca gideceklerini söylüyorlardı. Fakat onlar, Medine'ye yakın yerlere gelip konakladılar. Basralılar Zü-Huş'a, Kûfeliler el-Avas'a, Mısırlılar da Zü'l-Merve'ye karargâh kurdular. Onlardan bir grup halifeyle görüşmek ve şikâyetlerini bildirmek üzere Medine'ye geldiler. Bu arada Mısırlılar Hz. Ali'ye, Kûfeliler Hz. Zübeyr'e ve Basralılar Hz. Talha'ya ayrı ayrı heyetler göndererek, onlara, kendilerini hilâfette görmek istediklerini söylediler. "Eğer biz sana beyat edip de diğerlerini yalanlarsak, onların cemaatlarını dağıtıp geldikleri yere geri göndeririz." diyerek, ümmeti birbirine düşürecek bir teklif getirdiler. Fakat üçü de bu teklifi şiddetle reddettiler.³⁵² Hz. Ali onlara niçin Medine'ye geldiklerini sorduğunda, Mısırlılar, Medine'ye gelmeleri için kendisinden mektup aldıklarını söylediler. Hz. Ali ise, "Allah'a yemin ederim ki, ben size hiçbir mektup yazmadım" cevabını verdi.³⁵³ Anlaşılan, devlet içerisinde karışıklık meydana getirmek isteyen bazı kimseler, vilâyetlerdeki bozguncuları Medine'ye toplamak için, başta Hz. Ali olmak üzere sahâbenin ileri gelenleri adına çağrı mektupları gönderiyorlardı. Bu mektuplara dayanarak Basra, Kûfe ve Mısır'dan gelen iyi niyetli birçok insan da, farkında olmadan isyancıların isteği doğrultusunda hareket ediyorlardı.

Hz. Osman, devlet için büyük bir tehlike olan vilâyetlerden gelen kişileri, Medine'den uzaklaştırmak istedi. Güçlü bir devletin başında olmakla birlikte halife, isyankâr toplulukla anlaşma yapmaktan başka çare bulamadı. ³⁵⁴ Bu nedenle halife, Hz. Ali'ye gelerek, ondan isyancıları uzaklaştırmasını istedi.³⁵⁵ Hz. Ali halifeye "Peki neye karşılık bunları geri göndereyim" dediğinde, Hz. Osman her türlü yetkiyi kendisine verdiğini ve dilediği gibi hareket edebileceğini ona bildirdi. Hz. Ali "Ben sana defalarca gelip birçok şeyler söyledim, sana tavsiyede bulundum, fakat ben gittikten sonra sen yine bildiğini okudun. Bu gün meydana gelen olaylar İbn Amir'in, Muaviye'nin, Abdullah b. Sa'd'ın yaptıklarının meyvesidir. Sen bu adamlara uydun da, bana uymadın" dediğinde halife, bu defa kendisine uyacağını söyledi.³⁵⁶

³⁵¹ İbn Sa'd, Tabakât, III, 71; Taberî, Tarih, IV, 349; Mes'ûdî, Mürücü'z-Zehab, II; 353; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 80

³⁵² Taberî, Tarih, IV, 350; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 80; Zehabî, Tarihu'l-İslâm, II, 439

³⁵³ İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 195

³⁵⁴ Wellhausen, İslâmın En Eski Tarihine Giriş, s. 114

³⁵⁵ Taberî, Tarih, IV, 358, Bu konuda halifenin Muhammed b. Mesleme'ye ricada bulunduğu şeklinde de bir rivayet vardır. bk. İbn Sa'd, Tabakât, II, 65, Başka bir rivayette de, Hz. Ali ve Muhammed b. Mesleme isyancılarla birlikte görüşmüşlerdir. Taberî, Tarih, IV, 373; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 84-85; Wellhausen, İslâmın En Eski, s. 114. Rivayetler birleştirildiğinde yapılan görüşmelerde her ikisinin de hazır bulunduğunu söyleyebiliriz.

³⁵⁶ Taberî, Tarih, IV, 358; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 82-83

Hz. Ali ashâbın ileri gelenleriyle birlikte isyancıların yanına gitti. Emevîlerden Mervan ile sabık Kûfe valisi Said b. el-As da onlarla beraberdi.³⁵⁷ Mısırlıların istekleri yerine getirildi ve Abdullah b. Sa'd görevden alınıp, onun yerine Muhammed b. Ebî Bekir tayin edildi.³⁵⁸ İstekleri yerine getirilen Mısırlılar, yeni valileriyle geri döndüler. Aynı şekilde, Kûfe ve Basralılar da şehirlerine doğru yola çıktılar.³⁵⁹

Mısırlılar Medine'den üç günlük bir mesafe uzaklaştıkları sırada, yanlarından siyahi bir kölenin geçtiğini gördüler ve onu yakaladılar. Köle ilk önce kendisinin Hz. Osman'ın, sonra da Mervan'ın kölesi olduğunu, nereye gittiği sorulunca da, Mısır valisine cevabını verdi. Üzeri arandığında, kırbasının içinden bir mektup çıktı. Abdullah b. Sa'd'a gönderilen mektupta valiye, görevine devam etmesi, Medine'den gelenlerin başta Muhammed b. Ebî Bekir olmak üzere öldürülmeleri, bazılarının da hapsedilmeleri isteniyordu.³⁶⁰ Mektubu okuyan Mısırlılar kızgın bir şekilde geri döndüler.³⁶¹

Mısırlılar tekrar Medine'ye geldiklerinde halifenin evini kuşattılar. Bu arada Kûfe ve Basralılar da, geri dönmüşlerdi.³⁶² Hz. Ali Mısırlılara niçin geri döndüklerini sorduğunda "Bizim, vali tarafından öldürülmemizi emreden mektup taşıyan birini yakaladık" dediler. Bu defa Basra ve Kûfelilere dönerek "Ey Kûfe ve Basralılar, o kadar uzaklaştıktan sonra, siz niçin geri döndünüz?" dediğinde, onlar da asıl niyetlerinin halifeyi azletmek olduğunu söylediler.³⁶³ Mektup olayı kısa sürede Medine'de duyuldu. Hz. Ali ile Muhammed b. Mesleme, halifeye giderek meseleyi haber verdiler. Halife yemin ederek böyle bir mektup yazmadığını ve olaydan da hiç haberinin olmadığını söyledi.³⁶⁴ Hz. Osman, mektup hakkında bilgisinin olmadığını söyleyince, asiler "Nasıl olur da, birisi kalkar ve senin köleni senin zekât mallarından bir deve üzerine bindirip, bir mektup verir ve mektubu senin mührünle mühürleyip valine gönderirken senin haberin olmaz" dediler. Sonra da "Sen ya gerçekten doğru söylüyorsun, ya da yalan. Şayet yalan söylüyorsan, haksız yere bizim öldürülmemizi emrettiğin için görevden ayrılman gerekir. Şayet doğru söylüyorsan, zaaf göstermenden ve böyle işler çevirenlere karşı gaflet içinde olmandan dolayı, kendini azletmen gerekir" diyerek

³⁵⁷ Taberî, Tarih, IV, 360

³⁵⁸ Belâzurî, Ensâbü'l-Eşrâf, V, 67

³⁵⁹ Taberî, Tarih, IV, 359; Mes'ûdî, Mürûc, II, 353; İbn Hibban, es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbarü Hulefâ s.512-513; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s 174, C. Paşa, II, 196-197

³⁶⁰ İbn Asem, Fütûh, I, 411; İbn Hibban, Kitabu's-Sikât, II, 258

³⁶¹ Ya'kûbî, Tarih, II, 175; Taberî, Tarih, IV, 374; İbn Hibban, 513-514; Zehebî, Tarih, II, 440; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 175

³⁶² İbn Sa'd, Tabakât III, 65; Mes'ûdî, Mürûc, II, 353

³⁶³ Taberî, Tarih, IV, 351; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 80

³⁶⁴ İbn Sa'd, Tabakât, II, 65; İbn Kuteybe, el-Meârif s. 84, el- İmâme, I, 42; İbn Hibban, s. 515, Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 175

H. Osman'dan halifeliği bırakmasını istediler.³⁶⁵ H. Osman "Ben Allah'ın giydirdiği bu elbiseyi kesinlikle çıkarmam" dediğinde, oraya gelmiş olanlar, halife görevi bırakmadıkça veya onu öldürmedikçe Medine'yi terketmeyeceklerini söylediler. H. Osman da onlara, halifeliği terketmektense, ölümü tercih edebileceğini bildirdi.³⁶⁶

H. Osman'ın mektup olayıyla bir ilişkisinin olmadığı ortaya çıkınca, bu işi Mervan'ın yapmış olabileceğini söyledi.³⁶⁷ Bunun üzerine asiler, halifeden, Mervan'ı kendilerine teslim etmesini istediler. Fakat H. Osman öldürülmesinden çekindiği için Mervan'ı onlara vermedi.³⁶⁸ Halife bu konuda haklıydı. Mervan'ı onlara vermek, muhakemesiz olarak öldürülmesi demektir. Çünkü ihtilâl zamanında, hiç kimsenin aklına onu muhakeme etmek gelmezdi.³⁶⁹

Mısırlıların geri dönmelerine sebep olan mektup meselesi ve bu olayın sonucunda gelişen olaylarda kapalı ve izaha muhtaç bazı kısımlar vardır. İbn Hacer, Metâlibu'l-Aliye'sinde bu konuda şöyle demektedir: Mısırlılar Medine'den memleketlerine dönerken yanlarına bir adam geldi. Bu adam tekrar tekrar onların yanından geçiyor, geçerken de Mısırlılara küfrediyordu. Bunun üzerine onu yakalayıp, üzerindeki mektubu ortaya çıkardılar.³⁷⁰ Gizli mektup götüren bir kişinin bu şekilde hareket etmesi pek makul değildir. Bu davranışıyla onun niyeti, farkedilmeden oradan geçmek değil, bilakis kendisini ele vermektir. Bu tutumuyla o, sanki "Bana bakınız, beni tanıyınız ve yanımda ne olduğunu öğreniniz" diyordu. Neticede onun isteği gerçekte ve ne niyetle görevlendirildiği ortaya çıktı.³⁷¹ Elçinin bu davranışı kesinlikle, bir elçinin yapacağı bir hareket değildir. Muhtemelen bu işi, H. Osman'ın azledilmesini veya ortadan kaldırılmasını hedef alan ve önceden hazırlanmış olan bir komlodur.³⁷² Mısırlıların geri dönmeleriyle birlikte, Kûfe ve Basralıların da üç gün sonra hiç bir sebep yokken geri dönmeleri de bu işin önceden plânlandığını göstermektedir.³⁷³

Mısırlıların, şehirlerine vardıklarında vali tarafından öldürülmelerini emreden mektubu yazanın H. Osman olmadığı kesindir. Çünkü o, isyancıların zor kullanılarak

³⁶⁵ Taberî, Tarih, IV, 375-376; İbnü'l-Esrîr, el-Kâmil, III, 85, İbn Hibban, Kitabü's-Sikât, II, 259-260

³⁶⁶ Belâzurî, Ensâbü'l-Eşrâf, V, 90; Taberî, Tarih, IV, 376-377; İbnü'l-Esrîr, el-Kâmil, III, 85

³⁶⁷ Taberî, Tarih, IV, 374; İbnü'l-Esrîr, el-Kâmil, III, 85

³⁶⁸ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 42; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 177; Süyûtî, Tarîhu'l-Hulefâ, s. 175-176

³⁶⁹ Cevdet Paşa, Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ, II, 200. H. Osman şehid edildikten sonra, H. Talha "Eğer halife Mervan'ı teslim etseydi öldürülmeyecekti" dediğinde, H. Ali ona "Eğer Mervan onlara verilseydi, mahkemesiz öldürülecekti" cevabını vermişti. bk. İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 45

³⁷⁰ İbn Hacer, Metâlibu'l-Aliyye, Kuveyt 1973, IV, 284

³⁷¹ Hizmetli, Şabri, Tarihi Rivayetlere Göre H. Osman'ın Öldürülmesi, s. 154-155

³⁷² Hizmetli, s. 155

³⁷³ Kutluay, Yaşar, İşlâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara 1965, s. 38

dağıtılmasını tavsiye eden arkadaşlarına, "Kim ki bir canı, can mukabilinde veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktan dolayı olmayarak bir cana kıyarsa, o bütün insanları öldürmüş gibi olur."³⁷⁴ âyetiyle cevap vererek, asla böyle bir şey yapmayacağını söylemişti. İnsanların öldürülmesi hususunda bu şekilde düşünen Hz. Osman'ın, asilerin öldürülmeleri için, valisine mektup yazmış olması düşünülemez.³⁷⁵

Mısırlıların geri dönmesini sağlayan mektubu Hz. Osman'ın yazmadığı ortaya çıkınca, bu işi halifenin kâatibi Mervan'ın yapmış olabileceği söylenmiştir.³⁷⁶ Ancak, mektubun Mervan tarafından yazılmış olduğu da tartışılabilir. Çünkü Mervan bu işi gerçekleştirecek olursa, sonuçta ilk şüphelenilecek kişinin kendisi olacağını bilecek kadar akıllı bir kişiydi. O halde olay, Hz. Osman'ın ve onun şahsında devlete yöneltilmiş ve ince bir şekilde plânlanmış bir komplo gibi görünmektedir.³⁷⁷

Kuşatmanın on sekizinci günü, isyancılar halifenin suyunu kestiler.³⁷⁸ Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Ezvâc-ı Tahirât'tan yardım istedi. Hz. Peygamber'in hanımı ve Ebû Süfyan'ın kızı olan Ümmü Habibe, erzak yüklü bir katırla halifenin evine gitmek istedi. Fakat asiler buna izin vermedikleri gibi, onu hırpaladılar ve evine götürüp kapattılar.³⁷⁹

Hz. Osman, kuşatma sırasında isyancılarla görüşmek istedi. Yapılan görüşmede onlara, Medine'den gitmelerini yoksa başlarına bela gelebileceğini söyledi. İsyancılar, bu tehdidi duyunca, halifenin üzerine yürüdüler ve onu bayıltıncaya kadar dövdüler. Halife baygın bir şekilde evine götürüldü. Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr halifeyi ziyarete geldiler. Halifenin yanında bulunan Ümeyyeliler -başta Mervan olmak üzere- Hz. Ali'ye "Bizi helâk ettin. Bu tuzakları bize sen hazırladın. Vallahi ulaşmak istediğin hedefe vardığında, bu dünyayı senin başına yıkacağız" dediler. Hz. Ali, yapılan bu ithamlardan oldukça rahatsız oldu ve oradan ayrıldı.³⁸⁰ Ümeyyelilerin Hz. Ali'ye söyledikleri bu sözler mutlaka artniyet taşıyordu. Çünkü Hz. Ali, o zamana kadar kendisine yapılan teşvik ve tahriklere rağmen halife aleyhine hiçbir hareket yapmamıştı. Kendisini halife yapmak isteyen isyancı Mısırlılara yüz vermemiş, üstelik onları memleketlerine göndererek halifeye karşı bir davranışa girmelerini önlemişti. Yine o, muhasara altına alındığı zaman halifeyi korumaları için oğullarını görevlendirmişti. Zaten Hz. Osman da Hz. Ali'nin hilâfete göz diktiği ve kendi

³⁷⁴ Mâide, 5/32

³⁷⁵ Kutluay, s. 40-41

³⁷⁶ Taberî, Tarih, IV, 374; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 186

³⁷⁷ Hizmetli, s. 156

³⁷⁸ Belâzurî, Ensâbü'l-Eşraf, V, 68

³⁷⁹ Taberî, Tarih, IV, 386; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 87

³⁸⁰ Taberî, Tarih, IV, 364-365

aleyhine çalıştığı şeklinde hiçbir söz söylememiştir. Bütün bunları Ümeyyeoğulları da biliyorlardı, buna rağmen Hz. Ali'yi olanların sorumlusu olarak kabul ediyorlardı. Onların böyle davranmalarının sebebi belki şöyle izah edilebilir; şayet Hz. Osman ölür veya öldürülürse, onun yerine geçecek kişi büyük ihtimalle Hz. Ali olacaktır. Öyleyse, halifeliğin en kuvvetli adayı olan Hz. Ali'nin yıpratılmalı ve bir takım şâibelerle töhmet altında bırakılmalıydı. Bu amaçla Ümeyyeoğulları halifenin başına gelenlerin sorumlusu olarak Hz. Ali'yi gösteriyorlardı.³⁸¹ Muğire b. Şu'be'nin, halifenin öldürülmesinden kısa bir süre önce Hz. Ali'ye gelerek, "Sen Medine'den çık, başka yerlere git. Şayet o sen burada iken öldürülürse, bunu senden bilecekler"³⁸² demesi, Emevîlerin Hz. Ali hakkında oluşturmuş oldukları menfi propogandanın, Medine içinde ne kadar etkili olduğunu gösterir.

Hz. Ali halifeye giderek, sık sık nasihatte bulunur ve bazı hareketlerine dikkat etmesi hususunda onu uyarırdı. Fakat onun tavsiyeleri kabul görmeye birlikte, uygulamaya konulmaz, Ümeyyeoğulları'nın özellikle de Mervan'ın dedikleri yapıldı. Bir gün Mervan, halifenin evini kuşatmış olanlara hakaret etti ve "Çıkınız, gidiniz. Allah'a yemin ederim ki, bize saldıracak olursanız, bizden hoşlanmayacağımız şeyler görürsünüz. Vallahi biz şu anda elimizde bulundurduğumuz idareyi kimseye kaptırmayacağız" şeklinde sözler söyledi.³⁸³ Asileri tahrik edici mahiyette olan bu sözler, Hz. Ali'ye ulaşınca "Ey Allah'ın kulları! Görüyorsunuz ben evimde oturup bu işlerden uzak kaldığım zaman halife gelir (Beni yalnız bıraktın, terkettin. Nerede akrabalarımız, hani hukukumuz) der. Ben onun işleriyle ilgilenip ona tavsiyelerde bulunduğum zaman, Mervan gelir, onunla oynar ve onu istediği yola çevirir" şeklinde şikâyetinde bulundu.³⁸⁴ Hz. Ali daha sonra halifenin yanına giderek Mervan'ın yaptıklarını ona anlattı. "Mervan'ın yaptıklarından razı olan sen değil misin? Seni yanlış tarafa yönelten o değil mi? Vallahi Mervan, hiçbir konuda görüşüne uyulacak adam değildir. Ben, onun seni bir o tarafa, bir bu tarafa çekip durduğunu görüyorum. Bu sözlerimden sonra sana bir daha hiçbir tavsiyede bulunmayacağım" diyerek halifenin yanından ayrıldı.³⁸⁵ Gerçekten de, Hz. Ali sık sık bu şikâyetini belirtiyor, kendisinin halifeyi korumaya çalıştığını, fakat Mervan, Muaviye, Abdullah b. Amir ve Said b. el-As gibi Ümeyyelilerin onu zor duruma soktuklarını söylüyordu.³⁸⁶ Halifenin eşi Naile de, onun, Ümeyyeoğullarının akıllarına uyduğunu söylüyordu. Hz. Ali'nin ayrılmasından sonra gelerek, "Ali'nin dediklerini işittin. Sen

³⁸¹ Belâzurî, Ensâb, V, 99

³⁸² İbn Asem, Fütûh, I, 421

³⁸³ Taberî, Tarih, IV, 362; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 173-174

³⁸⁴ Taberî, Tarih, IV, 363-364; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 83

³⁸⁵ Taberî, Tarih, IV, 362-64; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 83-84

³⁸⁶ Taberî, Tarih, IV, 378

onu bırakıp Mervan'a uyuyorsun. Mervan da seni arzu ettiği şekilde yönlendiriyor" diyerek Hz. Ali'nin sözlerini tasdik ediyordu.³⁸⁷

Asileri Medine'den görüşmeler yoluyla uzaklaştıramayan halife, en son çare olarak, vilâyetlerden asker istemeye karar verdi. Bu amaçla valilerine mektuplar gönderdi.³⁸⁸ Şam valisi Muaviye, mektubu aldığı zaman Habib b. Mesleme el-Fihri'yi, Basra valisi Abdullah b. Amir Mücâşi b. Sülemî'yi, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd, Muaviye b. Hudeyc'i gönderdi. Kûfe'den de Ka'ka b. Amr komutasında bir birlik Medine'ye doğru yola çıktı.³⁸⁹ Şam haricinde, diğer eyâletlerden gönderilen yardım kuvvetleri hakkında yeterli malumat yoktur. Muaviye'nin ise, kendisine yardım çağrısı geldiği zaman, bir birlik hazırladığı fakat birliğin gönderilmesini geciktirdiği rivayet edilmektedir.³⁹⁰ Taberî'ye göre, Muaviye bu davranışıyla, Medine'ye Şam askerî sokarak ashâbın tepkisini çekmek istemiyordu.³⁹¹ Ya'kûbî ise bu konuda farklı bir bilgi vermektedir. Ona göre Muaviye, halifeden yardım çağrısı alınca, on iki bin kişilik bir ordu hazırladı ve bu orduyu Şam'ın sınırında bekletip, kendisi Medine'ye, halifenin yanına gitti. Halife ona niçin yalnız geldiğini ve askerlerini getirmediklerini sorunca, Muaviye, durumu tetkik etmek amacıyla geldiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Osman, "Hayır, Vallahi sen benim öldürülmemi istiyorsun. Sonra da, ben öldürülenin velisiyim diye ortaya çıkacaksın. Şimdi git ve askerlerini getir."cevabını verdi. Bunun üzerine Muaviye askerleriyle birlikte gelmek üzere geri döndü, fakat onlar gelmeden halife şehid edildi.³⁹² Muaviye'nin, muhasara altındaki halifeye bizzat geldiğini bildiren rivayet, sadece Ya'kûbî'de geçmektedir. Bu rivayete İbn Sa'd, Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr gibi önemli kaynaklarda rastlayamadık. Ayrıca, Muaviye'nin, Medine'ye gelerek, isyancıları aşip halifeye ulaşması da mümkün değildir. Öyleyse onun, muhasara altındaki halifeye bizzat gelmiş olması şüphelidir. Bu durumda, Muaviye'nin kendisinin değil, askerlerinin Medine'ye geldiği şeklindeki rivayeti tercih etmemiz daha uygun olacaktır. Neticede Şam'dan gecikmeli olarak gelen askerler Vadi'l-Kura'ya geldiklerinde, halifenin şehid edildiği haberini alınca, Medine'ye gitmeden geri döndüler.³⁹³

"Ümeyyeoğullarının Hz. Osman'ın muhasarası ve katli esnasında takınmış oldukları tavır son derece önemlidir. Gerek daha önce, gerekse muhasara sırasında onlardan hiç bir olumlu hareket görülmediği gibi, aksine halife ile isyancıları tamamen karşı karşıya getirip

³⁸⁷ Taberî, Tarih, IV, 362-363; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 83; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 173

³⁸⁸ Taberî, Tarih, IV, 368

³⁸⁹ Taberî, Tarih, IV, 351-352; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 80; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 180

³⁹⁰ İbn Şebbe, Tarîhu Medineti'l-Münevvere, IV, 1289; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 85

³⁹¹ Taberî, Tarih, IV, 368

³⁹² Ya'kûbî, Tarih, II, 175

³⁹³ Taberî, Tarih, IV, 368; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 85

birakmışlardır. Bunun sebebi, Ümeyyeoğullarının halifenin artık sonunun geldiğine inanmaları ve bu durumda ellerinde bulunan idareyi bırakmamak için yeni ve daha kuvvetli dal aramalarıdır. Onlara göre, Hz. Osman'ın kanını dava etmek daha çıkarlı bir yoldur. Çünkü Ümeyyeoğulları, aksi takdirde idarenin ellerinden tamamen çıkacağına bilincindedirler.³⁹⁴ Halife'nin yardımsız bırakılması hususunda Ümeyyeoğulları içinde en fazla Muaviye eleştirilir. Onun, iktidarı ele geçirmek ve halifenin kanını talep etmek için onu yardımdan mahrum bıraktığı rivayet edilir.³⁹⁵

Halifenin evini kuşatan asiler, diğer şehirlerden hac için gelecek olan Müslümanların kendilerine engel olabileceklerini düşünerek, halifeyi öldürme işini bir an önce bitirmek istediler. Bu nedenle, kuşatmanın kırkinci gününde saldırıya geçtiler.³⁹⁶ Hz. Hasan, Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Talha gibi ashâb çocukları onları engellemek istedilerse de asilere engel olamadılar.³⁹⁷ Halifenin yanına ilk önce Muhammed b. Ebî Bekir girdi. Onun sakalından tutarak "Ey Nâsel³⁹⁸, haydi şimdi seni Muaviye ve diğer adamların kurtarsın" dedi. Hz. Osman "Ey kardeşimin oğlu, senin baban bu sakalı böyle çekmemişti. Senin bu yaptıklarına karşı Allah'a sığınırım" deyince, Muhammed bu sözlerden etkilendi ve oradan ayrıldı.³⁹⁹ Muhammed b. Ebî Bekir, çıktıktan sonra isyancılardan Kuteyre, Sevdan b. Himran ve el-Gafikî isminde üç kişi içeriye girdiler. Gafikî elindeki demirle halifeye vurdu. Hz. Osman'ın kanı okumakta olduğu Mushaf'ın üzerine aktı. Sevdan b. Himran, Hz. Osman'a vurmak için kılıcını kaldırdığında, onu korumak amacıyla elini uzatan eşi Naile'nin parmakları

³⁹⁴ Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, s. 120-121

³⁹⁵ Yakûbî, Tarih, II, 175. Muaviye iktidarı ele geçirdikten sonra ashâbdan Ebu Tufeyl ile aralarında şöyle bir konuşma geçer: Muaviye sorar:

--- Sen Osman'ın katillerinden değil misin?

---Hayır, fakat orada bulunan ve halifeye yardımcı olmayan kişilerdenim.

---Niçin ona yardım etmedin?

---Ensar ve Muhacirûn yardım etmedi ben de etmedim.

---Fakat, halifeye yardım etmek onlar üzerine vacipti.

---Ya Emire'l-Mü'minin. Şam ehli seninle birlikte olduğu halde, peki sen niye ona yardım etmedin?

---Benim, Osman'ın kanını talep etmem ona yardım değil mi?

---Sen ve Osman, şairin "Ben hayatta iken gerekli yardımı yapmadın. Öldükten sonra da benim için yas tutuyorsun" dediği gibisiniz. bk. Mes'ûdî, Mürûc, III, 25

³⁹⁶ Ya'kûbî, Tarih, II, 176; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 190; İbn Kuteybe, kuşatmanın yirmi gün sürdüğünü söyler. bk. el-Meârif, s. 84

³⁹⁷ Taberî, Tarih, IV, 388; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 88

³⁹⁸ İsyancılar halifeye bu adı takmışlardı. Nâsel ahmak ihtiyar manasına gelir. Ayrıca sakalının şekliyle Hz. Osman'a benzeyen bir adamın adıdır. İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 44; Zehebî, Tarihu'l-İslâm, II, 444

³⁹⁹ İbn Sa'd, Tabakât, III, 73; İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 44; Ya'kûbî, Tarih, II, 176; Taberî, Tarih, IV, 393-394; Mes'ûdî, Mürûc, II, 354; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 90; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 184-185

kesildi. Sevdan daha sonra halifeyi şehit etti.⁴⁰⁰ Hz. Osman'ın birgün önce rüyasında Hz. Peygamber, Hz Ebû Bekir ve Hz Ömer'i gördüğü, onların kendisini yanlarına çağırdıkları rivayet edilir.⁴⁰¹ Hz. Osman, 35/656, Zilhicce'nin 17 veya 18 (16/17 Haziran) tarihine şehit edildi.⁴⁰²

Hz. Osman'ın şehit edilmesi İslâm tarihindeki önemli dönüm noktalarından birisidir. Her şeyden önce, Hz. Peygamber'in yerine Müslümanları yönetmekle görevli olan halife yine Müslümanlar tarafından öldürülmüştü. Bu olaydan sonra İslâm toplumunda uzun sürecek sancılı bir dönem başladı. Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali dördüncü halife olarak seçildi. Ancak onun halifeliği bilhassa Ümeyyeoğulları tarafından kabul görmedi. Ümeyyeoğulları, başta Muaviye olmak üzere, Hz. Ali'ye biattan kaçtılar ve Hz. Osman'ın kanını talep ettiler. Onların bu girişimi, hilâfet yönetiminden saltanata geçişin ilk adımı oldu.

⁴⁰⁰ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 45; Taberî, Tarih, IV, 391; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 90; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 456; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 185-189; Hz. Osman'ı şehit edenin Kinane b. Bişr olduğu da rivayet edilir. bk. İbn Sa'd, Tabakât, III, 73; Ya'kûbî, Tarih, II, 176; Taberî, Tarih, IV, 393

⁴⁰¹ İbn Sa'd, Tabakât, III, 75; İbn Hibban, es-Sîretü'n-Nebeviyye s. 518; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 90; Zehebî, Tarîhu'l-İslâm, II, 450

⁴⁰² Taberî, Tarih, IV, 394; İbn Asem, Fütûh, I, 423; Halifenin 36/657'de öldürüldüğü de rivayet edilir. Üsdü'l-Ğabe, III, 593. Şehid edildiği zaman halifenin kaç yaşında olduğu hususunda farklı rivayetler vardır. Bu konuda bk. İbn Sa'd, Tabakât, III, 77; Ya'kûbî, Tarih, II, 176; Taberî, Tarih, IV, 415-417, İbn Hibban, s. 519; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, III, 90; İbn Kesîr, el-Bidâye, VII, 190-191

SONUÇ

İslâm öncesi dönemde Ümeyyeoğulları, Mekke idaresinde önemli bir yere sahiptiler. Şehir devletinin öncelikli vazifelerinden olan Kıyâde, Ümeyye'nin babası Abdüşşems'den itibaren bu ailenin elinde bulunuyordu. Ticarî alanda da temayüz eden Ümeyyeoğulları, Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençlik dönemlerinde, Mekke'nin en zengin ve en itibarlı ailesi haline gelmişlerdi.

Peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Benî Ümeyye ileri gelenleri cephe aldılar. Bu muhalefetin arka plânında, tarihî bir geçmişi olan Emevî-Haşimî rekabetinin yattığı bir gerçektir. Hz. Peygamber vasıtasıyla Haşimoğulları'nın tekrar eski gücüne ulaşacağına, kendi nüfuz ve iktidarlarını ellerinden alacağına inanan Ümeyye asilleri, tüm güçleriyle yeni dinin insanlar arasında yayılmasına engel olmaya çalıştılar.

Hicretten sonra, Hz. Peygamber'in Medine'de bir İslâm devleti teşekkül ettirme çalışmaları, başta Ümeyyeliler olmak üzere Mekke aristokrasisini telaşa düşürdü. Bu yeni gelişmeyi engellemek için, Müslümanlar üzerine savaşlar tertip edildi. Bedir savaşına Ebû Süfyan'ın başında bulunduğu bir kervan sebep oldu. Bu savaş neticesinde, bir çok Mekke lideri öldürülünce, şehir idaresi Ebû Süfyan'a kaldı. O da, Uhud ve Hendek başta olmak üzere, Medine üzerine büyük saldırılar düzenledi ve bu savaşları bizzat kendisi idare etti. Ancak Müslümanlara karşı üstünlük sağlayamadı.

Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Ümeyye ailesinin ve dolayısıyla Ebû Süfyan'ın şehir idaresindeki hakimiyetine son verdi. Zaten fethin arefesinde-Müslümanlar karşısında alınan başarısız neticeler sebebiyle olsa gerek- onun liderliği tartışılır hale gelmiş ve

idare fiilen Ümeyye kabilesi dışından olan Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebî Cehil ve Süheyl b. Amr üçlüsünün eline geçmişti.

İlk Müslüman olanlar hariç, Benî Ümeyye'nin -başta Ebû Süfyan ailesi olmak üzere- büyük bir kısmı Mekke fethiyle birlikte Müslüman oldular. Hz. Peygamber, kendisine en büyük düşmanlığı yapan bu aileye karşı kin besleyip, onları küçük düşürücü bir hareket yapmadığı gibi, İslâm topraklarına yeni dahil edilen beldelerin idaresinde bu aileden yararlandı. Ebû Süfyan, Attab b. Esid, Halid, Eban ve Amr b. Said, Yezid b. Ebî Süfyan gibi Ümeyyeliler, muhtelif bölgelere idareci olarak tayin edildiler.

Hz. Ebû Bekir de halife seçildikten sonra, bu ailenin idarî birikiminden faydalanmak niyetiyle, Hz. Peygamber tarafından görevlendirilmiş olan Halid, Eban ve Amr kardeşleri eski vazifelerinde tutmak istedi. Ancak onlar, bu teklifi kabul etmeyerek Şam fetihlerine katılmayı tercih ettiler. İlk halife döneminde, bu aileden en önemli vazifeye getirilen kişi, Ebû Süfyan'ın oğlu Yezid oldu. Yezid, Şam tarafına gönderilen ilk komutan olma özelliğini kazandı. Hz. Ömer zamanında da aynı vazifede kalan Yezid, fethedildikten sonra Dımeşk şehrine vali tayin edildi. Ağabeyi ile birlikte fütuhata katılan Muaviye de, yapılan savaşlarda büyük yararlıklar gösterdi. Daha sonra Yezid'in taundan vefat etmesiyle, Hz. Ömer tarafından Dımeşk ve civarına idareci tayin edildi.

Hz. Osman'ın halife seçilmesi Ümeyyeoğulları için bir dönüm noktası oldu. O döneme kadar devlet idaresinde ikinci plânda kalan aile, bu olayla birlikte büyük bir istikbâl imkânı elde etti. Kısa süre içerisinde, muhtelif sebeplerle, büyük eyâletlerin valileri görevden alınıp, yerlerine Ümeyyeli idareciler tayin edildi. Başta merkezi idarede Mervan olmak üzere, devletin hemen bütün önemli vazifeleri, Benî Ümeyyelilere verildi. Tayin edilen yeni valiler, gittikleri yerlerde gerçekten hatırı sayılır hizmetler ve fetihler yaptılar. Fakat buna rağmen Muaviye hariç halk üzerinde olumlu intiba bırakamadılar. Onlar iyi asker iyi idareci olabirlerdi ama, Müslümanlar, Hz. Peygamber'in ashâbından faziletli, iyi ahlâklı ve ümmet arasında itibarı olan kişileri başlarında görmek istiyorlardı. Bu nedenle halk, daha baştan bu yöneticilere ısınmadı. Ayrıca devlet imkânlarının, Ümeyyeliler tarafından kullanılması ve bu kabileden bazı kişilere hazineden para verilmesi ümmeti rencide etti. Bu nevi uygulamalar, idare aleyhine dedi-kodu yayılmasına vesile oluyordu.

İlk altı yıllık döneminde önemli bir problem yaşamayan Hz. Osman'ın son altı yılı, tam bir karışıklık ve buhran devresi oldu. Siyasî, iktisadî ve sosyal birçok nedenlerle İslâm devletinde bazı ihtilâflar ve karışıklıklar meydana geldi. İdarî alanda yapılan bazı hatalar da, bu huzursuzlukların artmasına sebep oldu. Velid b. Ukbe ve Said b. el-As gibi valilerin

sorumsuz tavırları, idare ettikleri vilâyet halkını devlete muhalif hale getirdi. Hz. Osman ise, idareciler hakkında kendisine ulaşan şikâyetleri, yine idareciler vasıtasıyla çözmeye çalışıyordu. Yapılan vali toplantılarında şikâyetlere çözüm bulma yerine, isyanların nasıl bastırılacağı ve asilerin nasıl etkisiz hale getirileceği tartışılıyordu.

Başta Kûfe, Basra ve Mısır olmak üzere şehirlerde isyan hazırlıkları başladı. Ayaklanan bir grup Kûfe'li, vali toplantısından dönen idarecilerini şehre sokmayarak, yönetime karşı ilk isyanı başlattılar. Daha sonra adı geçen şehirlerin asileri, hepsi birden Medine'ye gelerek halifenin evini kuşattılar. Medine'de bulunan Ümeyyeoğulları ise, muhasara altında olan halifenin sağlıklı kararlar almasına yardım edecekleri yerde, -başta Mervan olmak üzere-asilere karşı ağır ve tehditkâr sözler söyleyerek, ortamın daha da gerginleşmesine sebep oluyorlar ve isyancıları tahrik ediyorlardı. Yine onlar, halife ile asiler arasında arabuluculuk yapmaya çalışan Hz. Ali'yi tüm olanların sorumlusu gibi göstermek suretiyle, durumu daha da içinden çıkılmaz hale getiriyorlardı. Muhasaranın iyice daraldığı bir anda valilerinden yardım isteyen Hz. Osman, umduğunu bulamadı. Halifeye daha önce yardım gönderme teklifinde bulunan Muaviye bile, önce müteredit kaldı, sonra da asker gönderilmesini geciktirdi. Medine yakınlarına kadar varan yardım kuvveti, halifenin şehit edildiği haberini alınca geri döndü.

Hulâsa, Ümeyyeoğulları Hz. Osman döneminde halifeyi etki alanına alarak önemli vilâyetlerin yönetimini üstlendiler. Hz. Osman, akrabalarını göreve getirmekle, devleti daha iyi idare edebileceğini sanmıştı. Ancak onlar, halifenin bu iyi niyetini sömürerek devleti bir saltanat usûlüyle yönetmeye kalkıştılar. Bu nedenle, Emevî saltanatının ilk temellerinin fiilî olarak bu dönemde atıldığını söyleyebiliriz. Yine Ümeyyeliler, ellerine geçirdikleri idareyi her ne şartla olursa olsun, bir başkasına vermek istemiyorlardı. Nitekim, halifenin muhasara altına alındığı sırada Mervan'ın, asilere karşı "Siz bizim elimizden idareyi almak istiyorsunuz. Vallahi biz şu anda elimizdeki idareyi kimseye kaptırmayacağız" demesi, Benî Ümeyye'nin bu konudaki asıl niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten de, bunu doğrular mahiyette Ümeyyeoğulları, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra, onun kanını bahane ederek, halife seçilen Hz. Ali'ye karşı harekete geçtiler. Olaylar onların lehine gelişti ve devlet yönetimini ele geçirerek, idarenin hilâfet sisteminden saltanata geçişini sağladılar. Hilâfet döneminin Şam valisi olan Muaviye, saltanat döneminin ilk halifesi oldu.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜRREZZAK, *Musannef*, I-XI, Beyrut 1970

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullah 241/855, *Müsned*, I-VI, Beyrut ts.

AHMED CEVDET PAŞA, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, (nşr. M. Çevik), İstanbul 1969

ALGÛL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul 1986

ÂLÛSÎ, Mahmud Şükrü, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, Beyrut ts.
(Dâru's-Şarki'l-Arabî)

AYCAN, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990

BAKIR, Abdülhâlik, "Basra", D.İ.A., V, 108-111

BECKER, C.H. "Abdullah b. Sa'd", İ.A., I, 40-41

BELÂZURÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Fütûhu'l-Buldan*, (thk. Abdullah Enis el-Tübbâ ve Ömer Enis el-Tübbâ), Beyrut 1987

—————; *Ensâbü'l-Eşraf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah); V, (thk. Goiten, S.D.F),
Jerusalem 1963

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn (458/ 1065) *Delâilü'n-Nübüvve*, (tahrir. Abdu'l-Muta Kal'acî), Beyrut 1985

BUHL, F. "Ebû Süfyan", İ.A., IV, 50-51

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), *Sahîh-i Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1979

CEVAD ALÎ, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1980

ÇAĞATAY, Neş'et, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971

DERVEZE, İzzet, *Asru'n-Nebî*, I-III,(trc. Mehmet Yolcu), İstanbul 1989

DİYANET V. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, I, İstanbul 1988

DİYARBEKRİ, Hâmis, I-II, Beyrut, 1283

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslâm'da Siyasî Ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (trc. E.Ruhi Fıglalı-Osman Eskicioğlu), İstanbul 1970

ES'AD, Mahmud, *Tarih-i Dîn-i İslâm*, (sad. A. Lütfi Kazancı- Osman Kazancı), İstanbul 1983

EZRAKÎ, Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (223/837), *Ahbâr'u Mekke*, I-II,(thk. Rüşdi Salih Melhas), Mekke-i Mükerrreme 1965

FAYDA, Mustafa, *Halid b. Velid*, İstanbul 1990

————; "Abdullah b. Amir", D.İ.A., I, 84-85

————; "Abdullah b. Sa'd", D.İ.A., I, 130-131

FERRUH, Ömer, *Tarihü Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1976

FIĞLALI, E.Ruhi, *İbadiyenin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983

————; *İmamiyye Şiası*, İstanbul 1984

————; *Türkiyede Alevilik Bektaşilik*, İstanbul 1990

————; *Çağımızda İtikadî ve İslâm Mezhepleri*, Ankara 1993

HALEBÎ, İmam Ali b. Burhaneddin(975/1567), *İnsanu'l-Uyûn*, I-III, Mısır 1964

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (trc: Salih Tuğ), İstanbul 1991

HARTMAN, "Basra", İ.A., II, 320-327

————— ; "Şam", İ.A., XI, 298-310

HASAN, İbrahim Hasan, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-V, (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), İstanbul 1985

HEYKEL, Mehmed Hüseyin, *Muhammed Mustafa*, (trc. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul 1948

HİZMETLİ, Sabri, *Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi*, AÜİFD.sy.XXVII, Ankara 1985 s.149-177

İBN ABDİRABBİH, Ebû Ömer b. Ahmed b. Muhammed(327/939), *Kitâbü İkdî'l-Ferid*, Kahire 1965

İBN SA'D, Muhammed (230/884), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts., (Daru's-Sadır)

İBN ABDİLBERR, İbn Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed(463/1071), *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb* I-IV, Kahire ts. (Dâru Nehdati Mısır)

İBN ABDİLHAKEM, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh(257/870), *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, (thk.Charles Torrey), Kahire 1991

İBN ASEM, Ebû Muhammed b. Ahmed(314/926), *el-Futûh*, I-IV, Beyrut 1986

İBN HABİB, Ebû Cafer Muhammed (245/859), *Kitâbü'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstater), Beyrut ts. (Daru'l-Afâki'l-Cidde)

İBN HACER, Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Askalanî(852/1448) *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır 1328

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405-1406) *Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, I-V, Beyrut 1971

İBN HİBBAN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebî Hatim(354/965), *Kitâbü's-Sikât*, I-II, Haydarabad 1975

—————; *es-Sîretü'n- Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, (tsh. Hafız Seyyid Aziz Bey), Beyrut 1987

İBN HİŞAM, Ebû Ahmed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1987

İBN İSHAK, *Siyer*, thk. Muhammed Hamîdullah, (trc. Sezai Özel), İstanbul 1988

İBN KESİR, Ebû'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut-Riyad ts. (Mektebetü'l-Mearif--Mektebetü'n-Nasr)

—————; *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa Abdulvahid), Kahire 1964

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *Kitâbu'l-Meârif*, Beyrut 1970

—————; *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, (thk. Taha Muhammed Zeyni), Kahire 1967

İBN SEYYİDİNNAS, Fethu'd-Din b. Seyyidinnas el-Yamurî el-Endülüsî (743/1342), *Uyûnu'l-Eser*, I-II, Beyrut ts. (Daru'l-Marife)

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî (262/876), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere*, (thk. Mahmud Şeltut), I-IV, Cidde 1973

İBN TAĞRİBERDÎ, Ebû'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf (874/1469), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XXII, Kahire 1929

İBNÛ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali(597/1201), *el-Vefâ bi Ahvali'l-Mustafa*, (thk. Mustafa Abdulvahid), Mısır 1966

İBNÜ'L-ESİR, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630-1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX Beyrut 1986

—————; *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VII, (thk.ve tlk. Muhammed İbrahim ve Muhammed Ahmed Aşur), 1970, (Kitabü's-Şi'b)

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, I-XII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972

KETTÂNÎ, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, I-III, (trc. Ahmet Özel), İstanbul 1990-1993

KİNDÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf (350/991), *Kitabu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, (thk. Rhuvan Guest), Beyrut ts. (Müessesetü Kurtuba)

KUTLUAY, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Ankara 1968

LAMMENS, H, "Kureyş", İ.A., VI, 1014-1019

—————; "Mervan b. Hakem", İ.A, VII, 777-778

—————; "Muaviye", İ.A, VII, 438-444

LEWİS, Bernard, *Tarihte Araplar*, (trc. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1979

LİNGS, Martin (Ebûbekir Siraceddin), *Hız Muhammed'in Hayatı*, İstanbul 1990

MAKRÎZÎ, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *en-Nizâ ve't-Tehâsüm Fimâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Haşim*, (thk. Hüseyin Munis), Kahire 1988

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (345/956), *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mısır 1964

MEVDÛDÎ, *Hilâfet ve Saltanat*, (trc: Ali Genceli), İstanbul 1980

MEYDAN LAROUSSE, I-XII, Meydan Yayıncılık, İstanbul 1988

MUHAMMED KÛRD ALÎ, *Hıtatü's-Şam*, I-VI, Dimeşk 1983

- MÜSLİM**, İmam Ebî'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kureşî en-Neysaburî (261-874)
Sahîh-i Müslim, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Beyrut 1972
- MUIR**, Sir William, *The Caliphate*, Beyrut 1963
- NECCAR**, Abdülvahhab, *Hulefâu'r-Raşidîn*, (thk. Halil el-Meys), Beyrut 1986
- NİZAMÜLMÜLK**, *Siyasetname*, (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1987
- ÖZKUYUMCU**, Nadir, *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993
- SIRMA**, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul 1990
- SÜHEYLÎ**, Abdurrahman(581/1185), *Ravdu'l-Umuf fi Şehrhi's-Sireti'n-Nebeviyye li İbn Hişam*, I-VIII, (thk. Abdurrahman Vekil), Kahire 1967
- SÜYÜTÎ**, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir (911/1505), *Tarîhu'l-Hulefâ*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire 1975
- ŞİBLÎ**, Mevlâna, *Asr-ı Saadet*, I-V, (trc. Ö. Rıza Doğrul, nşr. O.Z. Mollamehmedoğlu), İstanbul 1977
- ;*Bütûn Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (trc: Talip Yaşar Alp), İstanbul 1980
- TABERÎ**, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XI, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Beyrut ts.
- VAKIDÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitabü'l-Meğâzî*, I-III, (thk. Marsden Jones), Beyrut 1984

VİDA, G.Levi Della, "Osman", İ.A., IX, 427-431

WATT, W.M, *Hazret-i Muhammed*, (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1963

—————; *Hz. Muhammed Mekkede*, (trc:Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara 1986

WEİR, T.A., "Daru'n-Nedve", İ. A., III, 492-493

WELLHAUSEN, Julius, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, (trc.Fikret Işıltan), İstanbul 1960

—————; *Arap Devleti ve Sukutu*, (trc. Fitret Işıltan), Ankara 1963

YA'KÛBÎ, İbn Vâzih, (294/897), *Târih*, I-II, Beyrut 1960

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihabüddin Yakut b. Abdullah(626/1229), *Mu'cemu'l-Buldan*, I-V, Beyrut 1975

YILDIZ, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, I-X, İstanbul 1992

ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman 748/1347, *Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, I-XX, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1987

—————; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut 1985

ZETTERSTEEN, K,Y, "Kûfe", İ.A, VI, 964-967

ZERKANÎ, el-Malikî (1222/1807) *Şerhu Mevâhibü'l-Ledünniye*, I-VIII, Beyrut 1973